

University of Groningen

Kroniek 1997

de Boer, Berend; Lucardie, Anthonie; Noomen, Ida; Voerman, Gerrit

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1997

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1998

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

de Boer, B., Lucardie, A., Noomen, I., & Voerman, G. (1998). Kroniek 1997: overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1997. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1997* (blz. 13-90). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

KRONIEK 1997

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1997

Berend de Boer, Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Voor de politieke partijen stond 1997 al grotendeels in het teken van de naderende verkiezingen van gemeenteraden en Tweede Kamer. CDA en D66 wezen vooral met het oog op de verkiezingen nieuwe leiders aan.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers aan het Binnenhof worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC-Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*; deze artikelen worden dagelijks verzameld en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens door het DNPP worden bewaard.

Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke 'hoofdmomenten' uit 1997 kort weergegeven.¹

2. Hoofdmomenten

In de loop van het jaar kwam het verschillende malen tot botsingen tussen de regeringspartijen D66, PvdA en VVD, onder andere over afschaffing van het minimumloon (D66 en VVD voor, PvdA tegen), uitbreiding van de NAVO (VVD tegen, D66 en PvdA voor) en invoering van een correctief referendum op gemeentelijk of provinciaal niveau (D66 tegenover VVD). Minister-president W.

¹. Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 1997: Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Politieke kroniek 1997', in: *Staatscourant*, 15 december 1997; en G.J.J. Thissen, 'Jaaroverzicht Staten-Generaal zittingsjaar 1996-1997', in: *Parlement en Kiezer*, Groningen, 1998.

Kok (PvdA) en de vice-premiers H.F. Dijkstal (VVD) en H.A.F.M.O. van Mierlo (D66) wisten echter de eenheid in de paarse coalitie te bewaren.

Bouterse

Tot een kabinetscrisis kwam het wel bijna in augustus, toen bleek dat Van Mierlo, vice-premier maar ook minister van Buitenlandse Zaken, in juli zijn collega van Justitie, W. Sorgdrager (ook D66) had ontraden de voormalige bevelhebber van de Surinaamse strijdkrachten D. Bouterse aan te laten houden. Bouterse bevond zich toen in Brazilië, een land dat volgens Van Mierlo op dat moment niet bereid zou zijn Bouterse aan te houden en aan Nederland uit te leveren. De Surinaamse oud-bevelhebber, tegenwoordig leider van een Surinaamse regeringspartij en adviseur van Staat, werd verdacht van groot-scheepse drugshandel.

Afgezien van D66 toonde de Tweede Kamer op 26 augustus weinig waardering voor het beleid van Van Mierlo en Sorgdrager in deze zaak. De PvdA-fractie sprak in het debat ten slotte wel haar steun uit, de VVD bleef echter kritisch. Van Mierlo accepteerde deze kritiek niet. Moties van afkeuring van de oppositiepartijen CDA en GroenLinks kregen echter geen steun van de VVD, zodat de D66-ministers zich niet geroepen zagen af te treden.

Verdrag van Amsterdam

De aandacht van de politiek ging in de eerste helft van 1997 vooral uit naar Europa: Nederland bekleedde het voorzitterschap van de Europese Unie (EU) en organiseerde een intergouvernementele conferentie in Amsterdam op 16, 17 en 18 juni. Op deze 'Eurotop' bereikten de Europese regeringsleiders na moeizame onderhandelingen overeenstemming over een herziene versie van het in 1991 afgesloten Verdrag van Maastricht. Het nieuwe Verdrag van Amsterdam bevatte onder meer afspraken over de stemverhouding in de Europese Raad van Ministers en het medebeslissingsrecht van het Europees Parlement, over nauwere samenwerking in veiligheidsbeleid, buitenlandse politiek en vreemdelingenbeleid en over een Europees werkgelegenheidsbeleid. Het Verdrag werd over het algemeen als een matig succes gewaardeerd. Belangrijke institutionele hervormingen, nodig bij uitbreiding van de EU, werden uitgesteld.

Met het Verdrag van Amsterdam kwam de Economische en Monetaire Unie (EMU), en dus invoering van één Europese munt, weer een stap dichterbij. De discussie over voor- en nadelen van de EMU kwam in Nederland dan ook in de eerste helft van 1997 op gang. In februari sprak F. Bolkestein, fractievoorzitter in de Tweede Kamer en politiek leider van de VVD, zijn bezorgdheid uit over de gevolgen van de EMU. Hij vreesde dat de strenge toelatingsnormen - met name een financieringstekort van minder dan 3% - niet gehandhaafd zouden worden. In

een open brief van een zeventigtal economen in *de Volkskrant* (13 februari 1997) werd juist bezwaar geuit tegen een te streng monetaristisch beleid in de EMU, dat ten koste zou gaan van milieu en sociaal beleid. In mei richtte een aantal intellectuelen van verschillende politieke afkomst een Kritisch Europa Forum voor democratie op. In een aantal dagbladen verscheen een oproep om over het Verdrag van Amsterdam een referendum te houden. De publieke opinie in Nederland bleek zeer verdeeld over de EMU: in een NIPO-peiling in februari verklaarde zich ruim een derde tegen, bijna evenveel voor en iets minder dan een derde zonder mening. Afgezien van de VVD bleven de grote partijen echter voorstander van verdergaande Europese integratie.

Op 1 juli droeg Nederland het voorzitterschap van de EU over aan Luxemburg. Op dezelfde dag aanvaardde W. Duisenberg, aftredend president van de Nederlandse Bank, zijn functie als voorzitter van het Europees Monetair Instituut in Frankfurt am Main. Dit instituut zou in 1998 de Europese Centrale Bank worden die over de stabiliteit van de euro moet waken. Verwacht werd dat Duisenberg de eerste president van deze bank zou worden. In november stelde Frankrijk echter plots een eigen kandidaat, de president van de Franse nationale bank J.-C. Trichet. Hierbij speelden uiteenlopende opvattingen over de politieke onafhankelijkheid van de Europese Centrale Bank mee. In 1998 zal hierover een beslissing vallen, evenals over de vraag welke lidstaten mogen toetreden tot de EMU.

varkenspest

In februari brak in Noord-Brabant de varkenspest uit. De epidemie greep zeer snel om zich heen. Minister J.J. van Aartsen van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (VVD) besloot tot grootschalige 'ruimingen', waarbij enige miljoenen varkens en biggen werden afgemaakt. Van Aartsen greep de epidemie aan om voorstellen te doen voor herstructurering van de intensieve varkenshouderijsector. In juli kondigde hij aan, het aantal varkens binnen vier jaar met een kwart - dat wil zeggen met ruim vier miljoen stuks - in te laten krimpen. Daarnaast diende de varkenshouderij milieuvriendelijker en diervriendelijker te worden. De boerenorganisaties wezen de plannen af, evenals het CDA. Bij de behandeling van Van Aartsens voorstellen in de Tweede Kamer wisten PvdA en VVD in december de minister tot een iets minder rigoureuze reorganisatieplan te bewegen, waartegen D66 echter verzet aantekende. Minister E. Borst-Eilers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport moedigde haar fractie aanvankelijk in het verzet tegen het kabinetsstandpunt aan, dat zij 'een dwaalspoor' noemde. Daardoor steeg de spanning in Kamer en kabinet even tot crisis-hoogte. Na overleg in het Torentje (met de minister-president) gaf Borst echter toe: 'als dienaar van de Kroon had ik die woorden beter niet kunnen gebruiken' (*de Volkskrant*, 18 december 1997). Op 18 december gaf haar fractie eveneens het verzet

in de Tweede Kamer op, zodat Van Aartsens compromisvoorstel aangenomen kon worden. Het incident leidde tot verzwakking van de - toch al niet erg sterke - positie van Borst als politiek leider van D66 (zie in deze Kroniek onder D66).

staatkundige en bestuurlijke vernieuwing

De Kieswet werd in juli 1997 op enkele punten gewijzigd. In de eerste plaats kregen voorkeurstemmen meer gewicht door een verlaging van de 'voorkeurdrempel' van 50% naar 25% van de kiesdeler. In de praktijk betekent dit dat bij Tweede-Kamerverkiezingen circa 15.000 voorkeurstemmen in plaats van 30.000 voor een kandidaat voldoende zijn hem of haar een zetel te bezorgen.

In de tweede plaats moest voortaan elke partij of groepering voor deelname aan de verkiezingen van Tweede Kamer of Provinciale Staten per kieskring ten minste dertig schriftelijke verklaringen van kiezers verzamelen die de kandidatenlijst van de partij ondersteunen. Bij gemeenteraadsverkiezingen hing het aantal te verzamelen verklaringen af van de grootte van de gemeente: ten minste dertig voor grote gemeenten met meer dan 38 raadszetels, minimaal twintig voor gemeenten met 29-38 zetels en minimaal tien voor kleinere gemeenten. Aanvankelijk had het kabinet deze bepaling alleen willen laten gelden voor partijen die niet in het betreffende orgaan vertegenwoordigd zijn, maar op voorstel van J.P. Rehwinkel (PvdA) besloot de Tweede Kamer in mei, dezelfde voorwaarden aan alle partijen te stellen.

In de derde plaats werd de duur van de stemming verlengd (tot acht uur 's avonds) en werden 'mobiele stembureaus' ingevoerd voor kiezers die niet in hun eigen stembureau kunnen stemmen.

De staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, J. Kohnstamm (D66), bereidde in 1997 ook andere voorstellen voor staatkundige en bestuurlijke vernieuwing voor, die nog niet in wetgeving uitmondde. Zo wilde hij de Eerste Kamer weer in twee termijnen van elk drie jaar laten kiezen (zoals ook voor 1983 geschiedde), toetsing (door de rechter) van wetten aan de grondwet mogelijk maken en een staatssecretaris toestaan zijn of haar minister in de ministerraad te vervangen. Bovendien zou de gemeenteraad iets meer invloed krijgen op de benoeming van een burgemeester, al bleef de minister hierbij in laatste instantie de beslissing nemen. Overigens mochten deelgemeenteraden althans in Amsterdam hun voorzitter zelf kiezen, nadat de gemeenteraad daartoe op voorstel van D66 in juni besloten had.

De Tweede Kamer stemde op 26 juni na langdurige beraadslagingen in met een grondwetswijziging om referenda mogelijk te maken die bepaalde besluiten van regering, gemeente of provincie kunnen vernietigen - het zogeheten correctief referendum (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 21-22 en het *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 17). De VVD-fractie had ernstige bezwaren tegen een referendum dat alle besluiten van een gemeente zou kunnen corrigeren, maar ging uiteindelijk

akkoord met een compromis waarbij later in een wet geregeld zou worden welke besluiten voor referenda in aanmerking zouden komen. Het CDA, de RPF en de SGP bleven de grondwetswijziging afwijzen. In 1998 zou de Eerste Kamer zich hierover uitspreken. Na de verkiezingen zou een tweede, beslissende ronde volgen.

Overigens vonden ook in 1997 enige lokale referenda plaats, met name in Amsterdam. Op 19 maart stemden de inwoners van de hoofdstad over de bouw van een nieuwe woonwijk in het IJmeer (IJburg genaamd) en op 25 juni over de aanleg van een metrolijn tussen het noordelijk en het zuidelijk deel van de stad. Geen van beide voorstellen kreeg de steun van een meerderheid van de opgekomen kiezers, maar de opkomst was te laag om de voorstellen te kunnen verwerpen.

De instelling van stadsprovincies maakte in 1997 weinig voortgang. In 1996 was een kabinetsvoorstel al in de Tweede Kamer gestrand op verzet van D66 en PvdA (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 18). In maart 1997 stuitte een nieuw kabinetsvoorstel op verzet van de VVD. Op 21 mei bereikten de drie regeringspartijen in de Tweede Kamer een compromis met het kabinet, dat vorming van stadsprovincies beperkte tot de regio's Rotterdam en Eindhoven, later wellicht ook Amsterdam. Een wetsvoorstel van deze strekking stuitte in december echter op weerstand in de Eerste Kamer, waar met name de fracties van CDA en VVD de grenzen en de bevoegdheden van de nieuwe lichamen onvoldoende duidelijk geregeld vonden.

subsidies voor politieke partijen

In oktober besloot de ministerraad, het totale bedrag aan subsidies voor partijen te verhogen van ruim acht naar tien miljoen gulden. Elke in de Eerste of Tweede Kamer vertegenwoordigde partij zou één subsidie ontvangen, waarbij bedragen geoormerkt zouden worden voor wetenschappelijk onderzoek, algemeen partijwerk en jongerenorganisaties. Over de verdeling van de bedragen voor de jongerenorganisaties werd nog in december door de Tweede Kamer gediscussieerd, vooral over de vraag of het aantal kamerzetels van de moederpartij of het ledental van de jongerenorganisatie doorslaggevend zou moeten zijn (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 20-21). Het kabinet kondigde een nieuwe regeling van de subsidies aan, waarbij ook de mogelijkheid geschapen zou worden partijen die zich aan discriminatie schuldig maakten, voor een periode van vier jaar van subsidiëring uit te sluiten.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Omdat in Drenthe de 34 gemeenten met ingang van 1 januari 1998 samengevoegd werden tot twaalf nieuwe gemeenten, moesten daar (met uitzondering van

de ongewijzigde gemeente Assen) op 29 oktober 1997 gemeenteraden gekozen worden. Van de circa 340.000 kiesgerechtigden bracht slechts 56% haar stem uit, duidelijk minder dan bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994, toen 69% dat deed. Anders dan verwacht boekten de lokale partijen winst in plaats van verlies, met name de Stadswacht/Gemeentebelangen Nijeveen in Meppel en Onafhankelijk Nieuw Emmen in de gelijknamige gemeente. De PvdA bleef echter de grootste partij in Drenthe en ging daarbij licht vooruit. Ook de VVD behaalde enige winst, terwijl de derde regeringspartij, D66, vrij veel verloor. De grootste oppositiepartij, het CDA, liep eveneens iets terug. Andere oppositiepartijen gingen doorgaans vooruit: GroenLinks won zetels in Noorden-veld, de SP in Emmen, de ouderenpartijen in De Wolden en ook in Emmen. De protestants-christelijke partijen boekten eveneens enige winst. De verkiezingen werden veelal als een (redelijk goed verlopen) test voor de paarse coalitie gezien, al kan men bij interpretaties van lokale verkiezingen op landelijk niveau altijd vraagtekens plaatsen.

Tabel 1. Ledental per 1 januari 1997 en 1 januari 1998

	1 januari 1997	1 januari 1998
AOV	1.500	1.500 *)
CD	**)	**)
CDA	91.000 ***)	89.000 ***)
D66	13.230	12.850
GPV	14.535	14.600
De Groenen	525	563
GroenLinks	11.700	11.873
Ouderen Unie 55+	2.634	2.400
PvdA	60.907	61.720
RPF	11.755	12.132
SGP	23.865	23.800
SP	19.926	21.975
VVD	52.354	52.197

*) correctie op opgave in *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 21.

**) geen opgave
***) afgeronde getallen

Op 19 november kozen de inwoners van Elst een nieuwe gemeenteraad, ook vanwege een herindeling. Hier wist D66 zich goed te handhaven. Op 26 november vonden in de Brabantse gemeenten Boxmeer, Weert en Stramproy eveneens vanwege herindelingen gemeenteraadsverkiezingen plaats. In Boxmeer verloor het CDA vrij fors, terwijl lokale partijen en de SP winst behaalden. In Weert en Stramproy behoorde het CDA juist tot de winnaars, evenals de lokale partijen en GroenLinks, en verloren de Centrumdemocraten hun zetel.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 1997 en op of omstreeks 1 januari 1998 (zie tabel 1).

Algemeen Ouderenverbond (AOV)

Evenals in voorgaande jaren streefde het AOV in 1997 naar samenwerking met andere ouderenpartijen, met wisselend succes. Interne spanningen bleven de partij ook dit jaar plagen.

samenwerking en Tweede-Kamerverkiezingen

Nadat gesprekken over samenwerking tussen de drie ouderenpartijen Ouderen-Unie 55+ (Unie 55+), AOV en de van deze partij afgesplitste Senioren 2000 in 1996 waren vastgelopen, zetten AOV en Unie 55+ hun pogingen voort (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 56). Op 5 februari ondertekenden en presenteerden ze in Den Haag een overeenkomst om met een gezamenlijke kandidatenlijst aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 deel te nemen en daarna volledig te fuseren.

Bij de besprekingen was ook Solidair'93 betrokken, de partij die onder leiding van oud-vakbondsleider J. van de Scheur in 1994 tevergeefs aan de Tweede-Kamerverkiezingen had deelgenomen, maar in dat jaar wel in enkele gemeenteraden een zetel gewonnen had. Uiteindelijk haakte Solidair'93 echter weer af en besloot in 1998 zelfstandig de verkiezingen in te gaan onder de naam 'Solidair en ouderen'.

De algemene ledenvergadering van het AOV sprak op 5 april in Utrecht haar goedkeuring uit voor de samenwerking met de Unie 55+, al tekende een minderheid verzet aan. Het bestuur van de Haagse afdeling trad uit protest tegen

de gang van zaken af. De algemene ledenvergadering koos de voorzitter van de AOV-fractie in de Limburgse Staten P.J.G.J. Veugen tot partijvoorzitter; hij had deze functie overigens al sinds het aftreden van H. Baron in 1996 waargenomen. Op 15 mei besloten de hoofdbesturen van AOV en Unie 55+ het Tweede-Kamerlid voor de Unie, H.A. Leerkes, voor te dragen als lijsttrekker van de gezamenlijke lijst.

Op 14 juni zou een algemene ledenvergadering van het AOV de kandidaten van het Verbond voor de gezamenlijke lijst aanwijzen, maar omdat de agenda te laat was uitgedeeld was de vergadering niet rechtsgeldig. Op 20 september kwamen de leden hiervoor opnieuw bij elkaar, in Almere. De vergadering had een wat onordelijk verloop; tussen bestuur en leden bleek nogal wat wantrouwen te bestaan. Het bestuur verschilde van mening met de selectiecommissie over de volgorde op de kandidatenlijst, maar uiteindelijk stelde de meerderheid van de leden weer een andere volgorde vast. Niet partijvoorzitter Veugen maar het Groningse Statenlid A. van Maanen zou de kandidatenlijst aanvoeren, Veugen kreeg plaats drie. De zittende Tweede-Kamerleden kwamen niet op de lijst voor. W.J. Verkerk, de fractievoorzitter, reageerde teleurgesteld. Zijn fractiegenoot C.S. van Wingerden had zich niet herkiesbaar gesteld.

In november wezen de besturen van AOV en Unie 55+ een gezamenlijke lijstaanvoerder voor de kamerverkiezingen aan. Het werd A.H. Scheltens, voorzitter van de fractie van AOV/Unie 55+ in de Provinciale Staten van Noord-Brabant.

gemeenteraadsverkiezingen

Het AOV en de Unie 55+ waren ook overeengekomen om bij de raadsverkiezingen in een aantal gemeenten met gezamenlijke lijsten aan de verkiezingen deel te nemen. In Rotterdam kwam de oud-wereldkampioen boksen in de supervedergewichtsklasse R. Tuur op een onverkiesbare tiende plaats van de lijst te staan.

afsplitsing

De oprichter van de partij, M. Batenburg, was kandidaat gesteld voor de adviserende functie van 'verbondsleider'. Op de ledenvergadering in Almere in september kreeg hij echter onvoldoende stemmen, waarna hij verbitterd de zaal verliet. In 1998 zou hij een nieuwe partij oprichten, het Nieuw Solidair Ouderenverbond (NSOV).

publicaties

De wetenschappelijke instituten van AOV en Unie 55+ publiceerden in 1997 een

gezamenlijke studie onder de titel *Solidariteit geeft zekerheid*, waarin enkele verbeteringen in het Nederlandse pensioenstelsel werden voorgesteld.

Senioren 2000/Groep-Nijpels

Senioren 2000 was in 1995 ontstaan als afsplitsing van het AOV en werd in de Tweede Kamer vertegenwoordigd door de Groep-Nijpels. De verhouding met het AOV bleef ook in 1997 gespannen. In oktober spande de fractievoorzitter van de Groep-Nijpels, mevr. H.M. Nijpels-Hezemans, een kort geding aan tegen het kamerlid Van Wingerden, die haar ervan beschuldigd had kasgeld van het AOV verduisterd en loonbelasting voor medewerkers van de AOV-fractie niet betaald te hebben. De rechter in Den Bosch stelde haar in het gelijk en veroordeelde Van Wingerden tot rectificatie en een schadevergoeding van 2.500 gulden.

Nadat besprekingen met AOV en Unie 55+ eind 1996 waren gestrand, besloot Senioren 2000 zelfstandig de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 in te gaan. De partij hield op 14 juni een congres in Amersfoort, waar Nijpels werd aangewezen als lijsttrekker voor de kamerverkiezingen. Voorts werden nieuwe statuten, een huishoudelijk reglement en een verkiezingsprogramma vastgesteld. Het programma, getiteld *Bouwstenen voor de 21e eeuw*, bevatte eisen als een welvaartsvaste AOW, erkenning van ouderen als derde partners in overlegorganen van werkgevers en werknemers, raamwetgeving voor euthanasie en beperking van het aantal ministeries. Nijpels wilde in de campagne de nadruk leggen op de thema's volksgezondheid, huisvesting en pensioenen.

In Noord-Holland sloten twee Statenleden van de AOV/Unie 55+ fractie zich in augustus aan bij Senioren 2000. In Limburg werd een provinciale afdeling van Senioren 2000 opgericht, die vervolgens ging samenwerken met de Unie 55+.

verwante instellingen en publicaties

In februari verscheen het beginselprogramma van Senioren 2000, getiteld *Senioren, waardig en gelijkwaardig*. In dit beknopte programma stelde de partij de behartiging van de belangen van senioren voorop, maar zag zichzelf ook als onderdeel van een nieuwe politieke stroming 'die beoogt te streven naar menselijke maat' en naar een 'overheid op afstand'.

Het Wetenschappelijk Instituut van Senioren 2000 publiceerde de nota's *Ouderen over de samenleving en Imago en draagvlak Senioren 2000*. Eerstgenoemde nota bevatte het verslag van een enquête onder ruim 600 ouderen, die in samenwerking met het onderzoeksbureau SCS gehouden was. De ondervraagde ouderen bleken geen helder beeld te hebben van de verschillen tussen de ouderenpartijen, al waren ze wel overtuigd van het nut van een ouderenpartij.

De Stichting Vorming en Scholing (SVS 2000) stelde een raamprogramma samen voor afdelingen die in 1998 aan de gemeenteraadsverkiezingen deel zouden

nemen.

Centrumdemocraten (CD)

In mei vierde de CD in stilte haar twaalfeneenhalfjarig bestaan. Het bleef ook verder een vrij rustig jaar voor de partij. Haar belangrijkste periodiek, uitgegeven door de Stichting Politieke Kadervorming (Stipolka), veranderde aan het begin van het jaar van naam: in plaats van *CD-Info* ging het nu *CD-Nieuwsbrief* heten.

relatie met de CP'86

In 1996 had de voorzitter van de Centrumpartij'86 (CP'86), H. Ruitenbergh, deze partij verlaten en zich aangemeld bij de CD, toen zijn voorstel voor fusie tussen de twee partijen verworpen was door de ledenvergadering van de CP'86 (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 26). De kring Overijssel van de CD koos hem tot voorzitter. In januari 1997 werd Ruitenbergh echter als CD-lid geschorst vanwege zijn contacten met de Afrikaner Weerstandsbeweging - in de ogen van de CD-partijtop een te extreme organisatie. Op de achtergrond speelde wellicht een ander conflict in de kring Overijssel van de CD mee. Ruitenbergh hield de eer aan zichzelf en zei in maart zijn lidmaatschap van de CD op om zich later aan te sluiten bij de Volksnationalisten Nederland (VNN), een partij die in 1996 opgericht was door andere, meer gematigde (oud-)leden van de CP'86.

De relatie tussen CD en CP'86 bleef hierna enigszins gespannen. Zo kraakte een aanhanger van de CP'86 in oktober de *website* van de CD en plaatste daarin een foto van CD-voorzitter J.G.H. Janmaat met een aantal Surinamers en de tekst 'Stem vooral geen CD uit zelfverdediging, maar stem op CP'86'. Janmaat kondigde daarop aan om juridische stappen tegen de 'kraker' te zullen ondernemen. Op de internet-pagina van de CD stond oorspronkelijk de tekst 'Grijp in. Stop de waanzin. Stem CD uit zelfverdediging'.

verkiezingsprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

In februari ving een nieuw benoemde programcommissie onder leiding van het Haarlemse raadslid W. Elsthout haar werkzaamheden aan, die in september zouden resulteren in een ontwerpprogram voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. In december stelde het partijcongres het programma definitief vast. Het ontwerpprogram, getiteld *Trouw aan rood wit blauw!*, week weinig af van het program uit 1994. Het vreemdelingenbeleid kreeg opnieuw veel aandacht, terwijl daarnaast enkele staatkundige hervormingen werden voorgesteld - vermindering van het aantal zetels van Eerste en Tweede Kamer, partijloze voorzitters voor beide Kamers, herstel van de opkomstplicht bij verkiezingen. Nieuw was het - overigens nog weinig concrete - voorstel dat 'een overkoepelende cultuur

gevormd [wordt] door amalgamatie van diverse cultuurelementen'. Echtscheiding zou moeilijker moeten worden voor Nederlanders, maar juist gemakkelijker voor 'multi-culturele huwelijken'. Het minimumloon zou met 10% mogen stijgen. Alle werknemers in de WAO zouden opnieuw gekeurd moeten worden, door anoniem blijvende artsen in een landelijk centrum.

gemeenteraadsverkiezingen

Terwijl de CD in 1994 in 45 gemeenten aan de raadsverkiezingen deelnam, diende ze voor de verkiezingen van 1998 slechts in 22 gemeenten kandidatenlijsten in.

juridische verwikkelingen

Op 28 maart werd Janmaat, de politiek leider van de CD, door de Zwolse rechtbank veroordeeld tot twee weken voorwaardelijke en twee weken onvoorwaardelijke gevangenisstraf wegens discriminerende uitlatingen gedaan tijdens een demonstratie in Zwolle op 24 februari 1996. De onvoorwaardelijke straf had de partijvoorzitter te wijten aan het feit dat hij al eerder voor soortgelijke vergrijpen veroordeeld was. Janmaat sprak van een politiek vonnis en tekende hoger beroep aan. Op 29 december veroordeelde het gerechtshof in Arnhem hem tot twee maanden voorwaardelijke gevangenisstraf en een boete van 7500 gulden. Hierbij speelde de overweging mee, dat een onvoorwaardelijke gevangenisstraf Janmaat teveel de status van martelaar zou kunnen verlenen.

Ook de penningmeester van de partij, het Dordtse raadslid M. Koning, moest in 1997 voor de rechter verschijnen. In mei werd hij veroordeeld tot twee weken voorwaardelijk en een boete wegens verspreiding van racistische propaganda. Hij had een in de raad gehouden toespraak vervolgens op straat uitgedeeld. In december werd Koning en een tweede raadslid in Dordrecht beschuldigd van verspreiding van folders onder scholieren die zouden aanzetten tot haat en discriminatie. De rechter sprak hen kort daarna echter vrij.

interne ontwikkelingen

Interne conflicten bleven de partij ook dit jaar niet geheel bespaard. Het Delftse raadslid G.J.A. van der Spek werd geschorst en niet opnieuw kandidaat gesteld voor de raad omdat hij 'jarenlang instabiliserend gewerkt en voortdurend demoraliserend op leden ingesproken' zou hebben en contacten onderhield met dissidente (ex-)leden van de CD als het (gewezen) Zuid-Hollandse Statenlid M.T. Giesen (*CD-Nieuwsbrief*, 10 juni 1997). Het kringbestuur van Amsterdam werd door het dagelijks bestuur van de partij 'om haar moverende redenen' ontbonden - wat vermoedelijk ook verband hield met interne meningsverschillen.

acties

Leden van de CD speelden in de loop van 1997 ook in op problemen rond vreemdelingen en asielzoekers. Zo stuurden zij brieven aan de buurtgenoten van de illegaal in Nederland verblijvende Turkse familie Gümüş. Bovendien verspreidden zij folders in een buurt in Den Bosch waar verzet tegen de komst van een Somalisch gezin leefde en rond het asielzoekerscentrum in Ter Apel.

verwante instellingen

De jongerenorganisatie van de CD, al jaren aangekondigd, leek in 1997 op initiatief van Elsthout toch echt van de grond te komen. In juli kwamen jongeren bijeen in Delft, waar ze samen met leden van de VNN een herdenkingsplechtigheid bij het graf van Prins Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk hielden. De politie maakte een einde hieraan toen VNN-leider W. Beaux het woord ging voeren.

personalia

Op 13 december overleed het Tweede-Kamerlid C. Zonneveld, tevens vice-voorzitter van de partij. Hij werd als kamerlid opgevolgd door Elsthout.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

De vernieuwing van de partij waarmee het CDA al enige tijd bezig was, werd in 1997 voortgezet. De partijtop deed allerlei voorstellen om de organisatie te verbeteren en aantrekkelijker te maken. Deze inspanningen konden echter geen halt toeroepen aan het ledenverlies: het ledental van het CDA bleef dalen. De vernieuwing werd ook zichtbaar op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Een aantal oudgedienden keerde hierop niet meer terug. Ook politiek leider E. Heerma trad in 1997 terug. Hij werd opgevolgd door J.G. de Hoop Scheffer.

politiek leiderschap

In november 1996 had partijvoorzitter J.J.M. Helgers aangekondigd dat hij samen met de vice-voorzitter van de partij, mevr. P.C. Lodders-Elfferich, en met L.M. van Leeuwen en Heerma, respectievelijk voorzitter van de Eerste- en van de Tweede-Kamerfractie, een voordracht zou doen voor de eerste plaats op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Dit zou in september 1997 moeten geschieden, in dezelfde tijd dat het ontwerpverkiezingsprogram

bekend zou worden. De kans dat Heerma zelf deze positie zou gaan bezetten werd niet al te groot geacht, vanwege de aanhoudende kritiek op zijn wijze van oppositievoeren (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 28). Lodders gaf in een vroeg stadium openlijk te kennen dat zij het lijsttrekkerschap niet ambieerde. Zij was de favoriet van de partijtop, zo werd later door Van Leeuwen onthuld in een interview (*het Parool*, 5 juli 1997). Hij vertelde ook dat het viertal eveneens had gesproken met Eurocommissaris H. van den Broek en Rabo-topman H.H.F. Wijffels. Beiden waren echter niet beschikbaar.

Tijdens de zoektocht van de commissie naar de eerste kandidaat nam binnen de partij de kritiek toe op het feit dat het viertal zoveel tijd nodig had. Aan het begin van het jaar pleitte B.W. Biesheuvel, oud-premier en oud-leider van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), één van de partijen die in 1980 in het CDA opgingen, ervoor om op korte termijn de lijsttrekker aan te wijzen. Hij kreeg bijval van W.K.N. Schmelzer, de gewezen leider van de Katholieke Volkspartij (KVP), een andere partij die het CDA constitueerde. Wat later volgden andere prominenten, zoals oud-premier J. Zijlstra en oud-minister M.H.M.F. Gardeniers-Berendsen. Zij meenden allen dat het CDA snel een lijstaanvoerder moest aanwijzen. Heerma en Helgers wilden aanvankelijk aan de gekozen procedure vasthouden, maar besloten onder druk van slechte opiniepeilingen deze toch te versnellen. Begin maart kondigde Heerma aan dat binnen enkele weken, 'uiterlijk voor de zomer' de voordracht van de nieuwe lijsttrekker zou komen (*Trouw*, 5 maart 1997).

Inmiddels had De Hoop Scheffer, als vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie de tweede man achter Heerma, zich op 23 februari publiekelijk kandidaat gesteld. Tegenstanders binnen het CDA vonden hem tezeer een exponent van de rechtervleugel. Hij kreeg de steun van A.A.M. van Agt, een andere oud-premier van CDA-huize en oud-KVP-lid die zich begin maart in het opvolgingsdebat mengde en die daarbij zware kritiek uitoefende op het functioneren van Heerma als oppositieleider.

Op 25 maart hakte het partijbestuur van het CDA de knoop door. Tijdens een spoedvergadering werd De Hoop Scheffer voorgedragen als enige kandidaat voor het lijsttrekkerschap. Heerma trad een dag later terug als voorzitter en lid van de Tweede-Kamerfractie. Hij werd in oktober voorzitter van de Branche Organisatie Arbodiensten. Heerma was ook in de race voor het burgemeesterschap van Hilversum, als opvolger van zijn partijgenote mevr. J. Kraayeveld-Wouters. In november trok hij zich vanwege ernstige gezondheidsproblemen echter terug als kandidaat.

De Tweede-Kamerfractie wees De Hoop Scheffer op 27 maart als haar nieuwe voorzitter aan. Snel na zijn verkiezing keerde De Hoop Scheffer zich publiekelijk tegen de verlaging van het minimumloon, een in het CDA gevoelig punt (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 30-31). Hij zei geen andere politieke lijn te willen volgen dan zijn voorganger Heerma: 'onze koers is niet links en niet rechts, onze

koers is christen-democratisch' (*NRC-Handelsblad*, 15 april 1997). In de daaropvolgende maanden bepleitte De Hoop Scheffer onder meer de invoering van een inkomensafhankelijke studiebeurs. Ook hekelde hij de naar zijn mening te ver doorgeschoten privatisering in de sociale zekerheid. Het leverde hem een compliment op van het Christelijk Sociaal Platform, een beweging binnen het CDA die hechtte aan het sociale geluid van de partij en die eerder de verkiezing van De Hoop Scheffer met enige argwaan had bejegend (*Trouw*, 12 juli 1997).

De partijraad van 24 mei droeg De Hoop Scheffer op overtuigende wijze voor als kandidaat-lijsttrekker. Van de 152 afgevaardigden stemden er drie tegen (met verder een blanco en een ongeldige stem). Tot 17 september hadden de gemeentelijke afdelingen statutair de mogelijkheid om tegenkandidaten te stellen, maar daar werd geen gebruik van gemaakt. Het partijcongres bekrachtigde vervolgens op 27 september vrijwel unaniem de benoeming: 346 stemmen waren voor, één blanco en eveneens één ongeldig.

Na De Hoop Scheffers promotie tot het voorzitterschap wierp het kamerlid W.A. Mateman zich op als kandidaat voor het vice-voorzitterschap. Naar zijn mening kwam de groep van oud-leden van de Christelijk-Historische Unie (CHU), de derde partij die bij de oprichting van het CDA betrokken was, teveel in het gedrang na het vertrek van W.J. Deetman als Tweede-Kamervoorzitter eind 1996 en van W. Scholten als vice-voorzitter van de Raad van State op 1 juli 1997. De voorzitter van de senaatsfractie, de oud-CHU-er Van Leeuwen, wees de actie van Mateman af. Uiteindelijk werd eind april de protestantse mevr. A. Doelman-Pel als vice-voorzitter gekozen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

In december 1996 had het partijbestuur een zogenaamde 'Vertrouwenscommissie' geïnstalleerd onder leiding van A. Rombouts, die de kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen moest voorbereiden (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 32). De commissie moest de kandidaten voor de lijst toetsen aan een door het partijbestuur opgestelde profielschets. Zo dienden zij onder meer op 'herkenbare' wijze christen-democratisch te zijn, en ook 'gezaghebbend, aandachttrekkend, overtuigend en bevlogen'. Verder moesten zij 'kiezers weten te trekken' (*CDA-actueel*, 15 februari 1997).

De gemeentelijke afdelingen van het CDA hadden alle de gelegenheid hooguit vijf namen van kandidaten voor te dragen. Daarnaast konden personen die voor een CDA-kandidatuur in aanmerking wensten te komen, reageren op een oproep in *CDA-actueel* (15 februari 1997). Op basis van deze sollicitaties en de aanmeldingen van de afdelingen maakte de commissie een alfabetische groslijst met 347 namen op, die op 12 mei bekend werd.

Aan de hand van deze lijst stelde het partijbestuur op 29 september de advieskandidatenlijst vast, waarbij het zich mede baseerde op de gesprekken die de

Vertrouwenscommissie met de kandidaten had gevoerd. Op 13 oktober boog het 'versterkte' partijbestuur zich er nog eens over. Lijsttrekker was De Hoop Scheffer, met op de tweede plaats het kamerlid mevr. A.Th.B. Bijleveld-Schouten. De beoogde vernieuwing van de fractie had ertoe geleid dat de helft van het aantal verkiesbare plaatsen door nieuwelingen werd ingenomen. De derde plaats was ingeruimd voor de huisarts S. Buijs, voorzitter van de CDA-fractie in de Provinciale Staten in Zeeland. Op de achtste plaats stond J. de Milliano, voorzitter van Artsen zonder Grenzen. Deze laatste zei enkele dagen later in een interview dat hij het op een aantal essentiële punten niet met De Hoop Scheffer eens was (zie *NRC-Handelsblad*, 4 oktober 1997). Na een gesprek met de fractievoorzitter liet De Milliano weten zich voorlopig van verdere uitspraken te zullen onthouden.

Van de zittende kamerleden kreeg slechts de helft een verkiesbare plaats op de advieslijst. Een aantal niet-uitverkorenen had in het voorjaar van partijvoorzitter Helgers reeds vernomen dat voor hen geen verkiesbare plaats was weggelegd. Als criterium gold dat men niet langer dan drie zittingstermijnen (dat wil zeggen maximaal twaalf jaar) deel kon uitmaken van de Kamer. Tot deze groep behoorden A.G.W.J. Lansink en P.R.H.M. van der Linden (die beiden vanaf 1977 in de Tweede Kamer zaten; in het geval van Van der Linden met een onderbreking van 1986 tot 1988, toen hij staatssecretaris van Buitenlandse Zaken was) en Mateman (die in 1979 in de Kamer kwam). Met name Mateman en Lansink maakten regelmatig openlijk hun ongenoegen over deze gang van zaken kenbaar. Hiermee riepen zij de toorn over zich heen van de redactie van het partijblad *CDActueel* (26 april 1997). Zonder namen te noemen sprak deze in een commentaar over een 'gênante vertoning'. Ook Tweede-Kamervoorzitter P. Bukman kreeg van Helgers het advies zich niet opnieuw verkiesbaar te stellen. Op 23 september liet Bukman officieel weten dat hij niet als kandidaat beschikbaar was. Binnen de Tweede-Kamerfractie werd door sommigen kritisch gereageerd op de lijst. De door de partijvoorzitter gepropageerde vernieuwing zou te ver doorschieten. Ook de christelijk-historische Mr. H.K.J. Beerninkstichting was verontrust; haar voorzitter L. de Snaijer meende dat er te weinig hervormde kandidaten hoog op de lijst stonden.

Daarna was het woord aan de partij: tot 16 november konden de partijleden binnen de gemeentelijke afdelingen zich over de lijst uitspreken. De uitslag van deze stemming zou op het partijcongres van 7 februari 1998 bekend worden gemaakt.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 1 juni 1996 was de Programcommissie ingesteld, die werd geleid door Ladders (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 32). Bij de opstelling van het verkiezingsprogramma legde de partijtop het oor te luisteren bij de achterban. In

hoorzittingen in het voorjaar en de zomer peilde men de mening van de leden. Ook vertegenwoordigers van kerkelijke en maatschappelijke organisaties konden hun opvattingen kenbaar maken. Verder werden er discussiebijeenkomsten georganiseerd waar deskundigen op bepaalde terreinen hun visie konden ontvouwen.

In een interview in *Trouw* (30 augustus 1997) stelde de vice-voorzitter van de Programcommissie, P. van Geel, dat het CDA in het verkiezingsprogramma op het punt van het milieu 'een betekenisvolle stap' moest zetten en het perspectief op een 'duurzame economie' moest openen. Van Geel, die in de commissie verantwoordelijk was voor de milieuparagraaf, meende onder meer dat de lasten voor de automobilisten moesten worden verzwaard. De Hoop Scheffer zei later op het partijcongres van 27 september dat het CDA onder zijn leiding geen partij zou worden 'van het autootje pesten of de boeren aanpakken' (*Trouw*, 29 september 1997).

Op 14 oktober presenteerde het CDA zijn conceptverkiezingsprogramma, *Samen leven doe je niet alleen*. Het gezin en de gemeenschap stonden hierin centraal. In het kader van het gezinsbeleid wilde het CDA in de komende kabinetsperiode meer geld besteden aan verlenging van het ouderschapsverlof en hogere kinderbijslag voor het eerste kind. Volgens De Hoop Scheffer stelde het CDA in dit programma 'de persoon' in het middelpunt: 'niet als individu, maar als iemand die tot zijn recht komt in relatie met anderen' (*NRC-Handelsblad*, 14 oktober 1997).

De VVD reageerde afwijzend op het CDA-programma. De liberale partijleider F. Bolkestein noemde in een artikel in *de Telegraaf* (8 november 1997) het CDA een 'linkse' partij die op het gebied van de sociale zekerheid en de overheidsuitgaven verder ging dan de PvdA. Ook de werkgeversorganisatie VNO/NCW uitte kritiek op het programma, vooral wat betreft het ontbreken van algemene lastenverlichting. Minister A.P.W. Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA) had daarentegen meer waardering voor de CDA-voorstellen. Ook de rooms-katholieke bisschoppen waren positief over het christen-democratische programma: met name de gezinspolitiek werd gewaardeerd.

Het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) uitte zich gematigd positief over het conceptprogramma. De jongerenorganisatie pleitte onder andere voor het opnemen van de instelling van een aparte minister voor 'duurzaamheid'. Deze zou de duurzame ontwikkeling binnen het kabinetsbeleid moeten bewaken en een integraal milieubeleid ontwikkelen.

Tot 10 november waren de gemeentelijke afdelingen in de gelegenheid om hun op- en aanmerkingen op het stuk door te geven aan de provinciale afdelingen. Deze gremia konden tot 8 december bij het partijsecretariaat hun reacties indienen. Het verkiezingsprogramma zou uiteindelijk worden vastgesteld op de partijraad en het partijcongres van 6 respectievelijk 7 februari 1998.

gemeenteraadsverkiezingen

Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 was door het partijbestuur in september 1996 een commissie ingesteld die een leidraad moest opstellen voor het lokale verkiezingsprogramma. De commissie, die werd voorgezeten door C.J.G.M. de Vet, publiceerde op 10 maart de brochure *Lokaal Appèl. Leidraad gemeenteraadprogramma 1998-2002*. Er was bewust van afgezien om een model-programma te maken om zo de verantwoordelijkheid te benadrukken die de gemeentelijke afdelingen hadden voor de invulling van hun verkiezingsprogramma.

Bij de voorbereidingen van de gemeenteraadsverkiezingen in Arnhem trachtte een aantal Turken een Turkse kandidaat op een verkiesbare plaats te krijgen. In enkele maanden voorafgaande aan de kandidaatstelling waren zo'n vijftig Turken lid geworden van de Arnhemse afdeling. De kandidaat die zij naar voren schoven was echter nog niet een jaar lid van het CDA, hetgeen voorwaarde is voor een kandidatuur. De voorzitter van de afdeling zei toe het landelijk partijbestuur om een ontheffing te vragen. Een maand later trok de bewuste kandidaat zich echter terug vanwege geruchten dat hij connecties zou hebben met de extreem-rechtse Turkse organisatie Grijze Wolven.

campagne gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen

Met ingang van 1 maart benoemde het partijbestuur H. Schripsema tot campagneleider voor de gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. De kosten van de campagne werden begroot op 2,5 miljoen gulden. Hiervan was reeds 1,5 miljoen beschikbaar. Om het resterende miljoen bijeen te brengen, startte het CDA na de voorjaarspartijraad van 24 mei een inzamelactie. In december was het bedrag binnengehaald.

Op 10 oktober belegde de werkgroep Grote Steden in Utrecht een bijeenkomst met als thema 'CDA, grote steden en de gemeenteraadscampagne van 1998'. Gespreksonderwerp was onder meer de vraag welke mogelijkheden lokale kabelkranten in de campagne boden.

partijvernieuwing

In maart 1996 was door het partijbestuur de werkgroep 'Politieke partij nieuwe stijl' ingesteld (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 29). Deze werkgroep had als opdracht ideeën te leveren om het aantal leden van het CDA te vergroten en hun participatie in de partij te bevorderen. Uit de suggesties van de werkgroep selecteerde het partijbestuur er negen die in de praktijk zouden worden getest. Zo zou er geëxperimenteerd gaan worden met onder meer een differentiatie in het partijlidmaatschap, het verstrekken van premies bij ledenwerving, de invoering

van ledenpeilingen en -raadplegingen en van het 'clubvoordeel' voor partijleden. Zestig afdelingen meldten zich voor één of meer van deze proefprojecten. De eerste van deze 'pilots' gingen in februari 1997 van start. In april publiceerde de werkgroep het 'ideenboek' *Werk aan de winkel*. Hierin waren adviezen opgenomen om lokale partijbijeenkomsten aantrekkelijker te maken.

Eveneens in maart 1996 was de commissie Participatie en Integratie van vrouwen in het CDA in het leven geroepen (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 29). De commissie, die onder leiding stond van mevr. G. Verburg, moest praktische voorstellen doen om meer posities in het CDA te laten bezetten door vrouwen en om te voorkomen dat in vertegenwoordigende lichamen bij zetelverlies vooral vrouwen het veld zouden ruimen. In maart 1997 aanvaardde het partijbestuur het door de commissie geschreven 'deltaplan', dat in april onder de titel *Meer partij met vrouwen* werd gepresenteerd. Onder andere werd gepleit voor het opzetten van een databank en het geven van 'gendertraining' aan personen op sleutelposities in de partijorganisatie, zodat deze 'zich bewust worden van onbewuste uitsluiting van vrouwen'. Ook werd voorgesteld dat bij de verkiezingen voor de gemeenteraden en de Tweede Kamer in 1998 ten minste 40% van de gekozenen op CDA-lijsten vrouw zou moeten zijn. Commissievoorzitter Verburg werd aangesteld als projectcoördinator om de uitvoering van de plannen op de rails te zetten.

Het CDA-Vrouwenberaad (CDAV) gaf in maart samen met het CDA de brochure *Alle hens aan dek* uit, waarin een aantal adviezen werd gegeven om het aandeel van vrouwen in de politiek te vergroten.

'Confrontatie met de toekomst'

Ook een aantal jongeren binnen het CDA wilde een bijdrage leveren aan de partijvernieuwing. In februari 1996 was daartoe een eerste bijeenkomst belegd onder de naam 'Confrontatie met de toekomst' (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 33). Een 'initiatiefgroep' organiseerde een tweede landelijke bijeenkomst op 1 februari 1997 in Amsterdam met als motto: 'wie niet kiest, verliest'. De ongeveer driehonderd aanwezige jonge CDA-leden brachten een stem uit voor een alternatieve kandidatenlijst voor de Tweede Kamer. Als eerste kwam het zittende kamerlid Bijleveld uit de bus, met 34 jaar het jongste lid van de CDA-fractie. Oud-CDJA-voorzitter A. Koppejan bezette de tweede plaats. Verder werd er in deelsessies gediscussieerd over thema's als partijvernieuwing, milieu, zorg en het gezin. De standpunten werden verwerkt tot een pamflet, bestemd voor de commissie die het verkiezingsprogramma moest opstellen. Eerder al had de initiatiefgroep een kettingbrief met meer dan honderd ideeën voor het nieuwe verkiezingsprogramma bij deze Programcommissie bezorgd.

gezinsbeleid

In 1997 gaf het CDA verder gestalte aan het 'modern gezinsbeleid' (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 31). Op 16 januari publiceerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het rapport *De verzwegen keuze van Nederland. Naar een christen-democratisch familie- en gezinsbeleid*. Een commissie onder voorzitterschap van M. Kastelein pleitte hierin voor een gelijke behandeling door de overheid van 'duurzame zorgrelaties'. Het 'moderne gezinsbeleid' kreeg onder meer vorm door voorstellen voor meer kinderopvang, de invoering van het wettelijk recht op deeltijdwerk en voor een 'zorgloon' en 'opvoedgeld' voor de verzorgende ouders. Onder auspiciën van de stuurgroep Familie- en gezinsbeleid stond het rapport ter discussie tijdens een aantal regionale 'gezinsconferenties' die het CDA in het voorjaar hield. De resultaten van de conferenties vormden de bouwstenen voor een advies van het partijbestuur aan de partijraad. Het uiteindelijke standpunt moest vervolgens zijn weg vinden naar het verkiezingsprogramma.

In december ontstond in het CDA beroering toen de Eerste-Kamerfractie tegen het wetsontwerp stemde dat het recht op deeltijdarbeid regelde (een initiatief van GroenLinks-leider P. Rosenmöller). Fractiewoordvoerder H. Hofstede meende dat dit een zaak was voor werkgevers en werknemers. Het CDAV reageerde ontzet: het had vantevoren de CDA-senatoren opgeroepen om vóór het ontwerp te stemmen. Het Vrouwenberaad kreeg bijval van het CDJA en de CDA-wethouders van alle grote gemeenten. Ook C.J. Klop, verbonden aan het Wetenschappelijk Instituut deed zo'n appèl: als de wet zou worden verworpen, 'hoeft het CDA in de nu gestarte verkiezingscampagne niet meer over het moderne gezinsbeleid te beginnen, vrees ik' (*Trouw*, 9 december 1997).

ouderenbeleid

Door de werkgroep Zorg werd de notitie *Thuiszorg voor ouderen* opgesteld, discussienota voor de gemeentelijke afdelingen. De bedoeling was dat deze hierover zouden discussiëren en de uitkomsten hiervan naar het partijbureau zouden sturen. Deze reacties zouden worden betrokken bij de opstelling van het verkiezingsprogramma.

Het Seniorenberaad, dat op de partijraad van 23 november 1996 was ingesteld, veranderde in het najaar zijn naam in Ouderenplatform. De opzet van dit platform was om oudere partijleden meer bij de partijorganisatie te betrekken.

partijraden en partijcongres

Op 24 mei werd in Utrecht de voorjaarspartijraad gehouden. Naast huishoudelijke zaken en de verkiezing van De Hoop Scheffer als kandidaatlijsttrekker

kwam een aantal inhoudelijke thema's aan de orde die voor het CDA van belang waren met het oog op de Tweede-Kamerverkiezingen: plattelandsontwikkeling, zorg, gezin en veiligheid.

Op 27 september, voorafgaand aan het partijcongres, kwam de najaarspartijraad bijeen. De afgevaardigden herkozen J.P.R.M. van Laarhoven tot vice-voorzitter van het CDA. 's Middags werd het partijcongres gehouden, dat zoals reeds vermeld De Hoop Scheffer als lijsttrekker aanwees. In zijn rede verweet de nieuwe politiek leider van het CDA het paarse kabinet geen keuzen te maken. Verder sprak de Luxemburgse minister-president J.C. Juncker de aanwezigen toe.

partijbijeenkomsten

Het Inter Cultureel Beraad (ICB) van het CDA hield op 15 maart een bijeenkomst over de vraag op welke wijze het CDA 'integratie met behoud van eigen identiteit' zou moeten invullen. Tot de sprekers behoorde de hoogleraar sociologie A.C. Zijdeveld. De CDA-initiatiefgroep Vluchtelingenbeleid kwam op 22 maart bijeen, onder andere om te spreken over het onderdeel vluchtelingen-, asiel- en minderhedenbeleid van het komende verkiezingsprogramma.

verwante instellingen en publicaties

In februari publiceerde de werkgroep Veiligheid en Defensie van de commissie Buitenland de notitie *Veiligheid kent geen grenzen*. Het discussiestuk beoogde een lange termijn-visie te geven op het veiligheids- en defensiebeleid. Op 25 april organiseerde de Commissie Buitenland in Den Haag een conferentie over de nota. Op 28 november hield de commissie samen met de CDA-delegatie in het Europees Parlement een bijeenkomst over 'Internationaal ondernemen: investeren in markt, maatschappij en mensenrechten'.

Het CDA gaf in mei de brochure *Van gulden naar euro* uit. De partij wilde hiermee haar achterban informeren over de invoering van de Europese munt. Op 30 mei werd in de voormalige vergaderzaal van de Tweede Kamer in Den Haag een conferentie gehouden over de gevolgen van de toetreding tot de EMU. Tot de sprekers behoorde Wijffels. Op 21 juni hield de delegatie van het CDA in het Europees Parlement samen met het CDA-Limburg een conferentie over de uitkomsten van de Europese top in Amsterdam eerder die maand. Over het Verdrag van Amsterdam belegde de Tweede-Kamerfractie van het CDA samen met de *Konrad Adenauer Stiftung* van de CDU op 20 en 21 november een Europese conferentie in Den Haag. Het Wetenschappelijk Instituut publiceerde in samenwerking met de in Luxemburg gevestigde *Stiftung zur Zusammenarbeit Christlicher Demokraten Europas* de door Th. Brinkel en J. Compagner geredigeerde bundel *Verhalen voor Europa. Nederlandse christen-democraten over Europese integratie*. Hierin waren uitspraken en teksten opgenomen van Neder-

landse christen-democratische politici over de Europese eenwording uit de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Het CDJA hield zijn algemene ledenvergadering op 31 mei. De bijeenkomst was gewijd aan Europa. Eurocommissaris H. van den Broek hield de openingsrede. Op 4 oktober organiseerde het CDJA een studieconferentie over het jongerenbeleid. Een delegatie van het CDJA was in het weekeinde van 31 januari - 2 februari in Brussel aanwezig bij de oprichting van de *Youth of the European People's Party* (YEPP). De CDJA-er J.K. de Jager werd verkozen tot adjunct-secretaris-generaal van deze Europese jongerenorganisatie van de Europese Volkspartij (EVP).

De ledendag/landelijke raad van het CDAV had plaats op 26 april. Op deze bijeenkomst werd de discussie over het thema 'gedeelde zorg, gedeelde vreugd' afgesloten. In het middagprogramma stond het internet centraal, in het kader van het nieuwe jaarthema van het CDAV, 'kennissamenleving'. In het najaar verscheen een brochure met dezelfde titel. Op deze bijeenkomst legde mev. M. Visser-Van Doorn het voorzitterschap van het CDAV neer. Zij was op 15 april Heerma opgevolgd als lid van de Tweede-Kamerfractie. Mevr. H. Evenhuis-Van Essen en mevr. A. Willemse-Van der Ploeg namen gezamenlijk het voorzitterschap waar. Aan het eind van het jaar werd mevr. J. Creemers als voorzitter aangewezen. De partijraad van 6 februari 1998 moest dit officieel bekrachtigen.

Op 14 juni kwam de ledenraad van de CDA-Bestuurdersvereniging bijeen. Er werd onder meer gesproken over de relatie van de vereniging met het CDA. De jaarlijkse conferentie van de vereniging werd gehouden op 4 oktober. Het thema was drugsbeleid. Op de najaarsvergadering van de ledenraad op 8 november werd burgemeester W.J. Deetman van Den Haag tot voorzitter benoemd. Hij was de opvolger van J.J.L. Pastoor.

De Eduardo Freistichting, een organisatie van het CDA die zich bezig houdt met internationale solidariteit, belegde op 20 september samen met het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een conferentie over 'markt, milieu en samenleving'. Op de bijeenkomst stond de vraag centraal hoe er een evenwicht kon worden gevonden tussen economie en ecologie en de belangen van de West-Europese landen enerzijds en die van de landen in Afrika en Midden- en Oost-Europa anderzijds. Dagvoorzitter was Schmelzer.

personalia

Op 6 februari werd oud-minister P.H. Kooijmans rechter bij het Internationaal Gerechtshof in Den Haag. In het CDA was hij voorzitter van de commissie Buitenland. In deze functie werd hij opgevolgd door B.J.M. van Voorst tot Voorst, gouverneur van de provincie Limburg.

Op 29 maart overleed W.F. de Gaay Fortman. Hij was in 1934 lid geworden van de ARP. Voor deze partij zat hij van 1960 tot 1973 in de Eerste Kamer.

Vervolgens werd hij minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet-Den Uyl. Na de val van dit kabinet in 1977 werd hij weer lid van de Eerste Kamer. Hij zou tot 1981 senator blijven.

Op 3 juni overleed E.A. Haars. Zij was in de jaren 1950-1977 voor de CHU lid van de Provinciale Staten van Utrecht (in de periode 1972-1974 maakte ze deel uit van het college van Gedeputeerde Staten). Van 1967 tot 1972 maakte Haars deel uit van de Tweede Kamer. In de jaren 1977-1981 was zij staatssecretaris van Justitie in het eerste kabinet-Van Agt.

Op 1 juli legde W. Scholten zijn functie neer als vice-president van de Raad van State. Hij bekleedde deze positie sinds 1980. Zijn opvolger werd H.D. Tjeenk Willink (PvdA). Scholten werd benoemd tot minister van Staat.

Op 1 juli volgde het CDA-lid A.H.E.M. Wellink de PvdA-er W.F. Duisenberg op als directeur van De Nederlandsche Bank. Wellink was sinds 1982 directeur bij deze instelling.

Op 1 september verliet oud-staatssecretaris mevr. Y.M.C.T. van Rooy de Tweede Kamer. Zij werd voorzitter van het College van Bestuur van de Katholieke Universiteit Brabant. Eerder was zij genoemd als kandidaat voor het burgemeesterschap van Tilburg als opvolger van de CDA-er G.Ph. Brokx, maar deze functie ging naar de PvdA-er J. Stekelenburg (zie in deze Kroniek onder PvdA). Van Rooy werd als Tweede-Kamerlid opgevolgd door B. Heeringa.

Op 10 september overleed Th.L.M. Thurlings. Van 1956 tot 1983 was hij lid van de Eerste Kamer, eerst voor de KVP en later voor het CDA. In de jaren 1973-1983 was hij voorzitter van de senaat.

Op 13 november overleed M. Schakel. Hij had van 1964 tot 1981 zitting gehad in de Tweede Kamer, eerst voor de ARP en vanaf 1977 voor het CDA. Van 1946 tot 1986 was hij burgemeester van Noordeloos, Hoornaar en Hoogblokland.

Op 31 december legde jhr. P.A.C. Beelaerts van Blokland zijn functie als Commissaris der Koningin van de provincie Utrecht neer.

Democraten '66 (D66)

In het jaar dat de opiniepeilingen voor D66 zwaar weer aankondigden, maakte mede-partijoprichter H.A.F.M.O. van Mierlo zijn terugtreden bekend als politiek leider van D66. Op het partijcongres eind maart verklaarde hij niet beschikbaar te zijn voor het lijsttrekkerschap bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Eind mei wees hij minister E. Borst-Eilers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport als zijn opvolger aan. In de tweede helft van 1997 begonnen sommigen in de partij te twifelen aan deze keuze. Daarbij speelde mede een rol dat haar aanwijzing geen wezenlijke verandering had gebracht in de slechte peilingen. Na een kleine opleving in de zomer zakte D66 steeds verder weg: in december werd de partij een verlies van de helft van de 24 kamerzetels voorspeld.

opvolging Van Mierlo

De eventuele opvolging van Van Mierlo als politiek leider hield de gemoederen in D66 al enige jaren bezig (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 44-45; en *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 38-39). De speculaties waren ook in de eerste maanden van 1997 niet van de lucht. De partijtop was verdeeld over de vraag wie D66 zou moeten aanvoeren indien Van Mierlo niet beschikbaar zou zijn als lijsttrekker. E.H. Schuyer, fractievoorzitter van D66 in de Eerste Kamer, verklaarde in dat geval een voorkeur te hebben voor minister Borst (*Trouw*, 19 maart 1997). Partijvoorzitter T. Kok liet weten dat hij G.J. Wolffensperger, de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, niet vanzelfsprekend als de opvolger van Van Mierlo beschouwde (*HP/De Tijd*, 21 maart 1997). Kok dacht meer aan een collectief lijsttrekkersschap van de vier D66-ministers. In februari had de D66-voorzitter nog de verwachting uitgesproken dat Van Mierlo de lijst zou aanvoeren. De Jonge Democraten toonden daarover toen hun bedenkingen; zij spraken hun voorkeur uit voor minister van Economische Zaken G.J. Wijers als lijsttrekker.

Om aan het gespeculeer een einde te maken, kondigde Van Mierlo op het partijcongres van 22 en 23 maart aan niet als lijsttrekker te zullen fungeren. 'Ik ben tot de conclusie gekomen dat de partij een nieuw gezicht moet hebben', zo verklaarde hij (*Democraat*, april 1997). Van Mierlo zou zich in juli overigens wel kandidaat stellen voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Het congres stemde in met Van Mierlo's voornemen samen met partijvoorzitter Kok vóór de zomer een 'beoogd lijsttrekker' aan de partij te presenteren.

In de pers werden als mogelijke opvolgers van Van Mierlo KPN-topman W. Dik, de ministers Borst, Wijers en W. Sorgdrager, de Tweede-Kamerleden R.H.L.M. van Boxtel en Th. C. de Graaf en fractievoorzitter Wolffensperger genoemd. De laatste verklaarde in mei nadrukkelijk het partijleiderschap niet te ambiren. Van Mierlo prefereerde een minister als opvolger, omdat deze op de nodige bekendheid zou kunnen bogen. Hij was bang dat Van Boxtel en De Graaf zich in 1998 publicitair nog niet staande zouden kunnen houden tussen PvdA-leider Kok en VVD-aanvoerder Bolkestein. Van Mierlo sprak onder meer met minister Wijers. Hoewel deze liet weten zich niet geschikt te achten om de D66-lijst aan te voeren, startten zowel de Jonge Democraten als de D66-fractie in de Provinciale Staten van Zuid-Holland een campagne om hem op andere gedachten te brengen. Wijers volhardde echter in zijn weigering, omdat hij volgens eigen zeggen niet uit de voeten kon met 'de politiek met de kleine p' (*NRC-Handelsblad*, 24 maart 1997).

Tot degenen die voor de eer bedankten, behoorde aanvankelijk ook minister Borst. Uiteindelijk zwichtte zij echter voor de aandrang vanuit de partijtop. Op 31 mei stelde Van Mierlo haar voor als de nieuwe lijsttrekker met de woorden 'het is een meisje geworden en ze heet Els' (*Trouw*, 2 juni 1997). Borst zou hiermee de eerste vrouwelijke lijst-aanvoerder van een grote partij worden. Binnen D66 was niet iedereen ingenomen met deze keuze; zo reageerden de Jonge Democraten

nogal terughoudend.

Na haar aanwijzing leek Borst moeite te hebben met haar nieuwe positie. Eerst liet zij weten na de komende kamerverkiezingen graag haar ministerschap op Volksgezondheid te willen prolongeren. Zij zou in dat geval geen voorzitter van de Tweede-Kamerfractie en daarmee - in haar optiek - ook niet de politiek leider van D66 worden. Eind augustus trok Borst deze uitspraak weer in. Zij verklaarde zich nu bereid fractievoorzitter en daarmee partijleider te worden. Een hernieuwd ministerschap was weliswaar niet van de baan, maar voor haar niet langer de eerste optie. Kort daarop liet Borst weten dat D66 in een volgende kabinetsperiode het ministerie van Onderwijs moest opeisen, desnoods ten koste van het departement van Volksgezondheid. Van Mierlo nam meteen afstand van deze uitspraak. Kennelijk om Borst bij te staan in haar rol als aanstaand politiek leider, werd in november C. Pauw aangesteld als haar politiek adviseur. Pauw bekleedde deze functie ook voor Van Mierlo.

Na aanhoudende ongunstige opiniepeilingen voor D66 liet oud-minister H.J. Zeevalking in december weten dat zijn partij er goed aan zou doen lijsttrekker Borst alsnog te vervangen door Wijers. Volgens Zeevalking zou D66 onder Borst afstevenen op een 'debacle' (*Trouw*, 13 december 1997). Van Mierlo deed het voorstel van Zeevalking af als nonsense. Hij riep de partij op, geen kritiek te uiten op Borst. Ook fractievoorzitter De Graaf schaarde zich achter Borst. D66-kiezers hadden echter moeite met de beoogde opvolger van Van Mierlo: 82% van de potentiële D66-stemmers achtte Borst als lijsttrekker ongeschikt, zo bleek uit een enquête van RTL-nieuws. Partijvoorzitter Kok bleef echter het volste vertrouwen houden in Borst: 'Voor ons is het Els and nobody else' (*NRC-Handelsblad*, 22 december 1997). Hij zei dit mede naar aanleiding van het weifelachtige optreden van Borst tijdens het parlementaire debat over de plannen om de varkenshouderijsector in te krimpen (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Uiteindelijk diende het partijcongres van februari 1998 formeel de nieuwe lijsttrekker te kiezen uit de eerste tien van de kandidaten voor de kamerverkiezingen.

voorzitterschap Tweede-Kamerfractie

Op 21 november maakte staatssecretaris A. Nuis (D66) van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen bekend dat de voorzitter van de D66-fractie in de Tweede Kamer Wolffensperger was benoemd tot voorzitter van de Raad van Bestuur van de NOS, met ingang van 1 februari 1998. Wolffensperger legde meteen zijn functie als fractievoorzitter neer; hij werd een dag later opgevolgd door De Graaf, tot dan toe fractiesecretaris. Een kleine meerderheid in de fractie gaf aan hem de voorkeur boven vice-fractievoorzitter Van Boxtel.

voorjaarscongres

Het voorjaarscongres van D66 werd op 22 en 23 maart gehouden in Noordwijkerhout. Het onderwerp van de bijeenkomst was 'Mens in de samenleving'. Het thema was voorbereid in een gelijknamige notitie, waarin de visie van D66 op individualisering en maatschappelijke betrokkenheid van de burger was weergegeven. Op het congres werd het behandeld aan de hand van drie deelthema's: basisonderwijs, gezondheidszorg en vrijwilligerswerk. In het verlengde van het congresonderwerp bepleitte Wolffensperger grotere investeringen in onderwijs, cultuur, zekerheid en zorg in de volgende kabinetsperiode. Wolffensperger stond verder uitgebreid stil bij de kansen van een tweede paarse kabinet. Als voorwaarden hiervoor noemde hij onder andere de mogelijkheid voor D66 om daadwerkelijk invloed op het beleid uit te oefenen, en de totstandkoming van het referendum. Partijvoorzitter Kok beschouwde veertien kamerzetels als het minimum voor deelname aan een volgend kabinet. Het voorjaarscongres koos mevr. G. Boom als secretaris organisatie van het hoofdbestuur.

partijdiscussie

Op het congres werd ook het einddocument van de projectgroep 'Voor de verandering' gepubliceerd. In april 1996 was D66 hiermee gestart (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 38). Een gelijknamig 'startdocument' waarin belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen werden beschreven die zouden bijdragen aan de afnemende slagkracht van politieke partijen, vormde de basis voor een uitgebreide partijdiscussie. Deze moest materiaal opleveren voor een 'werkprogramma' van D66. Het debat dat 'in en rond de partij' werd gevoerd (*Democraat*, januari 1997), leidde na een jaar in maart 1997 tot de publicatie van de bundel *Partij in beweging*. In deze bundel werd de nadruk gelegd op de democratisering van het staatsbestel, waarbij echter traditionele D66-onderwerpen als de gekozen burgemeester en minister-president niet langer op de voorgrond stonden. Ook goed onderwijs en goede zorgvoorzieningen kregen veel aandacht. In de nota werd verder gezocht naar een evenwicht tussen sociale samenhang en individualisering. De standpunten die in *Partij in beweging* naar voren werden gebracht, waren mede bedoeld als bouwstenen voor het verkiezingsprogramma.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

In het voorjaar en de zomer van 1997 belegde de partij enkele bijeenkomsten rond het aanstaande ontwerpverkiezingsprogramma. Op 15 mei organiseerden het Wetenschappelijk Bureau en de redactie van *Idee* onder het motto 'Kiezen en verkiezen' een publiek debat over het verkiezingsprogramma. In de maanden juni

en juli werden enkele zogeheten miniconferenties gehouden over vier belangrijke thema's: onderwijs, gezondheidszorg, veiligheid en werkgelegenheid. De uitkomsten van de discussies werden aan de programmacommissie meegedeeld. Deze commissie, die onder leiding stond van oud-staatssecretaris en voormalig PPR-lid M. van Hulten, was haar werkzaamheden al in 1995 begonnen.

Begin september, nog voordat het conceptverkiezingsprogramma van D66 was gepubliceerd, leidde het ontwerp tot onenigheid tussen de Tweede-Kamerfractie en de programmacommissie. Volgens de fractie bevatte het ontwerp een aantal onrealistische voorstellen op het terrein van de bestuurlijke vernieuwing en milieubeleid. Het conceptverkiezingsprogramma, *Bewogen in beweging* geheten, werd op 27 september gepresenteerd. D66 toonde zich hierin onder andere voorstander van verhoging van het budget voor de gezondheidszorg. Verder wilde de partij de invoering van een zogeheten kernkabinet van zeven à negen ministers. Een kleiner landsbestuur op afstand van de departementen zou ertoe moeten leiden dat de invloed van ambtenaren werd teruggedrongen. Andere voorstellen uit het ontwerp waren de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd naar zestien jaar, en het invoeren van een 'sportstrippenkaart' voor jongeren. Ook werd gepleit voor een beperkte groei van Schiphol.

Begin oktober nam Van Hulten afstand van het streven naar drie procent economische groei dat in het ontwerp was opgenomen. 'Ik vind dit een uitspraak die strijdig is met onze milieu- en maatschappelijke doelstellingen, zoals die verderop in de ontwerptekst worden uitgewerkt', zo verklaarde hij in een interview in *Democraat* (oktober 1997). Wat later deelde hij mee dat de commissie dit streefcijfer niet had willen opnemen, maar dat zij gezwicht was voor druk van de bewindslieden en de kamerfractie (*NRC-Handelsblad*, 8 oktober 1997). Deze kritiek van Van Hulten viel slecht bij het hoofdbestuur van D66. Partijvoorzitter Kok achtte de afwijkende mening van Van Hulten niet aanvaardbaar, waarna deze het voorzitterschap van de programmacommissie neerlegde. Hij handhaafde wel zijn kandidatuur voor de Tweede Kamer.

Eind november presenteerde lijsttrekker Borst de financiële onderbouwing van het conceptprogramma van D66. De partij wilde de komende kabinetsperiode ruim tien miljard bezuinigen. Voor lastenverlichting was zes miljard begroot. In haar berekeningen ging D66 uit van een economische groei van twee procent.

Na de publicatie van het ontwerpprogramma kon de partij zich erover uitspreken. Het partijcongres van februari 1998 zou het program definitief vaststellen.

Intussen was op 1 mei het campagne team voor de verkiezingen van 1998 van start gegaan. Wat later werd bekend dat E. Cassee de campagneleider zou worden. Samen met het Opleidingscentrum van D66 belegde het campagne team op 18 oktober een bijeenkomst in Amersfoort ter voorbereiding van de komende verkiezingscampagnes. Ruim 200 lokale en regionale campagnecoördinatoren woonden deze bijeenkomst bij.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op het voorjaarscongres van D66, waar Van Mierlo zoals gezegd aankondigde niet opnieuw als lijsttrekker beschikbaar te zijn, werd een begin gemaakt met de kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Het congres stelde het politieke profiel van de te vormen fractie vast en benoemde verder M. Engwirda tot voorzitter van de stemadviescommissie voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Eind juli publiceerde D66 de lijst van personen die zich hadden aangemeld als kandidaat. Onder de 110 namen kwamen die van de ministers Sorgdrager en Wijers niet voor; wel die van Borst en Van Mierlo. Ook staatssecretaris Kohnstamm van Binnenlandse Zaken had zich gekandideerd. Begin november liet hij echter weten zich na de Tweede-Kamerverkiezingen 'voorlopig' terug te trekken uit de politiek. Met uitzondering van mevr. M.M. Versnel-Schmitz hadden alle zittende leden van de Tweede-Kamerfractie zich gekandideerd.

De vaststelling van de kandidatenlijst vond in twee ronden plaats. In de eerste ronde konden alle stemgerechtigde partijleden zich schriftelijk uitspreken over de 83 kandidaten die zich hadden aangemeld (de zittende Tweede-Kamerleden en bewindspersonen die zich kandidaat hadden gesteld, maakten van deze ronde geen deel uit). De uitslag hiervan werd in november bekend. De eerste 66 kandidaten gingen door naar de tweede en definitieve ronde, waaraan ook de eerder uitgezonderde kandidaten deelnamen. Met het oog op deze stemming had de stemadviescommissie een advies opgesteld, dat begin november bekend werd. De commissie had de kandidatenlijst verdeeld in een viertal categorieën. De eerste bestond uit Borst, Van Mierlo en het bestuur van de fractie - Wolffensperger, Van Boxtel en De Graaf. In de tweede groep zaten enkele zittende kamerleden, staatssecretaris Tommel en drie nieuwkomers, waaronder D. Hesseling, oud-voorzitter van de Jonge Democraten. Een aantal andere zittende kamerleden belandde op een onverkiesbare plaats, zoals mevr. J.M. de Koning, mevr. E.D.C.M. Lambrechts, mevr. G. Roethof en J.J.W. van Waning. De tweede stemmingsronde begon op 17 december. Vóór 23 januari 1998 moesten de stembiljetten op het partijbureau binnen zijn.

commissies

In maart stelde het hoofdbestuur twee commissies in die moesten onderzoeken hoe de partij de relatie met haar - nogal sterk fluctuerende - aanhang zou kunnen versterken. Gedacht werd aan lichtere vormen van lidmaatschap (bijvoorbeeld voor sympathisanten of voor personen die uitsluitend op lokaal niveau actief willen zijn); en aan een andere verkiezing van de lijsttrekker door 'potentiële kiezers' (naar het voorbeeld van Amerikaanse *primaries*).

Op 7 september besloot het hoofdbestuur tot de instelling van een commissie Vertrouwenspersonen, bestaande uit mevr. C. Fockens, lid van de gemeenteraad

van Assen en J. Heijmans, burgemeester van Haelen. Deze commissie kreeg een soort 'ombuds-/vertrouwensfunctie': zij moest zich gaan bezighouden met 'integriteitsvraagstukken' binnen de partij, zoals ongewenste intimiteiten (*Democraat*, oktober 1997). Op deze commissie, die voorlopig werd ingesteld voor de periode van een jaar, kon iedereen die voor D66 - bezoldigd dan wel als vrijwilliger - actief was, een beroep doen.

gemeenteraadsverkiezingen

Het vinden van kandidaten die zich voor D66 verkiesbaar wilden stellen voor de gemeenteraadsverkiezingen in maart 1998 leverde in een tiental gemeenten problemen op. Met name in enkele plattelandsgemeenten in Friesland en Limburg lukte het niet geschikte kandidaten te vinden.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen Drenthe

Eind oktober gingen de inwoners van Drenthe naar de stembus in verband met de gemeentelijke herindeling die in deze provincie plaatsvond (zie in deze Kroniek ook onder 'hoofdmomenten'). Bij de verkiezingen deden zich geen grote verschuivingen voor, afgezien van het forse verlies van D66. De partij zakte van 9,4% naar 6,1% van het aantal uitgebrachte stemmen. De nederlaag had tot gevolg dat D66 in geen enkele nieuwe Drentse gemeente een wethouderspost kon bekleden.

najaarscongres

Aangezien D66 de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Drenthe een prominente plaats wilde geven in de campagne voor de verkiezingen van 1998, besloot de partij haar najaarscongres in Emmen te verschuiven van 29 november naar 25 oktober. De thuisblijvers konden het congres volgen via Internet (zie ook in dit Jaarboek het artikel van G. Voerman en J.D. de Graaf over politieke partijen en Internet).

Op dit congres, dat zowel in het teken stond van de gezondheidszorg als van de gemeentelijke herindeling, maakte Borst haar debuut als kandidaat-lijsttrekker. Zij kreeg op het congres een kleine nederlaag te verwerken: de aanwezige partijleden wezen in een motie het door het kabinet (inclusief Borst) gewenste verbod van de verkoop van alcohol en tabak aan jongeren onder de achttien af. De Tweede-Kamerfractie was evenmin gediend van zo'n verbod.

In haar congresrede hekelde Borst de PvdA en de VVD, die zich volgens haar om electorale redenen polariserend zouden opstellen. Borst zei verder dat een tweede paarse kabinet de voorkeur had van D66, maar alleen als de partij daarbij haar eigen gezicht zou kunnen bewaren. Ook partijvoorzitter Kok liet weten dat D66

niet ten koste van alles zou gaan regeren. Als de partij niet sterk genoeg uit de verkiezingen te voorschijn zou komen, zou zij voor de oppositie kunnen kiezen. Het congres nam verder enkele wijzigingen in het huishoudelijk reglement aan. Zo werd besloten dat de programmacommissie voortaan in haar geheel op voordracht van het hoofdbestuur en met een specifieke opdracht door het congres zou worden verkozen.

verwante instellingen en publicaties

Met ingang van april 1997 verscheen onder de naam *Digitaal 66* een elektronisch weekbulletin met partijnieuws en politieke standpunten. *Digitaal 66* zou voortaan gratis worden verspreid onder de D66-ers die zich op deze *mailinglist* hadden laten plaatsen. Degenen die geen e-mailadres hadden, konden het bulletin per fax ontvangen.

In april, juni, september en november organiseerden de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66 (SWB) en de Bestuurdersvereniging de lezingencyclus 'Tussen rede en verstand'. Hierin gaven enkele hoogleraren hun visie op de rol van de politiek op hun vakgebied in de komende eeuw. In samenwerking met de projectgroep 'Voor de verandering' publiceerde de SWB in maart het cahier *Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid*, waarin J.F. Glastra van Loon, J.J. Vis en anderen een pleidooi hielden voor een actieve betrokkenheid bij rechtsstaat en democratie. De SWB organiseerde op 29 november de conferentie 'Wetenschap en politiek: een kritische verhouding?' Tijdens deze conferentie werd de SWB-publicatie *Naar een vitale economie* besproken. Deze brochure was eerder die maand verschenen en formuleerde 'een inhoudelijk perspectief op wat economie en economisch beleid betekenen'. De werkgroep Volksgezondheid van de SWB publiceerde *Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg* en *Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg*.

Op 31 mei hield de Bestuurdersvereniging in Ede haar algemene ledenvergadering. Thema was 'op weg naar drie verkiezingen'. Op het bestuurderscongres van 4 oktober nam mevr. M. Bernds afscheid als voorzitter van de Bestuurdersvereniging. Zij werd opgevolgd door H.M.C.M. van Oorschot, de nieuwe burgemeester van Delft. In oktober publiceerde de Bestuurdersvereniging de brochure *Durf je erover te praten? Integriteit in de politiek. Een brochure voor D66-bestuurders*. Hierin werd stil gestaan bij ongeschreven normen en waarden voor politici. De Bestuurdersvereniging hield op 22 november in samenwerking met de Tweede-Kamerfractie en enkele SWB-werkgroepen de studiedag 'Compacte stad en toekomstvisies Nederland 2030'.

De Jonge Democraten (JD) congresseerden in 1997 tweemaal: op 26 en 27 april en op 15 en 16 november. Op de eerste bijeenkomst werd J. Boermans als interim-voorzitter gekozen, als opvolger van W. Rampen. Het congres in

november wees Boermans als voorzitter aan.

Eind 1996 waren de JD met de Jonge Socialisten van de PvdA en Dwars - de jongerenorganisatie van GroenLinks - een 'groene coalitie' aangegaan, omdat naar hun mening het paarse kabinet te weinig aandacht aan het milieu besteedde. De drie organisaties hadden de bedoeling een alternatief 'groen' regeerakkoord te presenteren. In juni viel de groene coalitie echter uiteen. De JD wilden minder ver gaan dan de JS en Dwars en beëindigden de samenwerking.

personalia

Met ingang van 1 september werd H.M.C.M. van Oorschot burgemeester van de gemeente Delft. Daarvoor was hij gemeentesecretaris in Tilburg geweest.

De Amsterdamse D66-wethouder E. Bakker kondigde begin september aan zich bij de eerstvolgende gemeenteraadsverkiezingen niet meer verkiesbaar te stellen. Bakker, in de jaren zeventig campagneleider van D66, werd in december benoemd tot burgemeester van Hilversum.

J.C. Terlouw aanvaardde op 8 oktober op voordracht van de gemeente Amsterdam de benoeming tot bijzonder hoogleraar op de Wibautleerstoel van de Universiteit van Amsterdam. Terlouw ging zich bezighouden met de grootstedelijke problematiek, met name gericht op Amsterdam.

Op 27 oktober overleed E.C. Visser. Visser was een van de oprichters van D66 en maakte van 1967 tot 1972 deel uit van de D66-fractie in de Tweede Kamer.

Op 28 november werd het D66-Eerste Kamerlid B. Staal benoemd tot Commissaris der Koningin in Utrecht. Staal was sinds 1991 lid van de Eerste Kamer en vice-voorzitter van zijn fractie.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

De samenwerking met vooral de RPF en in mindere mate de SGP hield het GPV in 1997 volop bezig. Ook de voorbereidingen voor de verkiezingen voor gemeenteraden en Tweede Kamer in 1998 vergden de nodige tijd. Het GPV stelde de kandidatenlijst vast en publiceerde het verkiezingsprogramma *Vaste grond*. Deze naam was ontleend aan de bijbelse gelijkenis van de wijze en de dwaze bouwer. De laatste bouwde zijn huis op zand, de eerste op rotsgrond. Het GPV koos eveneens voor vaste grond; het wilde 'zijn programma baseren op stevige bijbelse uitgangspunten', aldus de toelichting.

algemene vergadering

De algemene vergadering van het GPV vond plaats op 19 april in Apeldoorn. Deze bijeenkomst had een geheel nieuwe opzet, voortgekomen uit onvrede met de partijorganisatie (zie hierna ook onder 'partijorganisatie'). Om de vergadering

minder formeel en saai te maken, had men er voor gekozen na een huishoudelijk gedeelte in drie deelsessies uiteen te gaan om inhoudelijk te discussiëren over respectievelijk het verkiezingsthema 'Vaste grond', de infrastructuur en de sociale zekerheid. Dit laatste onderwerp zorgde voor veel kritiek op het 'sociale gezicht' van het GPV. Zo werd het Tweede-Kamerlid E. van Middelkoop verweten dat hij had ingestemd met de afschaffing van de Ziektewet. Ook over een eventuele verlaging van het minimumloon was veel discussie. Tijdens de vergadering nam H. Post afscheid als partijsecretaris, een functie die hij vanaf 1993 had bekleed. Daarvoor was hij vanaf 1987 penningmeester geweest. W. Boerma werd in zijn plaats secretaris. Verder nam de vergadering nog enkele wijzigingen in het verkiezingsreglement aan.

partijorganisatie en lezersonderzoek

In de speciale *GPV-krant* ter voorbereiding van de algemene vergadering leverde de scheidende partijsecretaris Post kritiek op het functioneren van de Centrale Verbondsraad (CVR; het dagelijks bestuur van het GPV). Hij vond dat het bestuur te organisatorisch en te weinig politiek-inhoudelijk te werk ging. Post pleitte voor een politieke debat- en discussiecultuur binnen het bestuur. Dit zou de betrokkenheid van de leden bij de partij kunnen vergroten. Zijn kritiek werd overigens grotendeels gedeeld door de CVR. Een commissie uit de Generale Verbondsraad (GVR) was bezig een mogelijke wijziging van de bestuursstructuur te onderzoeken. Deze zou in 1998 verslag uitbrengen.

In september werden de resultaten bekend gemaakt van een onderzoek gehouden onder de lezers van het in 1996 ingrijpend vernieuwde partijblad *Ons Burgerschap* (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 41-42). Van de 400 benaderde lezers reageerden er 126. Er bleek veel waardering te zijn voor de nieuwe vormgeving en de thematische opzet van het partijorgaan. Men miste echter te vaak een eigen 'GPV-geluid'. Veel lezers wensten dat de partijstandpunten duidelijker en met meer bijbelse onderbouwing in het blad zouden worden weergegeven. Ook was men van mening dat lokale en provinciale politiek meer aan de orde moest komen. De gemiddelde lezer van *Ons Burgerschap* bleek overigens een man van 51 jaar oud, gewoon GPV-lid met een hbo-opleiding (*Nederlands Dagblad*, 13 september 1997). De uitkomsten van het onderzoek zouden in de redactionele formule van het blad verwerkt worden.

samenwerking GPV en RPF

Ook in 1997 werd er in het Verbond veel gediscussieerd over de mate waarin met de RPF samengewerkt moest worden. Begin 1996 had de GVR een lijsttineenschuiving met de Federatie voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 afgewezen. Wel werd in september van dat jaar samen met de RPF de commissie

Samenspreking ingesteld. Doel van het overleg was de overeenkomsten en verschillen in de grondslag van beide partijen te inventariseren en na te gaan wat dit voor gevolgen had voor een steeds intensievere samenwerking (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 44-45).

In de achterban van het GPV stond lang niet iedereen zo gereserveerd tegenover nauwe samenwerking met de RPF als de GVR. In februari 1997 hield het *Nederlands Dagblad* een lezersonderzoek, waaruit bleek dat 30% van de GPV-kiezers een fusie met de RPF voorstond. Enkele maanden later laaide de discussie over de wenselijkheid van een gemeenschappelijke lijst van GPV en RPF weer hoog op. In de kolommen van het *Nederlands Dagblad* verscheen op 12 april een appèl, ondertekend door 38 mensen uit beide partijen, waarin de besturen van GPV en RPF werd verzocht gezamenlijk de Tweede-Kamerverkiezingen in te gaan. Dit zou de positie van de christelijke politiek ten goede komen. De ondertekenaars - voor een groot gedeelte politici en bestuurders op lokaal en provinciaal niveau - betreurden het dat, ondanks de samenwerking op tal van terreinen, de beide partijen toch weer apart de verkiezingen zouden ingaan. GPV-fractie-voorzitter G.J. Schutte liet in een reactie weten het geen goede zaak te vinden wanneer het overleg over samenwerking dat reeds tussen de beide partijen plaatsvond, geforceerd zou worden 'door nu al met één lijst te komen' (*Nederlands Dagblad*, 15 april 1997). Hij schaarde zich hiermee achter GPV-voorzitter S.J.C. Cnossen, die al eerder in dezelfde krant had geschreven dat hij de discussie niet wilde overhaasten. Van RPF-zijde daarentegen lieten zowel partijvoorzitter A. van den Berg als fractievoorzitter in de Tweede Kamer L.C. van Dijke weten zich te kunnen vinden in het appèl. Van Dijke noemde de oproep een 'verrassende ontwikkeling' (*Nederlands Dagblad*, 15 april 1997), omdat tot dusver de pleidooien voor nauwere samenwerking steeds uit de RPF-hoek waren gekomen. Op de algemene vergadering van het GPV in april 1997 de Cnossen bijna zijn hele toespraak aan deze kwestie. Ook Schutte ging er op in.

In november bracht de commissie Samenspreking aan beide partijbesturen verslag uit van de gevoerde gesprekken over samenwerking. Zij was tot de conclusie gekomen dat de verschillen tussen beide partijen formeel en inhoudelijk niet groot waren. Wel signaleerde de commissie dat de belijdenis bij het GPV een meer centrale plaats in de grondslag innam dan bij de RPF. Verder was men van oordeel dat het toelatingsbeleid van de RPF ruimer was dan dat van het GPV. Ook de partijculturen liepen uiteen. Men constateerde echter dat de bestaande verschillen overbrugbaar waren en geen belemmering vormden voor uitbreiding en intensivering van de samenwerking.

De commissie kreeg vervolgens van de partijbesturen de opdracht om uit te zoeken of het formuleren van een gezamenlijke grondslag tot de mogelijkheden behoorde. Na de Tweede-Kamerverkiezingen zou de discussie - op grond van de bevindingen van de commissie - voortgezet worden. De beide Tweede-Kamerfracties ontvingen van de partijbesturen het verzoek voor de kamerverkiezingen

een gezamenlijk politiek manifest op te stellen, waarin verwoord moest worden hoe men de huidige parlementaire samenwerking na de verkiezingen kon uitbreiden.

samenwerking GPV, RPF en SGP

De samenwerking van GPV en RPF met de SGP liep minder soepel. In januari ontstond een conflict tussen GPV en SGP naar aanleiding van uitlatingen die het Europarlementariër en GPV-er J. Blokland gedaan had in een boekje van de hand van J.W. van Houdt. Deze publicatie getiteld *Plichtsbetrachting* verscheen ter gelegenheid van het feit dat de SGP-er L. van der Waal 12,5 jaar namens GPV, RPF en SGP in het Europees Parlement had gezeten (zie ook in deze Kroniek onder SGP). Blokland sprak in het boekje zijn vrees uit over de toekomstige samenwerking met de SGP. Met name het feit dat deze partij geen vrouwen op de kandidatenlijst accepteerde, was een struikelblok. Volgens hem was het voornamelijk aan Van der Waal te danken dat het hoofdbestuur van de SGP de bestaande samenwerking in de gezamenlijke Eurofractie nog steunde. Met name partijsecretaris D. Nieuwenhuis van de SGP was volgens Blokland een exponent van de verrechtsing binnen deze partij. SGP-voorzitter D.J. Budding reageerde afwijzend op de uitspraken van Blokland. Hij wees er op dat voor zijn partij de plaatsing van vrouwen op de kandidatenlijst door de twee andere partijen niet bij voorbaat onbespreekbaar was. Hij doelde hiermee op een negatief preadvies dat het SGP-hoofdbestuur begin 1997 gegeven had aan een voorstel van de kiesvereniging Zwolle, waarin deze had willen vastleggen dat de kandidatuur van GPV-en/of RPF-vrouwen op gezamenlijke lijsten met de SGP voldoende reden was om deze niet toe te staan. Blokland zag zich gedwongen zijn verontschuldigheden aan te bieden aan het SGP-hoofdbestuur. Hij erkende dat een aantal van zijn uitspraken 'terecht commotie heeft veroorzaakt' (*De Banier*, 6 februari 1997). Hij sprak er zijn spijt over uit dat hij zo 'onbedoeld' een smet had geworpen op het jubileum van Van der Waal. Voor de Europese samenwerking had dit incident echter geen directe gevolgen: half februari kwamen de drie partijvoorzitters met een verklaring naar buiten, waarin ze de intentie uitspraken in 1999 met een gemeenschappelijke kandidatenlijst de verkiezingen voor het Europees Parlement in te gaan.

Begin maart kwam dit voornemen echter al weer onder druk te staan door een brief die de Federatieraad van de RPF naar alle kiesverenigingen stuurde. Er stond in dat de kiesverenigingen nooit aan de SGP mochten beloven dat ze geen vrouwelijke kandidaten op de gemeenschappelijke lijsten zouden plaatsen, ook niet op uitsluitend onverkiesbare plaatsen. De brief was een reactie op de besluiten van de SGP-jaarvergadering van 22 februari. Deze behelsden dat de SGP in beginsel geen vrouwen meer zou accepteren op gezamenlijke kandidatenlijsten. Slechts in uitzonderingsgevallen zou dit kunnen gebeuren, mits er sprake

was van een onverkiesbare plaats. De Federatieraad van de RPF meende dat deze nieuwe SGP-criteria 'onevenredig veel druk' op de RPF-kiesverenigingen zouden leggen om geen vrouwelijke kandidaten te stellen. Het GPV had in 1996 zijn criteria al aangescherpt om zo vrouwen te stimuleren meer deel te nemen aan de actieve politiek (zie *Jaarboek DNPP* 1996, blz. 46). R. Kuiper, directeur van het wetenschappelijk bureau van de RPF, meende dat niet alleen het vrouwenstandpunt, maar ook de SGP-stijl van politiek bedrijven belemmeringen opwierp voor verdere samenwerking (*Nieuw Nederland*, maart 1997).

In september deden enkele artikelen van Budding in het SGP-partijblad *De Banier* veel stof opwaaien. Eerder had hij al geschreven dat de jongste opstelling van RPF en GPV over de politieke participatie van vrouwen de onderhandelingsruimte tussen de partijen over samenwerking 'erg klein, ja eigenlijk nihil' had gemaakt (*De Banier*, 26 juni 1997). In september deed hij daar nog een schepje bovenop. Hij noemde het verschil in geloofsopvatting tussen SGP en (het evangelische deel van de) RPF zo groot als dat 'tussen hemel en hel' (*De Banier*, 4 september 1997). Het GPV verweet hij dat het niet of nauwelijks aandacht had voor fundamentele zaken als wedergeboorte en bekering. Van Dijke en Cnossen toonden zich hierover in het *Nederlands Dagblad* van 9 september zeer verbolgen. Beide partijbesturen stuurden afzonderlijk een brief naar het hoofd-bestuur van de SGP, waarin ze dringend om opheldering vroegen. Bovendien wilden ze Buddings uitlatingen op de agenda geplaatst zien van het eerstvolgende voorzittersoverleg van de drie partijen. In het najaar werd de zaak intern opgelost.

gemeenteraadsverkiezingen 1998

De weigering van de SGP om vrouwen op verkiesbare plaatsen van kandidatenlijsten te accepteren, had in sommige plaatsen gevolgen voor de lijsttineenschuiving met de andere twee protestants-christelijke partijen bij de raadsverkiezingen. Zo werd onder andere in Hoogeveen, Bunschoten/Spakenburg, Amerongen en Utrecht de soms jarenlange samenwerking tussen GPV, RPF en SGP beëindigd. In onder andere Apeldoorn, Amersfoort en Dordrecht kwam wel voor het eerst een lijsttineenschuiving tot stand tussen GPV, RPF en SGP. Hier stonden dan ook geen vrouwen op verkiesbare plaatsen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

In juni presenteerde het GPV de advies-kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Schutte stond op de eerste en Van Middelkoop op de tweede positie (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 43). Opvallend was de aanzienlijke verjonging van de lijst. Zo stond het 35-jarige Zwolse gemeenteraadslid A. Slob op de derde plaats. De 24-jarige mevr. D. de Graaf, afkomstig van de GPV-jongeren, was nummer negen en de 28-jarige E. van der Sluis, beleidsmedewer-

ker en voorlichter van de Tweede-Kamerfractie, nummer tien. Cnossen liet in een toelichting op de lijst weten dat het bestuur hiermee bewust streefde naar aansluiting bij het jongere deel van de achterban. K. Dijkema, voorzitter van de GPJC (de jongerenorganisatie van het GPV; zie hieronder), plaatste in het *Nederlands Dagblad* van 12 juli enkele kritische kanttekeningen bij de lijst. Volgens hem bracht het hanteren van een leeftijdscriterium het gevaar met zich mee dat niet de kwaliteit, maar de potentiële populariteit van een persoon doorslaggevend werd gevonden. Bovendien hoefde verjonging nog geen vernieuwing te betekenen. Op 29 november stelde de GVR de lijst ongewijzigd vast.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 31 juli maakte het GPV zijn ontwerpverkiezingsprogramma bekend, getiteld *Voorbereiding verkiezingsprogramma 1998-2002*. Tien 'bouwsteencommissies' en een coördinatiecommissie hadden het voorbereid. Na discussie in de verenigingen en de Verbondsadviesraad stelde de GVR het program in het najaar vast. Onder de titel *Vaste grond* presenteerde het GPV het op 8 december. Het program was volgens de pers duidelijk socialer dan het vorige verkiezingsprogramma. Zo pleitte de partij niet langer voor een verlaging van het minimumloon en kondigde ze extra inkomenssteun aan voor mensen die langdurig op een uitkering waren aangewezen. Hiermee leek men tegemoet te zijn gekomen aan de kritiek vanuit de achterban op het fletse sociale profiel van de partij. Verder was er in het program veel aandacht voor versterking van de positie van het gezin. Dit moest onder andere bereikt worden door echtscheiding moeilijker te maken, door de sollicitatieplicht voor bijstandsmoeders te laten verdwijnen en door verhoging van de kinderbijslag voor grote gezinnen.

Op 27 september startte de partij haar verkiezingscampagne met een actiedag in het Nationaal Park De Hoge Veluwe.

toelatingsbeleid en structuur van de GPJC

In mei stuurde het bestuur van het Landelijk Verband van Gereformeerde Politieke Jeugdstudieclubs (GPJC's; de jongerenorganisatie van het GPV) de notitie *Erkende kerken* naar de leden. Het bevatte het voorstel dat ook jongeren die niet waren aangesloten bij een Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt), lid moesten kunnen worden van de GPJC. Voorwaarde was wel dat de kerkelijke gemeente waarvan zij lid waren, door de plaatselijke vrijgemaakte kerk was erkend als ware kerk van Christus. In 1994 had de algemene vergadering van de GPV-jongeren nog besloten dat alleen vrijgemaakt-gereformeerde jongeren lid van een GPJC konden worden (zie *Jaarboek DNPP 1994*, blz. 56-57). Een ander voorstel betrof het veranderen van de organisatiestructuur. De ongeveer dertig lokale GPJC's die samen het Landelijk Verband vormden, zouden vervangen

moeten worden door één landelijke Gereformeerde Politieke Jongeren Club. De GPV-jongeren zouden dan niet langer lid meer zijn van een plaatselijke vereniging, maar rechtstreeks van de landelijke organisatie.

De notitie werd op 31 mei besproken op de jaarvergadering van de GPJC. Het eerste voorstel werd met een meerderheid van tien van de zeventien aanwezige afdelingen aangenomen. Overeenkomstig een amendement werd deze wijziging ook expliciet in de statuten vastgelegd. Ook het tweede voorstel haalde een meerderheid. De naam Gereformeerde Politieke Jeugdstudieclubs werd hiermee gewijzigd in Gereformeerde Politieke Jongeren Club.

verwante instellingen en publicaties

In februari bracht de Groen van Prinstererstichting (het wetenschappelijk bureau van het GPV) *Vrede en veiligheid in een veranderend Europa* uit, van de hand van L.G. Hoksbergen, R. van der Linden en A.H. Poelman. In de brochure behandelden de auteurs de principes die volgens hen ten grondslag dienden te liggen aan de Nederlandse buitenlandse politiek. In april verscheen *Een eigen richting voor wie dat wenst*, geschreven door R. de Boer. De nota was een kort commentaar op de beleidsnotitie van PvdA-staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen T. Netelenbos. Eveneens in april publiceerde het wetenschappelijk bureau *Leidraad voor een GPV-programma* ten behoeve van de gemeenteraadsverkiezingen van 1998. In september volgde het tweede deel van *Het GPV in de gemeenteraad*. Het eerste deel was in 1996 verschenen (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 48). In november, ten slotte, verscheen het rapport *Basis of sluitpost?* over economie en ecologie.

Samen met de Marnix van St. Aldegonde Stichting (het wetenschappelijk bureau van de RPF) organiseerde de Groen van Prinstererstichting op 14 juni een congres over geloof in de politiek naar aanleiding van de publicatie *Gelukkig is het land*, geschreven door Kuiper (RPF) en A.J. Verbrugh (GPV) (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 45). Op deze bijeenkomst liet Van Middelkoop zich kritisch uit over de sociaal-economische en milieu-opvattingen van de RPF. Op 19 september hielden de wetenschappelijke bureaus van GPV, RPF en SGP een bezinningsconferentie over de taak van de overheid op het gebied van ruimtelijke ordening, infrastructuur, mobiliteit, economie en milieu. De senatoren K. Veling (GPV), E. Schuurman (RPF) en G. van den Berg (SGP) voerden er onder anderen het woord.

De Vereniging van GPV-bestuurders hield op 22 maart een ledenvergadering met als thema 'landbouw'. Van Middelkoop was een van de sprekers. Op 7 november organiseerde de Vereniging het symposium 'Wie zorgt er voor de ouderenzorg', waar onder anderen Schutte het woord voerde.

Op 25 april hield het scholings- en vormingsinstituut Mandaat in samenwerking met de Stichting Kader en Vorming van de RPF een provinciedag voor

Statenleden en steunfracties met als onderwerp 'regiovisie zorgverlening'. In september begonnen zij een gezamenlijke kadercursus gemeentepolitiek voor raadsleden. Ook bij het politiek vormingswerk in Oost-Europa werkten de beide instellingen samen.

Eind februari hield de GPJC een congres over nieuwe ontwikkelingen in de media.

personalia

De Zuidhornse wethouder J.D. Alssema werd in september burgemeester van Ten Boer. Het aantal GPV-burgemeesters kwam hiermee op drie. Alssema bleef tevens lid van de Provinciale Staten in Groningen.

De Groenen

Voor De Groenen stond 1997 niet alleen in het teken van de naderende verkiezingen, maar ook van de vernieuwing: de partijorganisatie werd aangepast en er trad een nieuw politiek leider aan. Bovendien konden zij hun eerste wethouderspost vieren: op 24 juni trad namens de partij O. de Ronde toe tot het bestuurscollege van het Amsterdamse stadsdeel Buitenveldert.

reorganisatie en vernieuwing

Op 15 februari stelde het congres van De Groenen in Utrecht nieuwe statuten en reglementen vast. De partijorganisatie werd hierbij vereenvoudigd: de regionale geleding verdween, terwijl plaatselijke afdelingen meer gewicht kregen. De afdelingen zouden afgevaardigden kunnen kiezen in het algemeen partijbestuur, in verhouding tot het aantal leden van de afdeling. Deze verkiezing had op het eerstvolgende congres plaats, dat op 28 juni in Utrecht gehouden werd. Op het volgende congres, op 25 oktober eveneens in Utrecht, werd daarnaast een nieuw dagelijks bestuur gekozen, waarvan de psycholoog R. van Wonderen voorzitter werd.

zetelhoudersoverleg

De vertegenwoordigers van De Groenen in stadsdeelraden, gemeenteraden, Provinciale Staten en de Eerste Kamer komen in beginsel vier keer per jaar bijeen in een zogeheten 'zetelhoudersoverleg'. Op 18 januari luisterden ze in Amsterdam naar inleidingen over vrijwilligerswerk en over economische groei met minder energieverbruik. Op 19 april besprak men - opnieuw in Amsterdam - de Eurotop in de hoofdstad. Op 31 mei kwamen de komende verkiezingen, de 'euro', het volksinitiatief en het basisinkomen ter sprake. Op 6 september kwamen de ze-

telhouders nog eens bijeen in Amsterdam om te praten over Schiphol, de nieuwe referendumwet en gratis openbaar vervoer. Men besloot bovendien om in 1998 als campagne team op te treden voor de Tweede-Kamerverkiezingen.

lijsttrekkerschap Tweede-Kamerverkiezingen

Op 28 juni moest het partijcongres een lijsttrekker aanwijzen voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Drie verkiezingsrondes bleken nodig om een keuze te maken uit de zes kandidaten. Uiteindelijk won het Amsterdamse raadslid R.H.G. van Duijn - die ook al lijsttrekker was geweest in 1989 - met dertig stemmen. M. van Meurs, van 1982 tot 1990 wethouder voor de PvdA in Arnhem en vanaf 1994 lid van De Groenen, behaalde zestien stemmen. Van Duijn stond echter ook kandidaat voor de Amsterdamse gemeenteraad. Op het congres werd vervolgens enige druk op Van Duijn uitgeoefend om deze kandidatuur in te trekken. Eind september koos de afdeling Amsterdam hem niettemin weer tot lijsttrekker voor de gemeenteraadsverkiezingen. Van Duijn verklaarde daarop op het volgende partijcongres van 25 oktober, dat hij afzag van het landelijk lijsttrekkerschap. Het congres gaf nu de voorkeur aan J. Dirkmaat boven Van Meurs als lijsttrekker, maar omdat de kwestie niet geagendeerd was zou deze keuze in 1998 door een volgend congres nog bevestigd moeten worden. Dirkmaat was oprichter en voorzitter van de vereniging Das en Boom, maar beschikte niet over politieke ervaring.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Het verkiezingsprogramma, waarvan het ontwerp ook op 25 oktober werd gepresenteerd, zou in januari 1998 definitief vastgesteld worden. Onder de titel *Nederland verdient beter* leverden De Groenen in het ontwerpprogramma felle kritiek op de paarse coalitie, die niet alleen het milieu zou verwaarlozen maar ook een regenteske politiek in plaats van 'politiek van onder op' zou voeren. Het programma bevatte onder andere voorstellen voor een ander fiscaal stelsel, meer milieuheffingen en verplicht statiegeld, een individueel basisinkomen voor alle Nederlanders boven de achttien jaar van circa 1.000 gulden per maand, ecologische landbouw, gratis openbaar vervoer, een vergunningenstelsel voor autobezit en legalisering van de handel in soft drugs.

samenwerking?

H. Verbeek, die in 1994 de lijst van De Groenen had aangevoerd bij de Europese verkiezingen en nu ook kandidaat was voor het lijsttrekkerschap, pleitte in *de Volkskrant* (5 juni 1997) voor nauwe samenwerking met SP en GroenLinks, maar vond weinig weerklank.

Op het congres in juni werd gesproken over samenwerking met andere niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen als de Partij voor Milieu en Recht (PMR), de Socialistische Arbeiderspartij (SAP) en de Idealisten, die alle drie woordvoerders gestuurd hadden en al voor het congres met het partijbestuur gesproken hadden. Ook met de Vrouwenpartij en de Natuurwetpartij (NWP) had het partijbestuur gesprekken gehad. Een definitief besluit over samenwerking werd nog niet genomen. Dat gebeurde evenmin op het volgende partijcongres, in oktober, waar samenwerking opnieuw ter sprake kwam. Het partijbestuur kreeg van het congres de opdracht om samenwerking met GroenLinks, SP, Idealisten en SAP nader te onderzoeken, terwijl de Eerste-Kamersteunfractie de vorming van een gemeenschappelijke lijst met regionale partijen mocht nagaan.

partijbijeenkomsten

Op 24 mei hielden De Groenen een studiedag over een 'groen belastingstelsel voor de 21ste eeuw'. De oud-medewerker van het Centraal Planbureau Th. Cool stelde een verhoging van de belastingvrije voet voor om zo de werkloosheid terug te dringen. Met hetzelfde doel voor ogen verdedigde de bedrijfseconoom P. van Elswijk een plan voor belastingheffing op toegevoegde waarde in plaats van op arbeid. Beide plannen kregen een plaats in het ontwerpverkiezingsprogramma van De Groenen.

Marten Bierman Stichting

Per 1 januari 1997 kreeg de gezamenlijke Eerste-Kamerfractie van De Groenen en de zes in de Federatie Politieke Onafhankelijke Groeperingen (POG) verenigde provinciale partijen dezelfde subsidiefaciliteiten als Tweede-Kamerfracties. Daarmee kon zij een politiek-wetenschappelijk instituut financieren dat de naam kreeg van haar senator, M. Bierman. Voorzitter werd A.J.G. Zinken, lid van de Provinciale Staten van Limburg voor de Partij Nieuw Limburg (PNL). In september startte de Marten Bierman Stichting met de publicatie van een blad, *Locomotie*, waarin de verschillende partijen een eigen katern zouden vullen.

Met het verschijnen van *Locomotie* achtte een meerderheid van De Groenen op het congres in juni het niet meer nodig, daarnaast nog het 'onafhankelijk eco/politiek blad' *Gras* te blijven uitgeven; wel zou vanaf 1998 een intern ledenblad onder de naam *Gras Intern* uitgebracht worden. R. Visser nam daarop ontslag als hoofdredacteur van *Gras*.

GroenLinks

GroenLinks vierde op 11 januari feestelijk de opening van het nieuwe partijpand in Utrecht. Ook in andere opzichten ging het de partij in 1997 redelijk voor de wind. Volgens de meeste opiniepeilingen kon zij op negen Tweede-Kamerzetels rekenen, wat een winst van vier zetels zou betekenen.

congres

Op 25 januari hield GroenLinks haar partijcongres in Tilburg, dat voornamelijk in het teken stond van de Europese integratie. Het congres stemde over het algemeen in met de Europa-resolutie van het partijbestuur. Een amendement om de Europese samenwerking niet verder te verdiepen zolang de Europese Unie tekort schoot in sociaal, ecologisch en democratisch opzicht, haalde geen meerderheid. Amendementen van de GroenLinkse jongerenorganisatie Dwars, die de Europese eenwording juist wilde versnellen, kregen evenmin voldoende steun. Het congres stemde wel vòòr een amendement van de afdeling Groningen voor opheffing van NAVO en West-Europese Unie (WEU), tegen de wens overigens van partijbestuur en Tweede-Kamerfractie. Partijvoorzitter A. Harrewijn vond het niet consequent om wel de vredesoperaties onder leiding van de NAVO in Bosnië te steunen maar toch de organisatie te willen opheffen.

Het congres stemde voorts in met het voorstel van het partijbestuur, de lijsttrekker voortaan niet meer via een referendum door alle leden maar door het congres te laten kiezen.

De voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, P. Rosenmöller, stelde in zijn congresrede voor, uitkeringsgerechtigden in 1998 te laten profiteren van de zojuist ontdekte 'belastingmeevaller'. Daarnaast zou de overheid meer moeten investeren in openbaar vervoer, milieu en zorg.

Het congres herkoos Harrewijn als partijvoorzitter. Het dagelijks bestuur bestond verder uit drie vrouwen en een man. Onder de overige leden van het nieuwe partijbestuur waren mannen in de meerderheid (vijf van de negen). Het nieuwe bestuur telde geen allochtone leden meer: noch T. Latupeirissa noch T. Pehlivan haalden de kiesdeler; de vijftiende plaats in het partijbestuur bleef dientengevolge onbezet. De kandidatencommissie achtte Pehlivan weliswaar een bekwaam bestuurder, maar had hem niet voorgedragen omdat hij geen bezwaar had tegen samenwerking (om pragmatische redenen) met extreem-rechtse partijen. 'Je moet ze als het ware niet de gelegenheid ontnemen uit te groeien tot een fatsoenlijke partij', zo verklaarde Pehlivan (*GroenLinks magazine*, januari 1997). De commissie plaatste na het congres een oproep in het partijblad tot kandidaatstelling voor de vacature, vooral gericht op allochtonen. In april koos de partijraad het vijftiende lid van het partijbestuur, mevr. F. Karimi.

gemeenteraadsverkiezingen

De stuurgroep Raads- en Statenwerk organiseerde op 22 februari een conferentie ter voorbereiding van de gemeenteraadsverkiezingen. Onderwerpen waren multicultureel beleid, milieubeleid en welzijn. Op 13 september opende Raads- en Statenwerk de verkiezingscampagne met een bijeenkomst, waar vooral de campagne werd besproken.

In november ontstond enige onrust in Den Haag bij de voorbereiding van de raadsverkiezingen. Tegen het advies van een selectiecommissie in werd de zittende fractievoorzitter, N. Roozenburg, weer tot lijsttrekker gekozen. Op de tweede plaats kwam A. Daskapan, voorzitter van de Regionale Steunfunctie Allochtonen en actief lid van de Turkse Alevitische Vereniging. Het raadslid C. Kwant, die voor Daskapan moest wijken, beschuldigde hem van een 'vooropgezette actie': hij zou op korte termijn veel leden van de Turkse Alevitische Vereniging voor GroenLinks hebben geworven en naar de beslissende vergadering hebben meegenomen (*de Volkskrant*, 27 november 1997).

De campagne voor de raadsverkiezingen en voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 werd vanaf 1 oktober geleid door J. Lagendijk, van 1989 tot 1994 lid van het partijbestuur. In zijn functie als campagneleider volgde hij B. van Ojik op.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

GroenLinks wilde het programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 niet in de beslotenheid van een eigen programcommissie laten schrijven, maar daar deskundige buitenstaanders bij betrekken. Deze schreven zes essays, die in zogeheten 'groene salons' op 16 en 23 februari, 16 en 23 maart en 13 april in Utrecht besproken werden. Een programcommissie, voorgezeten door oud-Tweede-Kamerlid Van Ojik, bewerkte de essays tot een tekst die onder de titel *Een toekomst in aanbouw* op 7 juni in Amsterdam in een GroenLinks Forum behandeld werd. Het partijbestuur werkte de besproken tekst vervolgens in de zomer uit tot een ontwerpverkiezingsprogramma. Dit werd op 29 augustus gepresenteerd. Naast uitvoerige essays over de burger en de overheid, duurzaamheid en milieu, welvaart en de wereld bevatte het een relatief bescheiden aantal concrete eisen, zoals: verkiezing van de minister-president en de mogelijkheid van een volksinitiatief op verzoek van 10% van alle kiesgerechtigden, extra verhoging van de uitkeringen en minimumlonen, legalisering van vreemdelingen die hier vijf jaar of langer (illegaal) verblijven en legalisering van cannabis-producten (soft drugs). 'Minder inkomen, maar een leukere samenleving: groener, schoner en meer vrije tijd', aldus Rosenmöller over het programma (*NRC-Handelsblad*, 29 augustus 1997).

'GroenLinks kleurt al aardig paars', zo vatte commentator M. Kranenburg het

programma samen in *NRC-Handelsblad* (4 september 1997). De hoogleraar sociale wetenschappen J.W. Duyvendak, één van de auteurs van het program, constateerde juist een toenemende overeenstemming tussen GroenLinks en het CDA. Het Centraal Planbureau (CPB), dat het program van GroenLinks doorrekende, verwachtte dat verwezenlijking ervan op korte termijn tot extra werkgelegenheid maar op lange termijn wellicht tot minder banen zou leiden.

In september werd het program op een aantal regionale bijeenkomsten besproken en vervolgens in de plaatselijke afdelingen behandeld. De leden van GroenLinks reageerden vrij kritisch op het program en dienden ruim 1.000 amendementen in. Het partijbestuur zegde al eind oktober toe, het inleidende hoofdstuk, dat niet amendeerbaar was, te zullen herschrijven. Uiteindelijk zou het program in januari 1998 door het congres definitief vastgesteld worden.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 26 april benoemde de partijraad een commissie van zeven leden onder voorzitterschap van mevr. M.B.C. Beckers, oud-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, om advies uit te brengen over de kandidaten voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Op 15 december presenteerde deze commissie de ontwerp-kandidatenlijst. Rosenmöller voerde zoals verwacht de lijst aan, gevolgd door zijn fractiegenote M.B. Vos. Op nummer drie stond een nieuwkomer, de criminologe F. Halsema, die tot mei medewerkster van het wetenschappelijk bureau van de PvdA was geweest; zij vond die partij echter teveel een 'machtspartij' geworden die zich afsloot voor kritiek (*NRC-Handelsblad*, 15 december 1997). Op plaats vier kwam het zittende kamerlid M. Rabbae, op plaats vijf mevr. W. van Gent, van 1990 tot 1994 fractievoorzitter in de gemeenteraad van Groningen en daarna voorzitter van de FNV-Noord. Op de zesde plaats stond de Utrechtse wethouder H. van der Steenhoven.

Van de twee overige zittende kamerleden had mevr. L. Sipkes zich niet herkiesbaar gesteld en kreeg mevr. T. Oedayraj Singh Varma een waarschijnlijk onverkiesbare plaats negen toebedeeld. Volgens de kandidatencommissie had zij weliswaar veel contacten met allerlei groepen in de samenleving gelegd, maar als kamerlid inhoudelijk niet sterk gefunctioneerd. Varma legde zich bij deze beslissing neer. Zij was overigens in 1997 evenals in het vorige jaar een aantal keren telefonisch bedreigd door extreem-rechtse groeperingen. Onderaan de kandidatenlijst stond als 'lijstduwer' S. Czyzewski, directeur van het College van Toezicht Sociale Verzekeringen tot hij in 1996 in conflict kwam met het bestuur - een zaak die uiteindelijk bij zou dragen tot het aftreden van de verantwoordelijke staatssecretaris, R.L.O. Linschoten (zie *Jaarboek DNPP 1996*, blz. 15-16). Czyzewski had in 1996 voor de PvdA bedankt en was lid van de commissie die het verkiezingsprogram van GroenLinks had ontworpen. Het congres zou in februari 1998 de definitieve kandidatenlijst vaststellen.

Het partijbestuur stelde in november SP en De Groenen een lijstverbinding voor, maar kreeg in december een negatieve reactie van de SP.

Feministisch Netwerk

Het GroenLinks Feministisch Netwerk presenteerde zich op 10 mei met een bijeenkomst in Utrecht over 'GroenLinks en feminisme'. Dit netwerk kwam in de plaats van het Vrouwenoverleg en wilde zich niet alleen op typische 'vrouwenzaken' richten maar bijvoorbeeld ook op milieu en mensenrechten. Het stond open voor mannen. Evenals het Vrouwenoverleg wilde het netwerk zonder vaste voorzitters bijeenkomen.

Op 22 maart had de partij in Utrecht een 'proeflokaal voor vrouwen' gehouden. De bijeenkomst was bedoeld om de deelname van vrouwen aan de politiek binnen GroenLinks te bevorderen.

partijraden

De partijraad kwam in 1997 vier keer bijeen in Utrecht. Op 1 maart besteedde men aandacht aan het weigering van het betalen van belasting voor defensie. De Tweede-Kamerfractie van GroenLinks had op aandrang van een groep uit de vredesbeweging begin jaren negentig een initiatiefwetsontwerp hierover voorbereid maar dat in januari 1997 ingetrokken 'gelet op de gewijzigde internationale verhoudingen, de nieuwe vredestaken van de Nederlandse krijgsmacht en het geconstateerde gebrek aan politiek draagvlak'. Met een nipte meerderheid nam de partijraad een motie aan waarin de fractie werd opgeroepen het voorstel alsnog in te dienen om zo 'de positie van GroenLinks als betrouwbare partner van de vredesbeweging te herstellen' (*GroenLinks magazine*, april 1997).

Op 26 april werd gesproken over de verkiezingen voor gemeenteraden en Tweede Kamer. Verder wees deze partijraad zoals reeds vermeld de kandidaatstellingscommissie aan. Ook boog de vergadering zich over het milieubeleid van GroenLinks. Men was unaniem van mening dat de partij meer zou kunnen samenwerken met de milieubeweging en andere gelijkgezinde organisaties. Minder eenstemmigheid heerste er ten aanzien van compromissen die bestuurders op lokaal niveau sloten, bijvoorbeeld in Rotterdam over de aanleg van een industrieterrein (de zogeheten tweede Maasvlakte) en in Amsterdam over de nieuwe wijk IJburg.

Op 28 juni besprak de partijraad een notitie van de partijvoorzitter over het meerjarenbeleid tot 2001 en een aantal huishoudelijke zaken. Ook aan het ontwerpverkiezingsprogramma werd aandacht geschonken.

Op 29 november stond (opnieuw) de verkiezingscampagne op de agenda, maar ook het functioneren van de partijraad zelf. Een knelpunt vormde met name de lage opkomst; zo bleek dat een aantal leden in twee jaar tijd nog geen enkele

bijeenkomst bijgewoond had.

overige partijbijeenkomsten

De categorale groep Gehandicapten en Chronisch Zieken hield op 14 maart een conferentie over ethiek en mensenrechten, in het bijzonder rechten van gehandicapten. Hieraan namen onder meer het Eerste-Kamerlid mevr. J.A. Schoondergang en het Tweede-Kamerlid Varma deel.

Op 11 mei hield GroenLinks een discussiebijeenkomst in Amsterdam over de Turks-Koerdische kwestie, waar onder anderen oud-staatssecretaris P. Dankert, namens de PvdA lid van het Europees Parlement, het woord voerde.

Op 4 oktober vond een conferentie over armoede plaats in Utrecht, waarbij in workshops ervaringen uitgewisseld en alternatieven voor beleid besproken werden. Rosenmöller presenteerde een tienpuntenplan voor armoedebestrijding.

verwante instellingen en publicaties

Het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks organiseerde op 25 april een symposium over het minderhedenbeleid. Van deze bijeenkomst verscheen later ook een verslag, geredigeerd door G. Pas, onder de titel *Waarheen met het minderhedenbeleid?* Het bureau publiceerde daarnaast in 1997 onder de titel *Een toekomst in aanbouw* de essays van P. de Beer en anderen die de basis vormden voor het ontwerpverkiezingsprogramma van GroenLinks. Bovendien verscheen bij het bureau de studie *Groen ondernemen*, over vernieuwend milieubeleid binnen bedrijven onder redactie van P. Basset en J. Kastje. Op 12 april belegde GroenLinks een bijeenkomst over AOW en aanvullend pensioen. Een partijcommissie schreef een discussienota over de toekomst van de AOW en aanvullende pensioenen onder de titel *Kostbare vooruitgang*.

Op 24 mei belegde GroenLinks samen met de aan de partij gelieerde Stichting Duurzame Solidariteit een studieconferentie over 'Europa en haar islamitische buurlanden'. De Stichting publiceerde over dit onderwerp ook een bundel artikelen, samengesteld en ingeleid door mevr. M. Wallis, waarin onder meer aandacht besteed werd aan de positie van vrouwen, mediterrane milieubeleid en de politieke islam.

Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, hield op 31 mei en 1 juni een congres in Rotterdam, met als thema seksualiteit. Ook op 26-28 september congresseerde Dwars, nu in Maastricht, over anti-fascisme en vooroordelen.

De Groene Fractie in het Europees Parlement organiseerde op 4 en 5 juni in Amsterdam enkele debatten naar aanleiding van de Europese top. Op 6 november hield de Stichting GroenLinks in de Europese Unie te Utrecht een bijeenkomst onder de titel 'Europa na Amsterdam - zorgenkind of *total loss*'. Mevr. P.B.M. van Dijk, lid van het Europees Parlement, leidde de bijeenkomst in. Daarna

traden voor- en tegenstanders van het Verdrag van Amsterdam, de euro en de uitbreiding van de Europese Unie met elkaar in debat.

Het Scholings- en Vormingsinstituut van GroenLinks publiceerde een notitie om migranten meer bij de partij te betrekken, met de titel *Diversiteit: de kracht van GroenLinks*.

personalia

Op 1 juli ving mevr. A. Koopmanschap haar werk aan als burgemeester van Zoeterwoude. Ze was sinds 1987 lid van de Amsterdamse deelraad De Pijp geweest, vanaf 1990 als voorzitter. Koopmanschap was de tweede burgemeester van GroenLinks in het land.

Ouderen-Unie 55+

De Ouderen-Unie 55+ (meestal afgekort als: Unie 55+) was tot 1997 een toonbeeld van harmonie en rust geweest, in tegenstelling tot het AOV. Dit jaar werd echter ook de Unie 55+ gekweld door interne spanningen.

samenwerking en Tweede-Kamerverkiezingen

Nadat pogingen tot samenwerking tussen de drie ouderenpartijen Unie 55+, AOV en de van deze partij afgesplitste Senioren 2000 in 1996 op niets waren uitgelopen, gingen AOV en Unie 55+ getweeën verder (zie in deze Kroniek onder AOV). Op 5 februari ondertekenden en presenteerden ze in Den Haag een overeenkomst om met een gezamenlijke kandidatenlijst aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 deel te nemen en daarna volledig te fuseren. Op 15 mei besloten de hoofdbesturen van AOV en Unie 55+ het Tweede-Kamerlid voor de Unie, H.A. Leerkes, voor te dragen als lijsttrekker van de gezamenlijke lijst.

Op 21 juni hield de Unie 55+ haar jaarvergadering in Nijkerk. Op de agenda stonden naast huishoudelijke zaken de samenwerking met het AOV en de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Gezien de onzekerheid over het AOV, besloot men de samenwerking echter twee maanden op te schorten. Over de gezamenlijke kandidatenlijst vond op 25 september in Nijkerk een buitengewone algemene ledenvergadering plaats. De aanwezige leden bleken daar grote bezwaren te koesteren tegen de voordracht van het partijbestuur, in het bijzonder wat betreft de tweede plaats op de lijst. Het partijbestuur had op die positie nog kort voor de vergadering B. Blase geplaatst, op dat moment voorlichter van de Tweede-Kamerfractie. Bij de stemming verloor Blase het echter van A.H. Scheltens, voorzitter van de gezamenlijke AOV/Unie 55+-fractie in de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Leerkes, die reeds was herkozen als lijststaandevoerder, dreigde daarop met aftreden. In oktober maakte hij bekend inder-

daad af te zien van zijn kandidatuur, op medisch advies. Een extra buitengewone ledenvergadering wees op 16 oktober Scheltens als lijsttrekker aan. Scheltens zou ook de gemeenschappelijke lijst van AOV en Unie 55+ aanvoeren.

verdere samenwerking

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 waren AOV en Unie 55+ eveneens tot het opstellen van gemeenschappelijke lijsten overgegaan. Hun wetenschappelijke instituten publiceerden in 1997 een gezamenlijke studie over het Nederlandse pensioenstelsel (zie hiervoor in deze Kroniek onder AOV).

interne ontwikkelingen

Het congres koos op 21 juni een nieuw hoofdbestuur. H. van Os trad af als vice-voorzitter van het hoofdbestuur; wel herkozen als vice-voorzitter werd J. Mulder. Penningmeester werd N.E. Hertzberger. J.H.C. Goeman werd met 52 stemmen herkozen als voorzitter. De door de kring Limburg gestelde tegenkandidaat, Van Mook, kreeg 31 stemmen. De Limburgse kring verschilde met het hoofdbestuur op verschillende punten van mening. In juli ontsloeg het hoofdbestuur het voltallige bestuur van de kring en stelde een interim-bestuur in.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Voor het eerst sinds jaren ging het de PvdA in 1997 weer voor de wind. De daling van het ledental werd mede dankzij een intensieve advertentiecampaignede halt toegeroepen. In de peilingen stond de partij er goed voor; begin november bereikte zij zelfs een hoogtepunt van 44 Tweede-Kamerzetels. Bovendien maakte het interne partijleven een meer opgewekte indruk dan in voorgaande jaren. Partijvoorzitter F. Rottenberg waarschuwde in zijn afscheidsrede dan ook voor zelfgenoegzaamheid.

partijcongres en voorzitterschap

In 1996 had partijvoorzitter Rottenberg al aangekondigd zich wegens gezondheidsproblemen in 1997 niet herkiesbaar te stellen. Waarnemend voorzitter R.L. Vreeman stelde zich evenmin kandidaat, maar suggereerde de naam van mevr. K.Y.I.J. Adelmund, vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 57-58).

Uiteindelijk stelden zich zes personen - drie vrouwen en drie mannen - kandidaat voor het partijvoorzitterschap, waarvan echter alleen Adelmund landelijke bekendheid en de steun van het partijbestuur genoot. Het partijcongres, dat op 14 en 15 februari in Den Haag bijeen kwam, koos Adelmund met een overweldigende

meerderheid (97%) tot voorzitter. Men wilde haar daarbij niet dwingen haar zetel in de Tweede Kamer op te geven. Hierop hadden met name de Jonge Socialisten aangedrongen, uit vrees voor belangenconflicten indien zij beide functies zou combineren. Adelmund zelf zei die vrees niet te delen. Niettemin nam ze geen zitting in de adviescommissie Kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen, waarvan normaliter de partijvoorzitter deel uitmaakt. Zij kondigde verder aan, het vernieuwende beleid van Rottenberg voort te willen zetten. In haar congresrede sprak zij als haar motto uit: 'wonen, werken en liefhebben'. Als vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie werd zij opgevolgd door haar fractiegenote mevr. A.M. Vliegenthart, kamerlid sinds 1987.

Naast de voorzitter moesten ook de andere leden van het partijbestuur opnieuw gekozen worden. Vreeman en W. Etty werden herkozen als vice-voorzitter respectievelijk penningmeester, terwijl E. Hallesleben het partijsecretariaat overnam; zij was voorheen wethouder in Rotterdam geweest. In het nieuwe partijbestuur vormden vrouwen een meerderheid. Vreeman raadde de partij in zijn toespraak aan, op zoek te gaan naar 'nieuwe ideologische veren' (*NRC-Handelsblad*, 15 februari 1997) en daarbij afstand te bewaren tot de vrije markt zonder in bureaucratisch centralisme te vervallen.

De voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, J. Wallage, viel in zijn rede de coalitiepartner VVD aan op haar streven het minimumloon af te schaffen. Hij had overigens al in januari soortgelijke uitlatingen gedaan, evenals zijn partijgenoten A.P.W. Melkert (minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) en minister-president W. Kok. Deze laatste toonde zich in zijn congresrede optimistisch over de economische vooruitzichten en beloofde de 'meevallers' te besteden aan belastingverlaging voor bejaarden en mogelijk een verhoging van de bijzondere bijstand.

Het congres sprak zich uit voor een nogal afgezwakte motie van een zevental afdelingen, waaronder Rotterdam en Haarlem, die geleidelijk koopkrachtherstel beoogde voor burgers die langdurig op een uitkering waren aangewezen. Het congres stemde voorts vrijwel geheel in met de notitie van het Tweede-Kamerlid J.P.C.M. van Zijl over het pensioenstelsel, getiteld *Een onbezorgde ouderdag; haalbaar en betaalbaar* (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 60). Zijn voorstel voor een bufferfonds voor de AOW was overigens al kort voor het congres overgenomen door het kabinet. Ook de rapporten over sociale zekerheid (*Sociale zekerheid bij de tijd*) en over buitenlands beleid (*Voorbij de waterlinie. Het buitenland van de PvdA*) werden nagenoeg zonder wijzigingen goedgekeurd.

Een meerderheid van de afgevaardigden sprak zich uit tegen de verhuizing van het partijkantoor uit Amsterdam naar Den Haag, zoals het partijbestuur had besloten. Op 1 september verhuisde de partij wel binnen Amsterdam, van de Nicolaas Witsenkade naar de Herengracht.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

De voorbereidingen voor de volgende kamerverkiezingen veroorzaakten af en toe enige beroering in de partij. In maart kondigde het Tweede-Kamerlid mevr. G.A. Dijkman aan, geen tweede zittingsperiode te ambiëren; ze zou zelfs - zo bleek later - al in september de Kamer verlaten en weer een functie bij de politie aanvaarden. Als reden noemde zij (in een brief aan haar fractie) de 'hoge zuurgraad', 'technocratische sfeer' en 'zielloze', gesloten cultuur van de fractie. Zij signaleerde daarbij voortdurende spanning tussen de in 1994 nieuw gekozen fractieleden - waar zij zelf toe behoorde - en de oude garde. Andere fractieleden, zoals de - eveneens in 1994 gekozen - R. Oudkerk, mevr. M. Sterk en voormalig Europarlementariër E.P. Woltjer, bleken haar kritiek tot op zekere hoogte te delen. Oudkerk stelde zich overigens wel herkiesbaar, Woltjer niet.

De partijtop leek intussen verdeeld over de vraag of de fractie ook in 1998 drastisch vernieuwd diende te worden. Vreeman en Adelmund streefden daar naar, en kregen daarbij steun van jongeren uit de 'Niet Nix'-groep, maar niet van fractievoorzitter Wallage en maar ten dele van A.J. Dunning, de voorzitter van de adviescommissie Kandidaatstelling. De PvdA riep overigens al in april per advertentie in enkele dagbladen belangstellenden op zich bij de adviescommissie aan te melden en kreeg daarop 462 reacties.

Op 24 november bood de commissie haar advies aan het partijbestuur aan, dat op 28 november de ontwerp kandidatenlijst vaststelde. De lijst werd uiteraard aangevoerd door premier Kok, gevolgd door fractievoorzitter Wallage en partijvoorzitter Adelmund. De volgende vijf plaatsen waren gereserveerd voor ministers en staatssecretarissen. Drie bewindslieden - J.M.M. Ritzen, mevr. E.M.A. Schmitz en mevr. A.G.M. van de Vondervoort - hadden zich niet herkiesbaar gesteld. Op de tiende plaats stond een nieuweling, de directrice van het Joods Historisch Museum in Amsterdam, mevr. J. Belinfante. De lijst van vijftig kandidaten telde evenveel mannen als vrouwen, en in totaal zeventien nieuwelingen. Van de zittende kamerleden zouden er tien niet meer terugkeren.

H. Vos en technolease

Tot die kamerleden die na de verkiezingen van 1998 niet meer terug zouden keren, behoorde ook H. Vos. Hij verklaarde in november zich om gezondheidsredenen niet meer kandidaat te zullen stellen. In februari was Vos in opspraak geraakt. Als voorzitter van de Kamercommissie voor Economische Zaken zou hij volgens het *NRC-Handelsblad* (4 februari 1997) geluidsbanden hebben laten wissen die zouden kunnen aantonen, dat de Tweede Kamer door het kabinet Lubbers-Kok in 1994 onvoldoende was ingelicht over de fiscale kosten voor het Rijk van het zogenaamde technolease-contract tussen Fokker en de Rabobank. Volgens dit contract zou Fokker technische kennis via een dochtermaatschappij aan de bank verkopen en vervolgens weer terug-huren. De

overheid zou zodoende minder belastingen van Fokker kunnen innen. Op soortgelijke wijze had Philips met de Rabobank een technolease-contract gesloten, waarmee nog veel meer geld was gemoeid. De Algemene Rekenkamer zou beide zaken onderzoeken en stuitte daarbij op de gewiste banden.

Vos ontkende de aantijgingen en eiste van het NRC-Handelsblad in een kort geding rectificatie van het bericht. De rechtbank in Haarlem wees deze eis op 20 februari echter af. De Tweede Kamer concludeerde overigens zelf in juni dat zij toch voldoende was ingelicht in 1994.

H. Houda

Het Tweede-Kamerlid H. Houda werd op 28 augustus in het televisieprogramma NOVA beschuldigd van belastingfraude. De uit Marokko afkomstige ondernemer zou inkomsten uit zijn importbedrijf Houda Textiel BV niet hebben opgegeven aan de belastingdienst en evenmin hebben laten aftrekken van zijn inkomsten ('schadeloosstelling') als kamerlid. Formeel had hij bij zijn intrede in de Kamer de leiding van het bedrijf aan zijn vrouw overgedragen, maar in feite zou hij zich er regelmatig mee hebben bemoeid. Houda achtte zich onschuldig en wilde een onafhankelijk persoon de beschuldigingen laten onderzoeken.

Het fractiebestuur nam deze suggestie over. Het onderzoek werd verricht door F.G. Kordes, oud-president van de Algemene Rekenkamer. Naar aanleiding van deze affaire werd ook kritiek geuit op het optreden van Houda als kamerlid en daarvoor als lid van de Haarlemse gemeenteraad, dat inhoudelijk weinig zou voorstellen. Op 24 september bracht Kordes verslag uit. Houda zou weliswaar 'fiscaal-technisch' zuiver, maar 'maatschappelijk-ethisch' onjuist gehandeld hebben door zich als groot-aandeelhouder met het importbedrijf te blijven bemoeien zonder daar inkomsten voor te ontvangen. Kordes vond overigens ook dat de fractie tekort geschoten was in de begeleiding van het in 1994 aangetreden kamerlid. De betrokkene zei hierop toe, alsnog neveninkomsten te zullen verrekenen met zijn 'schadeloosstelling' als kamerlid, maar legde het advies van zijn fractie om zijn zetel op te geven naast zich neer.

Op 12 november trad Houda alsnog af onder druk van zijn fractie, nadat twee personeelsleden van zijn bedrijf eerder in NOVA hadden verklaard dat Houda hen tot valse verklaringen in het onderzoek had aangezet en bovendien belastingfraude gepleegd zou hebben. In december stelde de rechter in deze zaak Houda overigens in het gelijk. Houda werd opgevolgd door de docente bestuurskunde mevr. M. Wagenaar.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 6 september hield de partij in Utrecht een congresconferentie over enkele bouwstenen voor het verkiezingsprogramma. Daarbij leverden P. Kalma en F. Bec-

ker, directeur respectievelijk adjunct-directeur van de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, kritiek op het 'economistische' beleid van het kabinet-Kok. In hun notitie *Zeven amendementen op het poldermodel* stelden zij vooral de grote uitgaven voor infrastructuur ter discussie en vroegen zij meer aandacht voor ecologische en sociaal-culturele kwesties. In zijn rede tot de conferentie zei Kok het kabinetsbeleid voort te willen zetten, maar met 'nieuwe accenten' op sommige terreinen, zoals de inrichting van Nederland, sociale zekerheid, zorg en onderwijs. Wallage nam het in zijn toespraak op voor langdurig werklozen, die een extra uitkering zouden moeten krijgen.

Het Tweede-Kamerlid J.P. Rehwinkel schetste een nieuwe opzet voor de studiefinanciering. De prestatiebeurs zou weer plaats moeten maken voor een volledige beurs voor studenten uit lagere inkomensgroepen en voor een combinatie van beurs en lening voor de rest. Dit plan was ontworpen door een commissie van de PvdA, waarvan naast Rehwinkel de oud-staatssecretarissen R.J. in 't Veld en M.J. Cohen en fractievoorzitter (overigens ook oud-staatssecretaris) Wallage deel uitmaakten. De commissie nam daarmee impliciet afstand van het beleid van haar partijgenoot, minister Ritzen.

Het ontwerpverkiezingsprogramma was geschreven door een projectgroep onder leiding van Adelmund en Wallage, in samenwerking met een breed program-maberaad en een werkgroep 'financieel sociaal-economisch raamwerk' onder leiding van minister Melkert. Het concept werd op 29 september door het partij-bestuur besproken en op 6 oktober in Rotterdam aan premier Kok aangeboden. Vervolgens begon de partij in verschillende steden discussiebijeenkomsten over het programma te houden. De definitieve tekst zou door het congres in januari 1998 worden vastgesteld.

In het programma, getiteld *Een wereld te winnen*, viel de nadruk op werk, scholing en inkomen. De PvdA wilde de overheid meer laten investeren in gezondheidszorg, onderwijs en veiligheid (onder andere meer politie). Uitgaande van 2% economische groei en bezuinigingen hoopte de partij ruim dertien miljard gulden voor deze investeringen te kunnen uittrekken. Voorts zou milieuvervuiling meer en laag betaald werk juist minder belast moeten worden. Schiphol mocht uitbreiden binnen de vastgelegde milieunormen. Ook stelde de partij voor, burgers voortaan hun burgemeester direct te laten kiezen - een voorstel dat nogal wat weerstand opriep binnen en vooral buiten de partij.

Het programma ontlokte vooral stevige kritiek van de VVD. Minister van Financiën G. Zalm (VVD) vond de lastenverlichtingen voor burgers te gering en meende dat de PvdA het financieringstekort nauwelijks wilde verminderen. Zijn partijgenoot, minister van Binnenlandse Zaken H.F. Dijkstal, dacht zelfs in november dat het programma voortzetting van het huidige kabinetsbeleid onmogelijk zou maken. De kritiek van VVD-zijde op het PvdA-programma, en omgekeerd die van PvdA-ministers op het conceptprogramma van de VVD (zie in deze Kroniek onder VVD), zorgden voor lichte spanning binnen het kabinet.

Kritiek op het PvdA-program kwam echter ook uit eigen gelederen. Oud-minister E. van Thijn noemde in het partijblad *PvdA-Vlugschrift* (11 oktober 1997) de geringe aandacht voor het vreemdelingenbeleid 'een beetje armetierig' en signaleerde 'een ware kaalslag' in de bestuurlijke vernieuwingsagenda. Van Thijn had overigens in juli even gedreigd zijn partijlidmaatschap op te zeggen naar aanleiding van de beslissing van de staatssecretaris van Justitie, zijn partijgenote Schmitz, de illegaal in Nederland verblijvende familie Gümüs naar Turkije terug te sturen, maar had dit dreigement uiteindelijk niet uitgevoerd. Ook in de oratie waarmee hij op 26 november de Cleveringa-leerstoel aan de Leidse universiteit aanvaardde, leverde hij kritiek op het minderhedenbeleid in Nederland. Minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking liet zich eveneens kritisch uit over de passage over vreemdelingenbeleid in het ontwerpprogram. Hij had bovendien graag gezien dat men het budget voor ontwikkelingssamenwerking zou verhogen. De Evert Vermeer Stichting (EVS), de organisatie voor ontwikkelingssamenwerking van de PvdA, viel Pronk op dit punt bij.

Niet Nix

E. van Bruggen en L. Booij, die in 1995 het jongeren netwerk 'Niet Nix' hadden opgericht (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 62), droegen januari 1997 hun functie als coördinatoren over aan T. Wallaart en J. Vos. Op 13 februari organiseerden laatstgenoemden een 'schaduwcongres' over thema's als milieu, kennis en internationaal beleid. In mei en juni vonden zeven bijeenkomsten plaats in verschillende steden over onderdelen van het verkiezingsprogram-in-wording. Op 20 september werd in Amsterdam het 'Niet Nix-toekomstfestival' gehouden, waaraan onder meer Adelmund en Rottenberg, de bewindslieden Melkert, Ritzen en mevr. T. Netelenbos, Europarlementariër H. d'Ancona en oud-minister Van Thijn deelnamen. Naast debatten en werkgroepen was er muziek, film, cabaret en een digitale enquête voor de ruim 2.000 jeugdige bezoekers. Uit de enquête bleek enige onvrede, vooral over het onderwijs en het milieubeleid van het kabinet, maar ook over de Tweede-Kamerfractie en haar voorzitter, Wallage. De 'Niet Nix'-jongeren hoopten met hun ideeën uiteindelijk ook het verkiezingsprogram van de partij te beïnvloeden. Ze hadden overigens al op 13 september in *het Parool* kritiek geuit op de vaststelling en de inhoud van het verkiezingsprogramma, maar ook op de Tweede-Kamerfractie die ze een tekort aan 'lef, bevlogenheid of leiderschap' verweten. Tweede-Kamerleden reageerden verdeeld op de kritiek: R. Oudkerk toonde veel begrip, maar F.J.M. Crone noemde het artikel van Niet Nix 'simpel, arrogant en achterhaald' (*PvdA-Vlugschrift*, 13 september 1997).

antecedentenonderzoek BVD

In mei raakte een PvdA-raadslid in Beverwijk, F. Yerlibuak, in opspraak toen hij door een twaalfstal plaatsgenoten - waaronder een raadslid voor GroenLinks - beschuldigd was van banden met de Grijze Wolven, een beweging van extreem-rechtse Turken. Yerlibuak spande een kort geding aan en werd door de rechter op 13 juni in het gelijk gesteld, zodat de beschuldiging in het *Noordhollands Dagblad* gerectificeerd diende te worden. De PvdA bleek intussen zelf al de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) een onderzoek naar de antecedenten van haar raadslid te hebben laten verrichten, waaruit naar voren was gekomen dat deze geen banden met de extreem-rechtse organisatie onderhield. De directeur van het partijbureau, W. Verhoeven, bevestigde begin juni dat de BVD wel vaker aan dergelijke verzoeken gehoor had gegeven om de antecedenten van PvdA-volksvertegenwoordigers na te gaan.

op weg naar een nieuw beginselprogramma?

Op 30 januari hield de WBS een conferentie in Amsterdam over nut en noodzaak van een nieuw beginselprogramma. De aanleiding vormde een notitie van het Eerste-Kamerlid (en oud-fractievoorzitter in de Tweede Kamer) M.A.M. Wöltgens, getiteld *Een nieuw beginselprogramma voor de Partij van de Arbeid?* Hierin pleitte hij voor een nieuw beginselprogramma (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 60). Het partijbestuur wilde daar ook wel naar toewerken, maar pas na de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. De WBS nam als het ware een voorschot op de discussie. De hoogleraar A. van der Zwan, houder van de Drees-leerstoel aan de Rijksuniversiteit Utrecht, leidde de conferentie in met een vurig betoog voor een sterke nationale overheid die het doorgeschoten kapitalisme moet afremmen, echter zonder de zelfwerkzaamheid van de burgers te ondermijnen. Hij constateerde al een kentering in het marktdenken in verschillende kringen, zelfs bij liberale partijen, maar nog te weinig in de PvdA. Hij vond het echter niet nodig de door hem aangeprezen nieuwe koers vast te leggen in een nieuw beginselprogramma. Ook het Tweede-Kamerlid mevr. M.M. van Zuijlen, die de 'ideologiekritiek' en de 'sombere verhalen' van Van der Zwan afwees en het marktdenken juist verdedigde, voelde geen behoefte aan een nieuw programma (*de Volkskrant*, 1 februari 1997).

Europa

Op 18 januari organiseerde de Nederlandse delegatie van de Socialistische Fractie in het Europees Parlement een conferentie in Amsterdam onder de titel 'Europa in evenwicht!'. De aanleiding vormde het Nederlands voorzitterschap van de Europese Unie. Premier Kok was één van de sprekers, naast andere sociaal-democrati-

sche bewindslieden, Europarlementariërs en leden van de Europese Commissie. De WBS hield op 23 januari in Den Haag een debat over de Europese muntunie, waar Europarlementariër A. Metten de degens kruiste met de hoogleraar J. de Beus. De Jonge Socialisten (JS) organiseerden op 5 april samen met de PvdA-delegatie in het Europees Parlement een conferentie over Europa. Europarlementariërs en Tweede-Kamerleden van de PvdA, CDA, RPF en VVD en een aantal deskundigen gingen in discussie over verschillende aspecten van Europese integratie.

De Eurodelegatie van de PvdA hield in 1997 nog een aantal conferenties in Amsterdam: op 1 maart over mensenrechten, op 12 april over EU-beleid voor het Middellandse Zeegebied en inwoners uit dat gebied en op 19 juni een 'briefing over de Eurotop', onder de titel 'Het Verdrag van Amsterdam: resultaat & toekomst', waarbij onder meer minister Melkert en het Tweede-Kamerlid M. van Traa het woord voerden.

Als voorzitter van de Europese Raad van Regeringsleiders, die op 16, 17 en 18 juni in Amsterdam bijeen kwam - de zogenaamde Eurotop - kreeg Kok enige kritiek uit eigen kring te verduren. De hoogleraar filosofie en auteur van het verkiezingsprogramma van 1994, De Beus, merkte op: 'Kok stelt zich regentesk op en biedt geen ruimte voor alternatieven' (*PvdA-Vlugschrift*, 7 juni 1997). Anders dan Kok en bijvoorbeeld het Tweede-Kamerlid F. van der Ploeg achtte De Beus uitstel van de Europese Economische en Monetaire Unie (EMU) niet rampzalig maar juist wenselijk. Dit meningsverschil binnen de PvdA betrof ook het monetair beleid dat de EMU zou moeten voeren: moest dat vooral gericht zijn op een harde munt of ook op sociaal-economische doelstellingen als werkgelegenheid?

Werkgelegenheid en de uitbreiding van de Europese Unie vormden het thema van de najaarsconferentie die de Eurodelegatie van de PvdA op 15 november in Tilburg organiseerde.

verwante instellingen en publicaties

De WBS publiceerde de bundel *Land in zicht! Een cultuurpolitieke visie op de ruimtelijke inrichting*, onder redactie van M. Hajer en F. Halsema, waarin de toekomstige ruimtelijke ordening van Nederland belicht werd vanuit verschillende invalshoeken. De WBS liet ook een bundel over economische trends het licht zien, getiteld *Economisch beleid in een ondernemende samenleving*, onder redactie van B. Dankbaar en F. Becker.

Op 15 december organiseerde de WBS samen met de Evert Vermeer Stichting (EVS) en de Tweede-Kamerfractie een conferentie in Amsterdam over 'sociaal-democratie en milieupolitiek', waarbij de klimaatconferentie in Kyoto werd geëvalueerd en het ontwerpverkiezingsprogramma van de PvdA werd besproken. Eerder in het jaar, op 22 maart, vierde de EVS haar dertigjarig bestaan in Utrecht

met een druk bezochte bijeenkomst onder de naam 'Groen licht voor Afrika'. Eregast was J.K. Nyerere, oud-president van Kenia. Ook minister Pronk was aanwezig. In de slotdiscussie werd door Europarlementariër J.M. Wiersma en door minister-president Kok kritiek geuit op de protectionistische handelspolitiek van de Europese Unie.

Het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) organiseerde op 12 maart in Den Haag een conferentie met als thema 'Als Schiphol vol is' en op 30 augustus een bijeenkomst in Culemborg over 'Ons Dorp', waarbij vooral de sociale voorzieningen en de ruimtelijke ontwikkelingen in dorpen besproken werden. Op 27 september vond in Den Haag het jaarlijkse Festival van het Binnenlands Bestuur plaats, dat dit jaar in het teken stond van de naderende gemeenteraadsverkiezingen. W. Etty, penningmeester van de partij en oud-wethouder van Amsterdam, hield de Wibaut-lezing over informatie-technologie en democratie.

J. Monasch nam afscheid als secretaris van het CLB en werd op 1 september opgevolgd door mevr. R. Vermeij. Voor zijn vertrek had Monasch in *Nieuwe rozen, de PvdA gelokaliseerd* een aantal voorstellen gedaan voor vernieuwing van de partij, vooral op lokaal niveau. De volgens hem nogal uitgeholde lokale afdelingen zouden hun eigen weg moeten gaan, zo mogelijk in samenwerking met andere progressieve (lokale) partijen, terwijl de gewesten helemaal zouden kunnen verdwijnen. Het CLB publiceerde verder een bundel over verschillende aspecten van provinciaal beleid onder de titel *Studie voor de staten*, vooral bedoeld voor nieuwe Provinciale Statenleden.

De Jonge Socialisten (JS) kregen er in 1997 circa 1.500 nieuwe leden bij dankzij het besluit van het partijbestuur om voortaan alle partijleden jonger dan 28 automatisch lid van de JS te maken, tenzij ze aangaven daar bezwaar tegen te hebben. Niet iedere jongere was hier mee ingenomen; Booij, oprichter van Niet Nix, noemde het besluit 'een slag in het gezicht van Niet Nix' (*PvdA-Vlugschrift*, 4 oktober 1997). Op 18 en 19 mei vierde de JS het jaarlijkse Pinksterfestival in Elst. Minister Ritzen verdedigde er zijn beleid. De jongerenorganisatie hield op 25 en 26 oktober haar jaarlijkse congres in Den Haag. De student politicologie O. Ramadan werd als voorzitter verkozen in de plaats van mevr. F. Bod, die haar functie voortijdig neerlegde toen zij een betaalde baan had gekregen.

Op 24 mei vond in Amersfoort een Rosa-conferentie plaats over onderwijs, ruimte, zorg en cultuur. De voorzitter van de sociaal-democratische Stichting De Mei, P.G.J. Zelissen (tevens burgemeester van Grave) leverde kritiek op het markt-gerichte cultuurbeleid dat te weinig op kwaliteit en teveel op nuttigheid gericht zou zijn. Op 1 november werd een Rosa-conferentie in Amsterdam gewijd aan 'emancipatie, het kloppend hart van de sociaal-democratie', waarbij het ontwerpverkiezingsprogramma van verschillende kanten belicht werd. Wallage beloofde in zijn toespraak dat de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer voor de helft uit vrouwen zou bestaan.

Begin 1997 richtte de PvdA een nieuwe stichting op, 'Een Oogverblindend Vergezicht', die onder leiding van J. Nekkers toekomst-scenario's zou ontwikkelen voor de partij maar ook ten behoeve van derden.

Im mei verscheen de studie *Onderwijs, ruimte en zorg bij de tijd*. Begin 1996 had het partijbestuur aan enkele 'projectteams' opdracht gegeven deze thema's nader uit te werken. De adviezen uit het rapport werd betrokken bij de opstelling van het verkiezingsprogramma.

De PvdA publiceerde een brochure getiteld *De Vragen van Freeman*, geschreven door F. Catz, die Freeman in januari zelf aanbood aan F.H.G. de Grave, staatssecretaris van Sociale Zaken (VVD). Freeman leverde kritiek op het markt-mechanisme, vooral wat betreft arbeidsomstandigheden.

Het Tweede-Kamerlid F. van der Ploeg, tevens hoogleraar economie, publiceerde *Een schaap in wolfskleren. Opstellen over politiek en economie*, waarin hij een genuanceerde afweging trachtte te maken tussen markt en overheidsinterventie op verschillende terreinen. Zijn fractiegenote M.M. van Zuijlen ging in *Doodgewoon digitaal. Over nieuwe media en politiek* de effecten na van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie op de samenleving.

De Tweede-Kamerfractie liet zelf brochures het licht zien over de ontwikkeling van de Randstad (van de hand van A. Duivesteijn) en over de toekomst van de luchtvaart (geschreven door R. van Gijzel en F.J.M. Crone).

personalia

Op 12 maart overleed H. Brugmans, Tweede-Kamerlid voor de SDAP (1939-1940) en vervolgens één van de oprichters van de PvdA. De cultuurhistoricus Brugmans behoorde ook tot de initiatiefnemers van de Europese Beweging en was lange tijd rector van het Europa-College in Brugge.

R.L. Freeman werd op 17 maart geïnstalleerd als burgemeester van Zaanstad. In de Tweede Kamer werd hij opgevolgd door J.J. Feenstra, die daar overigens al lid van was geweest in de periode 1988-1994.

De voorzitter van de Eerste Kamer, H.D. Tjeenk Willink, werd overeenkomstig in 1996 gemaakte afspraken (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 18) met ingang van 1 juli benoemd tot vice-voorzitter van de Raad van State.

Op 1 juli trad W. Verhoeven af als algemeen directeur van de PvdA en ambtelijk secretaris van het partijbestuur. Hij werd op 1 september opgevolgd door J. Huige, tot die tijd directeur van het - ook sociaal-democratisch geïnspireerde - Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON). Met ingang van 1 juli werd J. Stekelenburg, voorzitter van de FNV, burgemeester van Tilburg. Nadat de vertrouwenscommissie uit de gemeenteraad een lichte voorkeur had uitgesproken voor Stekelenburg boven de oud-staatssecretaris Van Rooy (CDA), had het aanvankelijk nogal verdeelde kabinet hem in april voorgedragen.

Eveneens op 1 juli werd W.F. Duisenberg, aftredend president van de Nederlandse Bank, voorzitter van het Europees Monetair Instituut in Frankfurt am Main (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten').

Op 21 oktober overleed M. van Traa, sinds 1986 lid van de Tweede Kamer en vooral bekend door zijn voorzitterschap van de parlementaire enquêtecommissie Opsporingsmethoden in 1994-1996. De jurist Van Traa was bovendien van 1979 tot 1987 internationaal secretaris van de PvdA geweest.

De afgetreden partijvoorzitter Rottenberg hield op 15 december de jaarlijkse Den Uyl-lezing in Amsterdam, onder de titel 'De emancipatie is nimmer voorbij: over oude en nieuwe tegenstellingen en de urgentie van de politiek'. Hij zag in de komende eeuw nog een grootse taak voor de sociaal-democratie weggelegd, indien die tegenspel zou bieden aan de bureaucratie.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

In 1997 besteedde de RPF niet alleen veel tijd en energie aan de samenwerking met het GPV (zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV), maar ook aan de versterking en uitbreiding van de partijorganisatie. Het aantal van 12.000 leden werd overgeschreden. Veel aandacht was er voor het verbeteren van het promotie- en PR-beleid. In het kader hiervan kreeg het partijblad *Nieuw Nederland* een eigentijdser uiterlijk en een andere naam. De RPF bracht in mei als eerste van de politieke partijen haar ontwerpverkiezingsprogramma *Recht uit het hart* uit.

eedaflegging

In januari ontstond discussie in de partij over de ambtseed. J.P. van der Mel en A.C. de Groot, beiden gemeenteraadsleden uit Waalwijk, hadden geweigerd deze af te leggen toen ze na de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in november 1996 als raadslid geïnstalleerd werden. Zij baseerden hun handelwijze op een aantal bijbelteksten, waarin in negatieve zin over het eedzweren werd gesproken. In plaats van de eed hadden ze de belofte afgelegd, hetgeen inhield dat ze niet hoefden te zeggen 'Zo waarlijk helpe mij God Almachtig', maar dat ze konden volstaan met 'Dat verklaar en beloof ik'. Naar aanleiding van deze kwestie gaf het Federatiebestuur (het partijbestuur van de RPF) op 18 januari 1997 een richtlijn uit, waarin 'het gewetensvol zweren van een eed' in overeenstemming werd geacht 'met de bijbelse gegevens en tevens met de gereformeerde belijdenis-geschriften'. Ook zag het bestuur 'de aanroeping van Gods naam bij het aanvaarden van een publiek ambt ten dienste van de door Hem ingestelde overheid' als 'een groot goed' (*Nieuw Nederland*, februari 1997). Politieke ambtsdragers zouden als regel in het vervolg de eed moeten afleggen. Als zij hierdoor echter in gewetensnood zouden raken, konden zij het Federatiebestuur verzoeken hen bij

wijze van uitzondering vrij te stellen van de eed. De Federatieraad bekrachtigde in mei deze richtlijn.

versterking en uitbouw van de partij

In juni 1996 had in de RPF een werkconferentie plaatsgevonden, waar vertegenwoordigers uit alle lagen van de partij aan de hand van een beleidsnotitie van het Federatiebestuur, getiteld *In beweging blijven*, hadden onderzocht hoe de RPF versterkt kon worden. In september werd vervolgens een strategiecommissie ingesteld onder leiding van partijsecretaris W. van Grootheest. Deze commissie diende de discussie, die in werkgroepen zou plaatsvinden, te gaan coördineren. Taak van de werkgroepen werd het uitwerken van een aantal actieplannen. In januari 1997 rapporteerden ze aan het Federatiebestuur. De eindrapportage die door het bestuur werd overgenomen, bevatte een aantal maatregelen die vooral betrekking hadden op het verstevigen van het contact met de achterban, de ledenwerving, en het ontwikkelen van een efficiënter en professioneler mediabeleid.

In februari hadden de besturen van de Provinciale Kontaktraden (PKR-en) een ontmoeting met een aantal leden van het Federatiebestuur om het eerste aandachtspunt nader uit te werken. Men besloot de bestuurlijke positie van de PKR-en te versterken en hun besturen meer te betrekken bij de landelijke organisatie.

Bij het verwezenlijken van een professioneler mediabeleid hoorde ook een *face-lift* van het partijorgaan *Nieuw Nederland*. Op grond van de resultaten van een enquête gehouden onder 400 lezers kreeg het blad een nieuw uiterlijk en een meer naar buiten gerichte inhoud. Vanaf het novembernummer heette het *RPF-signaal*, hetgeen volgens het Federatiebestuur minder pretentieus klonk. Op de Federatieraad in november werd tevens een nieuwe redactie en een nieuwe hoofdredacteur benoemd. A. Pothof nam de fakkel over van J. Rietkerk. Ook de Afdeling Propaganda en Voorlichting veranderde van naam en ging na de zomer Afdeling Promotie en PR heten.

interview Van Dijke in Nieuwe Revu

In maart werd bekend dat het openbaar ministerie in Den Haag na vooronderzoek afzag van strafvervolging van L.C. van Dijke, de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de RPF. Van Dijke had in een interview met *Nieuwe Revu* in juni 1996 homoseksuelen vergeleken met dieven (zie *Jaarboek DNPP 1996*, blz. 67-68). De *Gaykrant* had naar aanleiding van deze uitslatingen een strafklacht ingediend. De hoofdofficier van justitie liet weten dat Van Dijke's uitslatingen op zich in aanmerking kwamen voor vervolging, maar dat hij toch tot seponeren had besloten omdat de fractieleider de homoseksuelen als groep niet had willen

kwetsen. Bovendien had Van Dijke direct na de bewuste publicatie zijn excuses aangeboden.

verkiezingsprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Tijdens de Federatieraad op 31 mei presenteerde C. van Bruchem het ontwerpverkiezingsprogramma *Recht uit het hart: een christelijk-sociaal perspectief*. Van Bruchem was voorzitter van de commissie die het concept had samengesteld. De kern van het programma was in drie hoofdlijnen samen te vatten: ten eerste versterking en zonodig herstel van de gemeenschap, tot uiting komend in een duidelijk gezinsbeleid; ten tweede een christelijk-sociale politiek, gericht tegen het liberale marktdenken; en ten derde een vooruitstrevend milieubeleid met plannen voor de ecologisering van het belastingstelsel. Wat dat laatste betreft, dacht men bijvoorbeeld aan het belasten van het aantal gereden autokilometers. Het *'pro-life'* hoofdstuk bleef behoudend: hierin werd hard stelling genomen tegen de huidige abortus- en euthanasiepraktijk.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

In november publiceerde het Federatiebestuur de advies-kandidatenlijst. De eerste drie plaatsen waren gereserveerd voor de zittende kamerleden Van Dijke, A. Rouvoet en D.J. Stellingwerf. Op vier stond Van Bruchem en op nummer vijf R. Kuiper, directeur van het wetenschappelijk bureau van de RPF, de Marnix van St. Aldegonde Stichting. Deze rangorde werd op de Federatieraad in november zonder discussie overgenomen. Wel trad er een belangrijke wijziging op doordat de voorzitter van de RPF-jongeren mevr. D.G. Rots - die op de advieslijst niet voorkwam - ten gevolge van een lobby door de raad op nummer negen werd gekozen. Dit bracht het aantal vrouwen bij de eerste tien kandidaten op drie: naast Rots waren dat mevr. E.F. Lagerwerf-Vergunst op zes en mevr. G. Visser-van Lente op zeven.

Federatieraden

Zoals gebruikelijk kwam de Federatieraad twee maal bijeen. In Putten op 31 mei ging politiek leider Van Dijke in zijn toespraak in op de samenwerking met het GPV (zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV). Ook besteedde hij veel aandacht aan de christelijk-sociale uitgangspunten van zijn partij. De SGP-er L. van der Waal was als gast aanwezig. Hij kondigde zijn vertrek aan als voorzitter van de gezamenlijke fractie van GPV, RPF en SGP in het Europees Parlement (zie ook in deze Kroniek onder GPV en SGP). Ook zijn beoogd opvolger, de RPF-er R. van Dam, sprak de aanwezigen toe.

Op 15 november vergaderde de Federatieraad opnieuw. De bijeenkomst stond in

het teken van de naderende verkiezingen. Campagneleider K. Smits presenteerde het verkiezingsthema dat 'Een hart voor mensen' luidde. Hij zei te streven naar vijf kamerzetels en 15.000 leden (op de bijeenkomst werd het 12.000-ste lid met bloemen verwelkomd). Partijvoorzitter A. van den Berg kondigde in zijn toespraak tot de raad en de pers 'de verloving aan tussen RPF en GPV' (*RPF-signaal*, januari 1998). Een en ander was het resultaat van de besprekingen tussen beide partijen over samenwerking (zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV).

gemeenteraadsverkiezingen 1998

Bij de kandidaatstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 deden zich in enkele plaatsen problemen voor. In november vond in Leerdam een 'paleisrevolutie' plaats. Fractievoorzitter A.H. de Jongh, die al zeventien jaar in de gemeenteraad zat, werd door de ledenvergadering weggestemd als lijsttrekker bij de komende raadsverkiezingen. Hij belandde op een onverkiesbare tiende plaats. Ook de nummers twee en drie, respectievelijk E. de Voogd en G. Sonnema, duikelden naar een onverkiesbare positie. Mevr. A. Groenenberg-Versluis, die nummer vijf stond op de advieslijst, werd als lijsttrekker gekozen. Een groep nieuwe leden, die na een ledenwerfcampagne van het landelijk partijbureau in de zomer lid waren geworden, werd verantwoordelijk gehouden voor de coup. Het dagelijks bestuur van de afdeling trad als gevolg van deze kwestie af. In december richtten De Jongh, De Voogd en Sonnema een nieuwe partij op: de Politieke Christelijke Combinatie (PCC). In een verklaring liet de PCC weten dat de partij 'het uitdragen van de christelijke verdraagzaamheid versus de evangelische intolerantie' in de praktijk wilde brengen (*Reformatorisch Dagblad*, 10 december 1997). Deze uitspraak doelde op de groep nieuwe leden, die vooral uit evangelische kring afkomstig zou zijn. Groenenberg ontkende dit overigens in een reactie.

Ook in Katwijk splitste de afdeling. Het raadslid N. Zwaan richtte in november de partij CHU Katwijk op. Aanleiding hiervoor was het feit dat hij - vanwege zijn solistische optreden - niet op de advieslijst voor de raadsverkiezingen was gezet. In 1994, toen hij op de elfde plaats van de lijst stond, was hij met ongeveer 1.750 voorkeurstemmen in de raad gekozen. De RPF verdubbelde hierdoor haar zeteltal van drie naar zes. Tot de verkiezingen zou hij verder gaan als de fractie-Zwaan. Ook het raadslid J.D. Haasnoot zei zijn lidmaatschap van de partij op en ging door als de fractie-Haasnoot. Hij was door het bestuur op een onverkiesbare tiende plaats gezet.

In maart presenteerde de Vereniging van RPF-bestuurders op haar congres het model-gemeenteprogram 1998-2002, getiteld *Rechtvaardig beleid, betrouwbaar bestuur*. In mei gaf de RPF het *Draaiboek gemeenteraadsverkiezingen 1998* uit.

verwante instellingen en publicaties

In juni publiceerde de Marnix van St. Aldegonde Stichting *Een kwestie van bereikbaarheid*, geschreven door J. van der Stoep en D. van der Goot. In de herfst verscheen *Economie in orde: grondslagen van economisch beleid*. In deze brochure, die was geschreven door R.A. Jongeneel, J.W. Dollekamp en S.M. de Jong, werd stelling genomen tegen ongenormeerd marktdenken (zie voor de Marnix-Stichting en voor de Stichting Kader en Vorming van de RPF in deze Kroniek tevens bij het GPV onder 'verwante instellingen en publicaties').

De RPF-jongeren kozen op hun algemene ledenvergadering van 5 april een nieuw bestuur. Eind 1996 was het oude bestuur na een vertrouwenscrisis afgetreden (zie *Jaarboek DNPP 1996*, blz. 68-69). Mevr. D.G. Rots werd de nieuwe voorzitter. Op 21 juni organiseerden de jongeren in het kader van hun jaarthema 'Mobiliteit' een actiedag. Per fiets en trein legden ze het traject Amersfoort-Veenendaal-Rhenen af, waarbij ze politici en bestuurders wezen op het gebrekkige mobiliteitsbeleid in die regio. Samen met de Marnix-Stichting hielden ze op 1 november een congres over ditzelfde onderwerp. Ter discussie stond de Marnix-publicatie *Een kwestie van bereikbaarheid*.

Op 27 september hielden de RPF-jongeren wederom een ledenvergadering. Ze namen onder andere een statutenwijziging aan, die een uitbreiding van de doelstellingen van de jongerenvereniging inhield. Behalve het bedienen van de eigen achterban wilde men zich ook naar buiten richten en contacten leggen met de samenleving. Een nieuwe doelstelling werd daarom 'het bepalen en (leren) uitdragen van onze standpunten in de samenleving en de politiek' (*RPF-signaal*, november 1997). In oktober publiceerden de RPF-jongeren *File of vertraging?*, geschreven door W.A. Althuis, V. Harris en E. van Holten.

Op 14 en 15 maart organiseerde de Vereniging van RPF-bestuurders een congres over moderne media en politiek. De aanwezigen bogen zich over de vraag hoe ze de beeldvorming van de RPF in de media konden verbeteren. Tijdens het huishoudelijk deel van de vergadering maakte de voorzitter van de Vereniging, H. Visser, bekend dat er plannen bestonden een Centrum voor Lokaal Bestuur op te richten: RPF-bestuurders, Marnix Stichting en de Stichting Kader en Vorming zouden hier deel van uitmaken.

In oktober publiceerde de Tweede-Kamerfractie de notitie *Om de kwaliteit van de publieke ruimte*, waarin afstand werd genomen van het idee dat aanscherping van wettelijke normen noodzakelijk was om misbruik van seks, religie en geweld in de media en reclame te bestrijden. Hiermee kwam de fractie terug op het standpunt - zoals vastgelegd in het vigerende verkiezingsprogramma - dat de overheid kwetsende reclame en televisieprogramma's zou moeten verbieden. In plaats daarvan zou een breed samengestelde commissie de normen moeten bewaken.

personalia

In maart werd H. Visser burgemeester in Nieuw-Lekkerland. Zijn vorige standplaats Arnemuiden was als gevolg van een gemeentelijke herindeling deel geworden van Middelburg. De RPF bezette hiermee weer twee burgemeestersposten in het land.

In september trad R. van Dam toe tot de gezamenlijke fractie van GPV, RPF en SGP in het Europees Parlement. Hij volgde de SGP-er Van der Waal op, die de functie twaalf-en-een-half jaar bekleed had. Van Dam was onder andere lid van de Provinciale Staten van Gelderland en van de gemeenteraad van Barneveld geweest.

Socialistische Partij (SP)

In tegenstelling tot de meeste grotere partijen wist de SP ook in 1997 weer ledenwinst te boeken. Begin januari telde de partij 19.926 leden, eind december 21.975 - een winst van ruim 2.000 leden. De groei was mede het gevolg van de oproep van de SP aan haar leden om huisgenoten als partijlid te werven tegen een gereduceerd contributietarief. Onder de nieuwkomers waren ook gewezen PvdA-leden. In december maakte het oud-lid van de Tweede-Kamer voor de PvdA F. Moor bekend dat hij was toegetreden tot de SP. Eind oktober waren twee PvdA-raadsleden uit de gemeenteraad van Zandvoort naar de SP overgestapt.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Ook in de opiniepeilingen stond de SP er goed voor: in november werd haar drie zetels winst voorspeld. De partij stelde zich ten doel om bij de Tweede-Kamerverkiezingen vijf zetels extra te halen.

De partijraad van maart boog zich over de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Dit orgaan nam op voorstel van het partijbestuur het voorlopige besluit om de zittende kamerleden J.G.C.A. Marijnissen en R.J.L. Poppe op de nummers één en twee te plaatsen. Het huidige Eerste-Kamerlid J.M.A.M. de Wit kreeg de derde plek. De volgende drie posities waren weggelegd voor mevr. A. Kant, H. van Bommel en mevr. J. Hermans, allen medewerkers van de Tweede-Kamerfractie. De partijafdelingen konden tevens voorstellen doen, evenals individuele partijleden. Op 13 december stelde de partijraad de volgorde van de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen vast. Het partijcongres van 24 januari 1998 had het laatste woord.

De partijraad van 13 december besloot verder geen lijstverbinding aan te gaan met GroenLinks en De Groenen (zie hierboven onder GroenLinks en De Groenen). Men meende dat een dergelijke afspraak teveel onduidelijkheid zou opleveren.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Voor de opstelling van het conceptverkiezingsprogramma van de SP was door de partijraad van maart een programmacommissie ingesteld, die onder leiding stond van partijsecretaris T. Kox. De eerste versie werd in september aan de afdelingen voorgelegd. De binnengekomen reacties werden door de commissie 'voor zover nodig geacht' verwerkt in de tweede versie. In het ontwerp werd de nadruk gelegd op de volgens de SP toenemende tweedeling in de samenleving. Om deze ontwikkeling tegen te gaan, bepleitte de partij onder meer een redelijker verhouding tussen minimum- en maximuminkomens. 'Op termijn zou het uitgangspunt moeten zijn dat het laagste inkomen ten minste een-derde van het hoogste inkomen is', aldus het concept. Ook wenste de SP een structurele verhoging van het wettelijk minimumloon en van de daaraan gekoppelde uitkeringen. Het ontwerp werd door de partijraad van 13 december vastgesteld; daarna moest het congres van de SP op 24 januari 1998 er nog zijn fiat aan geven.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen en collegevorming

Bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Drenthe op 29 oktober, die het gevolg waren van een aantal gemeentelijke herindelingen, boekte de SP in Emmen een grote zege. Haar zeteltal ging van twee naar vier. Met 10,4% werd zij de derde partij in deze gemeente. De collegeonderhandelingen leidden vervolgens tot spanningen in de SP-raadsfractie. Twee raadsleden beschuldigden hun fractievoorzitter H. van Rossem ervan dat deze in de onderhandelingen belangrijke programmapunten van de SP zou negeren omdat hij uit zou zijn op een wethouderspost. Van Rossem stapte daarop samen met een fractielid uit de SP-fractie en vormde de groepering 'Socialisten '98'.

Bij de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Boxmeer op 26 november behoorde de SP opnieuw tot de winnaars. Haar stemmental verdubbelde en het aantal zetels steeg van twee naar drie. Niettemin bereikte de SP geen overeenstemming met andere partijen over deelname aan het college van burgemeester en wethouders.

gemeenteraadsverkiezingen 1998

De electorale resultaten in Emmen en Boxmeer werden door de SP als een goede opmaat beschouwd voor de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998. 'Ons vermoeden dat we er uitstekend voor staan, is duidelijk bevestigd', aldus partijsecretaris Kox (*de Tribune*, 19 december 1997). Voor de gemeenteraden hoopte de SP op vijftig zetels extra. De partij zou in 58 gemeenten aan de raadsverkiezingen deelnemen. De partijraad stelde in december strenge normen vast waaraan

SP-afdelingen moesten voldoen wilden zij met een kandidatenlijst uitkomen: 'een volwaardige afdeling, een goede lijst en voldoende kracht om naast het raadswerk ook het buitenparlementaire werk te garanderen' (*de Tribune*, 16 januari 1998).

acties

Evenals in voorgaande jaren voerde de SP in 1997 actie tegen de jaarlijkse huurverhoging op 1 juli. De campagne werd gecordineerd door het partij-bestuurslid G. Wouters. Zo'n 600.000 'huurkranten' werden verspreid met daarin de boodschap 'nul is genoeg' (*de Tribune*, 11 april 1997).

In april begon de SP ook een campagne voor de verhoging van de uitkeringen en het wettelijk minimumloon met vijf procent. In 1996 had de partij zo'n verhoging reeds bepleit in de nota *De paarse armoede* (zie *Jaarboek DNPP 1996*, blz. 73). Mensen werden opgeroepen om bij de Tweede-Kamerfractie van de partij van hun keuze deze eis kenbaar te maken. Daarbij konden ze gebruik maken van briefkaarten die de SP bij tienduizenden had verspreid. 'Verontruste Nederlanders' als de schaker en tv-presentator H. Böhm, schrijver/dichter S. Vinkenoog en journalist M. van Amerongen werkten aan de actie mee.

Op 26 april richtte de SP het 'Comité tegen de tweedeling in de gezondheidszorg' op. Op uitnodiging van partijvoorzitter Marijnissen was hiervoor een aantal werknemers in de gezondheidszorg naar Utrecht gekomen. Het Comité kantte zich tegen de 'paarse afbraak van de solidariteit en de toename van de elite-zorg' (*de Tribune*, 9 mei 1997).

Op 6 oktober begon de SP de 'Nederland in Tweeën?!-tour', die tot 22 december duurde. In deze maanden trok de partij door Nederland om verzet aan te tekenen tegen de groeiende sociaal-economische tweedeling in de samenleving: dat wil zeggen de toenemende verschillen tussen armen en rijken. Medestanders konden een manifest ondertekenen waarin tegen deze ontwikkeling werd geïntereesseerd.

De drie SP-leden uit de Eerste en Tweede Kamer bleven op prinsjesdag weg bij de door koningin Beatrix uitgesproken troonrede. Op deze wijze wilden ze hun ongenoegen uiten over de 'jubelbegroting' van het 'zelfgenoegzame kabinet-Kok'. Naar de mening van het drietal was de juichende toon die de regering aansloeg over de groeiende welvaart misplaatst, gezien het grote aantal mensen dat in armoede zou leven (*de Volkskrant*, 15 en 16 september 1997). In plaats van de troonrede bij te wonen hield de SP een 'Toornrede', die in Den Haag werd uitgesproken door een bejaarde vrouw.

protest tegen de Europese Monetaire Unie

Onder het motto 'Euro-Nee' voerde de SP in 1997 campagne tegen de Europese Monetaire Unie (EMU) en de invoering van de euro. Eind februari begon de partij met de verspreiding van een gelijknamige krant, die een oplage van een

miljoen had. Hierin werd opgeroepen tot het verzamelen van handtekeningen om het kabinet te overtuigen van de noodzaak van het houden van een referendum over de Nederlandse deelname aan de EMU. In mei waren 10.000 handtekeningen binnen.

Samen met werknemers van de met sluiting bedreigde Renault-fabriek in het Belgische Vilvoorde hield de SP op 14 maart een protestactie tegen onder meer de afname van de werkgelegenheid in de Europese Unie. De actie was gericht tegen de ministers van Sociale Zaken in de Europese Unie, die in Rotterdam informeel bijeen waren gekomen om te spreken over de werkgelegenheid in Europa.

Begin april kwam de SP in haar strijd tegen de EMU en de euro met een sticker 'Euro-Nee!'. Wat later bezocht een 'bouwploeg' de Postbus 51-winkel in Den Haag. Omdat deze instelling 'platte pro-euro-propaganda' zou maken, werd zij omgebouwd tot het 'ministerie voor euro-propaganda'.

Op 14 en 15 juni belegde de SP in de Beurs van Berlage in Amsterdam de internationale 'EuroStop'-conferentie. Zo'n veertig politieke partijen en organisaties uit Europa namen hieraan deel. De bedoeling van de conferentie, die een paar dagen vóór Europese top van regeringsleiders en de Franse president over de herziening van het Verdrag van Maastricht werd gehouden, was om alternatieven te ontwikkelen voor de 'neoliberale' EMU. Samen met GroenLinks en de SAP organiseerde de SP in de hoofdstad een demonstratie tegen de plannen van de Europese top. Aan deze betoging namen circa 50.000 mensen uit binnen- en buitenland deel.

Van 26 tot 28 september belegde de SP een 'Euro-Nee weekend' voor jongeren. Thema van deze bijeenkomst was 'Eén Europa of liever een menselijke toekomst'. Er werd onder meer gesproken over racisme en milieuvervuiling.

scholing

Begin 1997 startte de SP een scholingscursus voor haar kader, onder de leus 'zonder inzicht geen uitzicht'. Onderwerp was de 'socialistische wereldbeschouwing anno 1997' (*de Tribune*, 17 januari 1997). De cursus, die een uitwerking was van een besluit van het in juni 1996 gehouden partijcongres, was vooral bedoeld voor de vele nieuwe bestuursleden.

verwante instellingen en publicaties

Aan het begin van 1997 verscheen de tweede druk van het boek *Tegenstemmen. Een rood antwoord op paars*, dat was geschreven door politiek leider Marijnissen. In deze tijd begon de politiek leider van de SP zijn 'tegenstemmentour': tot in mei bezocht hij 24 steden om over zijn boek te discussiëren met journalisten en geïnteresseerden. Een wat aangepaste Engelse versie verscheen in

juli onder de titel *Enough. A socialist bites back!* T. Benn, de gewezen leider van de linkervleugel van de Britse *Labour Party*, wijdde aan Marijnissens boek een lovende recensie in het internationale tijdschrift *These Tides*.

In januari publiceerde het Wetenschappelijk Bureau *Koud hè? De warwinkel van koude-toeslagen in Nederland*. In dit rapport pleitten de auteurs P. Verschuren, G. Wouters en P. Romijn voor het toekennen van een koudetoeslag aan huishoudens met een minimuminkomen vanwege de strenge winter.

In april verscheen van de hand van P. Verschuren, medewerker van het Wetenschappelijk Bureau, het rapport *Drie jaar later: nog steeds trammelant in WVG-land*. Drie jaar na de invoering van de Wet Voorziening Gehandicapten (WVG) werden hierin de gebreken van deze wet op een rij gezet. Onder andere werd gewezen op de onrechtvaardige verschillen in de vergoedingen die er tussen bepaalde gemeenten zou bestaan.

Het Wetenschappelijk Bureau van de SP bracht in augustus het rapport *Vrijwillig maar toch verplicht. Een onderzoek naar de praktijk rond de 'vrijwillige ouderbijdrage' in het onderwijs* uit. Op verzoek van de Tweede-Kamerfractie van de SP onderzochten H. van Bommel, P.J.J. Lucassen en R. Schonenberg bij honderd scholen hoe de ouderbijdrage was geregeld. Voorgesteld werd onder meer om aan de ouderbijdragen een maximum te stellen en om ouders met een minimuminkomen vrijstelling te verlenen.

Begin september maakte de SP de balans op van drie jaar 'Alarmlijn'. Van dit gratis telefoonnummer, dat op 6 september 1994 door de SP was ingesteld om contact te onderhouden met 'de Nederlandse burger', was in deze periode bijna 10.000 keer gebruik gemaakt. Veel vragen gingen over sociale zekerheid en gezondheidszorg, aldus het rapport *B.G.G. 1 x bellen*.

Op 27 september hield de SP een conferentie over het 'onderwijs vanuit socialistisch perspectief'. Op deze bijeenkomst spraken zo'n honderd onderwijsgeevenden onder meer over de tweedeling in het onderwijs en de sociaal-pedagogische taak van scholen.

Op 11 oktober organiseerde de SP een 'milieu-match' over heikele thema's uit het milieubeleid. Tot de sprekers behoorden het Tweede-Kamerlid van de SP Poppe, minister van Milieu M. de Boer en de directeur van de Stichting Natuur en Milieu A. van den Biggelaar.

Voor haar leden die actief waren in hun bedrijf belegde de SP op 18 oktober een 'Solidair-dag'. Doel van deze bijeenkomst was om ervaringen uit te wisselen en om te bezien op welke wijze de SP haar 'bedrijfsleden' kon steunen. De bijeenkomst ontleende haar naam aan de bedrijvenkrant *Solidair*, die de SP drie keer per jaar op bedrijven en bouwplaatsen in Nederland verspreidde. Op 20 december kwamen enkele tientallen SP-leden bijeen die de 'vijf kernpunten van "Solidair"' formuleerden. Onder andere werd loonsverhoging geëist en van de vakbond een strijd bare opstelling verlangd. Marijnissen zei in een toelichting dat 'Solidair' niet bedoeld was als een nieuwe vakbond.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Voor de SGP was 1997 een productief jaar. Er vonden vele partijbijeenkomsten plaats: congressen, symposia en discussiebijeenkomsten. Het partijblad *De Banier* kreeg een nieuw jasje en werd een paar keer aan alle leden toegezonden om het aantal abonnees te vergroten. Dit leverde ongeveer 650 nieuwe abonnementen op.

jubiläum en afscheid van L. van der Waal

Op 25 januari vierde L. van der Waal zijn koperen jubileum als afgevaardigde van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement met een symposium, getiteld 'Pelgrim in Europa'. Niet alleen binnen de SGP maar ook vanuit de zusterpartijen GPV en RPF was er veel waardering voor het functioneren van Van der Waal. GPV-Europarlementariër J. Blokland prees zijn 'politiek profiel dat voor alle drie de partijen herkenbaar' was geweest, waardoor hij het vertrouwen van de gehele achterban genoot (*Reformatorisch Dagblad*, 28 januari 1997). J.W. van Houdt, journalist van het *Nederlands Dagblad*, presenteerde op het symposium het door hem geschreven, aan Van der Waal gewijde boekje *Plichtsbetrachting*. Deze publicatie deed nogal wat stof opwaaien door de uitlatingen die Blokland erin deed over de samenwerking met de SGP (zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV). Eind mei maakte Van der Waal bekend dat hij zich in verband met zijn leeftijd als parlementariër uit het Europees Parlement terugtrok. In 1994 had hij bij het aanvaarden van het lijsttrekkerschap voor de Europese verkiezingen al het voorbehoud gemaakt dat hij de mandaatsperiode van vijf jaar misschien niet vol wilde maken. De RPF-er R. van Dam volgde hem in september op.

algemene vergadering

Op 22 februari kwam de algemene vergadering bijeen. Tijdens het huishoudelijk gedeelte bogen de aanwezigen zich over een voorstel van de kiesvereniging Zwolle, waarin werd uitgesproken dat 'het overheidsambt van de vrouw... niet in overeenstemming met Gods Woord' is (*De Banier*, 6 maart 1997). Daarom moesten vrouwen te allen tijde ook geweerd worden van gemeenschappelijke kandidatenlijsten met GPV en RPF. Het hoofdbestuur had dit voorstel van een negatief preadvies voorzien en wilde in bijzondere gevallen vrouwen op - weliswaar onverkiesbare - plaatsen op samenwerkingslijsten toestaan. De vergadering nam het standpunt van het hoofdbestuur over en wees het voorstel-Zwolle met tweederde meerderheid af (zie voor de invloed van het SGP-vrouwenstandpunt op de samenwerking met GPV en RPF ook onder GPV in deze Kroniek). Tweede-Kamerfractievoorzitter B.J. van der Vlies, die door de aanwezigen

vrijwel unaniem als lijsttrekker was herkozen, ging in zijn toespraak getiteld *Het wankelt al, wat zeker is* in op de naderende verkiezingen. Hij betreurde het dat de samenwerking met GPV en RPF onder druk was komen te staan. Volgens hem kwam dat niet doordat de SGP anders was gaan denken over de vrouwenkwestie, maar veeleer doordat de beide andere partijen nu minder van zijn partij accepteerden op dit gebied. Van der Vlies benadrukte het belang van een gezamenlijk optreden: 'SGP, GPV en RPF hebben wat met elkaar, gelet op de nood van de tijd en de politieke krachtsverhoudingen', aldus Van der Vlies (*Reformatorisch Dagblad*, 24 februari 1997).

de buitenwacht en de vrouwenkwestie

In maart laaide kort de discussie op over de vraag in hoeverre de SGP onrechtmatig handelde met haar standpunt over de geringe politieke participatie van vrouwen (zie hiervoor ook onder SGP in de *Kroniek van de Jaarboeken DNPP 1993-1996*). Aanleiding was het verslag dat werd uitgebracht aan minister Melkert (PvdA) van Sociale Zaken en Werkgelegenheid door een commissie, die de uitvoering van het door Nederland ondertekende VN-verdrag tegen discriminatie van vrouwen moest controleren. Deze commissie - onder voorzitterschap van het oud-Tweede-Kamerlid van D66 mevr. L.S. Groenman - was tot de conclusie gekomen dat op grond van het VN-verdrag het kabinet de SGP zou kunnen ontbinden. SGP-leider Van der Vlies wees er in een reactie op dat bij de ratificatie van het verdrag door de Tweede Kamer in 1990 de toenmalige PvdA-staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid mevr. E. ter Veld had gesteld dat 'de wetgever op dit gebied terughoudendheid paste' (*Reformatorisch Dagblad*, 19 maart 1997) en dat bij kerken en politieke partijen andere grondrechten prevaleerden boven het grondrecht van de gelijke behandeling (zie met betrekking tot de kwestie van het partijlidmaatschap voor vrouwen hier ook onder 'herziening statuten en algemeen reglement').

herziening statuten en algemeen reglement

Onder meer omdat de statuten en reglementen van de SGP op meerdere punten niet meer voldeden aan de eisen van het Burgerlijk Wetboek, was in januari 1996 een commissie ingesteld die een herziening moest voorbereiden (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 76). Op 27 september 1997 kwam een huishoudelijke vergadering van de partij bijeen om zich over de wijzigingen uit te spreken. Met grote meerderheid aanvaardden de aanwezigen de voorstellen. Dit hield onder meer in dat de partijorganisatie gedecentraliseerd werd, met een relatief grote vrijheid voor de plaatselijke kiesverenigingen of afdelingen. Dit laatste woord was nieuw in de statuten; men volgde hiermee de terminologie van het Burgerlijk Wetboek. Verder werd het begrip 'algemene vergadering' of 'partijdag' vervangen door 'jaar-

vergadering'. Een voorstel van de kiesvereniging Dordrecht om het artikel te schrappen waarin was vastgelegd dat lidmaatschap van het hoofdbestuur onverenigbaar was met het lidmaatschap van de beide Kamers der Staten-Generaal en het Europees Parlement, haalde het niet. Ook het voorstel van de kiesvereniging Goes om de zittingstermijn van hoofdbestuursleden te beperken tot drie maal vijf jaar, werd niet aangenomen.

Een klein aantal kiesverenigingen stemde tegen de nieuwe statuten, omdat ze verwijzingen bevatten naar het buitengewoon lidmaatschap waarin de participatie van vrouwen binnen de partij geregeld werd (zie hiervoor het *Jaarboek DNPP 1996*, 74-75). De kiesvereniging Elburg-Doornspijk had voorgesteld het artikel over het buitengewoon lidmaatschap in zijn geheel te schrappen. Dit voorstel kwam op de vergadering echter niet aan de orde, omdat het algemeen reglement bepaalde dat artikelen die nog geen drie jaar in de statuten waren opgenomen, niet voor wijziging in aanmerking kwamen. Het buitengewoon lidmaatschap was pas in januari 1996 in de statuten geregeld. De nieuwe statuten en het algemeen reglement zouden per 1 september 1998 in werking treden.

gemeenteraadsverkiezingen 1998

Bij de voorbereiding van de gemeenteraadsverkiezingen leidde het standpunt van de SGP ten aanzien van de kandidaatstelling van vrouwen tot haperingen in de samenwerking met GPV en RPF (zie hiervoor tevens onder GPV in deze Kroniek). In april publiceerde de SGP het *Raamwerk-verkiezingsprogramma gemeenteraadsverkiezingen*. In november gingen de SGP en het CDA in Jacobswoude nauw samenwerken. M. van der Zwan, jeugdwerkadviseur van de SGP, kwam op de zevende plaats van de CDA-kandidatenlijst te staan. Voor een zelfstandige lijst was de partij namelijk niet groot genoeg.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op de algemene vergadering van februari presenteerde partijvoorlichter H. van der Wal de plannen die de campagnecommissie had ontwikkeld met het oog op de verkiezingen van 1998. Hij riep de partij op bij de kandidaatstelling plaats te maken voor de jonge garde, die met 'jeugdig elan een nieuwe stijl' kon ontwikkelen (*Reformatorisch Dagblad*, 24 februari 1997). Tijdens deze bijeenkomst werd zoals reeds vermeld Van der Vlies als lijsttrekker aangewezen. Deze procedure stond los van de opstelling van de kandidatenlijst.

In oktober stuurde de SGP de advies-kandidatenlijst voor de komende Tweede-Kamerverkiezingen naar de kiesverenigingen. Op de lijst was inderdaad een aanzienlijke verjonging doorgevoerd. De 29-jarige C.G. van der Staaij bezette de derde plaats, direct na Van der Vlies en J.T. van den Berg. De 47-jarige G.R.J. van Heukelom, die bij de vorige verkiezingen deze plaats had ingenomen, werd

hiermee gepasseerd. Hij werd te oud bevonden. De nummers zes en acht waren gereserveerd voor respectievelijk de 27-jarige E. Dijkgraaf en de 29-jarige A. Weggeman. Met deze verjonging volgde de partij een advies van de commissie Onderzoek stemmenverlies, die na de verkiezingen van 1994 was ingesteld. Men hoopte hiermee de staatkundig gereformeerde jeugd beter te bereiken. In januari 1998 zou het hoofdbestuur de definitieve lijst vaststellen.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

In november verscheen het ontwerpverkiezingsprogramma *Woord houden*. De titel was gekozen om aan te geven dat de SGP betrouwbaar was en bovendien 'Het Woord' - dat wil zeggen de bijbel - als richtlijn van haar handelen nam. In het program - dat zich in briefvorm tot de kiezers richtte - stonden vijf thema's centraal: de noodzaak van een publieke christelijke moraal; eerbied voor het leven; meer gemeenschapszin; zorg voor de schepping; en kritiek op de 24-uurseconomie. Opvallend in het program was verder een pleidooi voor het herinvoeren van de doodstraf. De SGP-jongeren zonden in december een reactie naar de programcommissie, waarin ze pleitten voor meer aandacht voor de 'economie van het genoeg'. Tevens meenden ze dat in het program een meer toekomstgerichte visie op mobiliteit ontwikkeld zou moeten worden.

Zuid-Afrika

In mei richtte het Vryheidsfront - een geestverwante partij van de SGP in Zuid-Afrika - met behulp van de Guido de Brèsstichting, het wetenschappelijk bureau van de SGP, een vergelijkbaar studiecentrum op. Ter gelegenheid van dit feit werd er in Warmbad op 11 en 12 mei een conferentie gehouden, waar van Nederlandse zijde onder anderen J. Mulder, directeur van het SGP-bureau, en A. Weggeman aanwezig waren.

verwante instellingen en publicaties

De Guido de Brèsstichting publiceerde in januari de nota *Naar vermogen*, over gezin en inkomstenbelasting. Deze was geschreven door J.W. van der Ham. Er werd in gepleit voor het fiscaal gelijkstellen van gezinnen met één inkomen aan gezinnen met twee inkomens. In april werd het eerste exemplaar van het 'commentaar' *Krenkende reclame*, onder redactie van I. Bakker, H.F. Massink en C. de Voogd, overhandigd aan minister W. Sorgdrager van Justitie. Het wetenschappelijk bureau van de SGP pleitte er in het commentaar voor de reclamecode aan te scherpen, met name op het gebied van de erotiek en de godsdienst. Bovendien zou de reclamecode en de commissie die de code toetst een wettelijke basis moeten krijgen, waardoor het gemakkelijker zou worden krenkende

reclame-uitingen te bestrijden. Tegelijk met dit commentaar publiceerde de Tweede-Kamerfractie de notitie *Voorkomen van ongewenste reclame*. Op 5 september organiseerde de De Brësstichting een debat met vertegenwoordigers uit de reclamewereld over dit onderwerp.

In juni gaf het wetenschappelijk bureau het commentaar *Dagindeling door taakverdeling* uit, geschreven door S.H. Brons-van der Wekken, D.J.H. van Dijk, J.W. van der Ham en H.F. Massink. Het gaf een mening over de werkzaamheden van de commissie-Dagindeling, die in 1996 door PvdA-minister Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid genstalleerd was om te onderzoeken hoe arbeid en zorg in een gezin met twee werkende ouders gecombineerd kon worden. De auteurs betoonden zich voorstander van één betaalde baan per gezin. Op 25 augustus organiseerde De Brësstichting een symposium over bestuurlijke vernieuwing in verband met het verschijnen van de nota *Structuur in het bestuur*. De publicatie was geschreven door een werkgroep onder voorzitterschap van G. Holdijk. Op 7 november belegde het wetenschappelijk bureau een symposium over 'Het Schriftgebruik in de politiek'.

De LVSGS/SGP-jongeren hielden op 4 april hun jaarvergadering. De aanwezigen namen de beleidsnota 1998-2002 aan; hiermee besloot men dat het beleid om zich meer als politieke jongerenorganisatie te profileren, voortgezet moest worden. Verder hielden de SGP-jongeren vele bijeenkomsten, waarvan een aantal in het kader stond van hun jaarthema 'jongeren in de knel'. Zo organiseerden ze op 13 maart een debat tussen de fractieleider van GroenLinks in de Tweede Kamer P. Rosenmöller en SGP-leider Van der Vlies. Op 19 april ging het over het thema 'Nederland verloedert'. De jongeren stelden tijdens deze vergadering een manifest vast getiteld *Stop de verloedering*. Op 30 mei stond het gezin centraal. Hier kreeg het aanwezige CDA-lid van de Tweede Kamer mevr. M. Visser een manifest aangeboden.

De SGP-jongeren publiceerden in 1997 vier 'Info-schetsen'. Op 6 juni werd tijdens een bijeenkomst over de media *De invloed van de media* van de hand van S.M. de Bruijn, W.H. Velema, C.P. Polderman en J. Mulder gepresenteerd. De laatste pleitte er in zijn bijdrage voor dat zijn partij meer gebruik ging maken van het medium televisie. Dit was in tegenspraak met het officiële partijstandpunt. Al eerder in het jaar was de Info-schets *Werken op zondag?* verschenen, geschreven door P. Schalk en W. Silfhout. Aan het eind van het jaar verschenen achtereenvolgens *Fundamentalisme: de SGP tussen de politieke ideologieën en Voorkeur en tegenstem: partij kiezen in een democratie*. De eerste was van de hand van C.S.L. Janse, de tweede van J.A. Schippers. Samen met de Guido de Brësstichting hielden de jongeren op 10 oktober een bijeenkomst voor HBO- en WO-studenten over het thema 'Eigen volk eerst?: SGP tussen volksvertegenwoordiger en belangenbehartiger'. Van der Vlies en het oud-kamerlid voor het CDA, G. van Leijenhorst, voerden er het woord. Op 22 oktober en 3 november congresseerden de jongeren over respectievelijk de positie van de SGP in de

moderne tijd en actuele ontwikkelingen in het onderwijs. Op laatstgenoemde bijeenkomst kruisten Van der Vlies en minister Ritzen van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen de degens. Op 15 november organiseerden de SGP-jongeren een congres over het jeugdbeleid binnen de gereformeerde gezindte.

Het Voorlichtings- en vormingscentrum hield op 6 juni een congres over het thema 'Een gezonde en veilige gemeente'. Op 26 september organiseerde het vormingscentrum in samenwerking met het hoofdbestuur het congres 'De SGP en de burgemeester'.

personalia

In februari nam J. de Jonge afscheid als burgemeester van Nieuw-Lekkerland. Hij werd opgevolgd door de RPF-er H. Visser.

In mei werd B.J. van Putten benoemd tot burgemeester van Putten. Zijn vorige gemeente, Mariekerke, was door een herindeling opgegaan in Veere. Zijn aanstelling bracht het aantal SGP-burgemeesters weer op zes.

Op 16 juli overleed ds. D. Slagboom op 70-jarige leeftijd. Hij had van 1969 tot 1997 deel uitgemaakt van het hoofdbestuur, waarvan van 1985 tot 1992 als voorzitter.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Het jaar 1997 was voor de VVD veelbelovend. In de opiniepeilingen stond de partij in het begin van het jaar regelmatig nummer één. In maart werden haar zelfs 44 zetels bij de Tweede-Kamerverkiezingen in mei 1998 voorspeld, waarna de partij weer iets van haar aanhang verloor. Politiek leider F. Bolkestein werd volgens een enquête van het actualiteitenprogramma MiddagEditie in december door Tweede-Kamerleden als beste kamerlid van 1997 beschouwd. Daar stond tegenover dat zelfs VVD-kiezers liever PvdA-leider Kok als premier zagen dan 'hun' Bolkestein, volgens een enquête van Intomart in februari. De VVD-leider toonde in het openbaar overigens nog geen ambitie om minister-president te worden; hij zou daarover pas in 1998 een uitspraak willen doen, al verklaarde hij in augustus wel beschikbaar te zijn 'als mijn partij dat wil' (*NRC-Handelsblad*, 22 augustus 1997).

Bolkestein

Ook in 1997 nam Bolkestein in de Tweede Kamer en daarbuiten soms opmerkelijke standpunten in, onder meer in de discussie over uitbreiding van de NAVO in februari. De liberale leider vreesde dat daarmee de stabiliteit in Europa zou verminderen, gezien het Russische verzet tegen toetreding van zijn westelijke buurlanden tot de verdragsorganisatie. In de Tweede Kamer werd zijn standpunt

alleen gedeeld door GroenLinks, CD en SP. Binnen de VVD heerste verdeeldheid; minister van Defensie J.J.C. Voorhoeve bleef evenals de andere leden van het kabinet voorstander van NAVO-uitbreiding. Uiteindelijk legde ook de Tweede-Kamerfractie van de VVD zich in de nacht van 4 op 5 maart hierbij neer, nadat de spanning fors was opgelopen en haar motie waarin uitbreiding 'in de huidige omstandigheden ongewenst' werd genoemd, was verworpen.

Ook Bolkesteins zorgen over de Europese Monetaire Unie (EMU) werden niet door alle geledingen van zijn partij gedeeld en al helemaal niet door de andere grote partijen (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Bolkestein stemde wel in met de uitbreiding van de Europese Unie met Polen, Tsjechië, Hongarije en Slovenië, maar vreesde dat toelating van landen als Rusland en Turkije het einde van de EU zou betekenen. Met name zijn verwijzing naar Turkije (tijdens een partijraadbijeenkomst op 5 april in Ede) raakte een gevoelige snaar en ontlokte boze reacties, onder meer van minister Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA) en minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken (D66). Hoewel Bolkestein met zijn opmerkingen soms veel weerstand wekte bij de coalitiepartners D66 en PvdA, verklaarde hij zich (onder meer op 24 februari tijdens een spreekbeurt in Amstelveen) voorstander van een tweede paarse coalitie na de volgende verkiezingen. Later wees hij het CDA af als coalitiepartner: de partij zou met haar ontwerpverkiezingsprogramma te veel naar links zijn opgeschoven (*de Telegraaf*, 8 november 1997). Eén van zijn voorgangers als politiek leider van de VVD, het Eerste-Kamerlid H. Wiegel, waarschuwde echter in maart tegen teveel trouw aan 'paars' en noemde een coalitie van VVD, CDA en D66 'heel aantrekkelijk' (*Trouw*, 11 maart 1997).

In mei publiceerde F. Bolkestein het boek *Moslims in de polder*. Voor dit boek sprak Bolkestein, die zich al lang in de islam had verdiept, met zeven moslims. Zij deden verslag van hun integratie in Nederland. Zijn kritische visie op de islamitische beschaving - die volgens hem op een lager peil staat dan de Europese - baarde enige opzien. Oud-PvdA-voorzitter F. Rottenberg vergeleek bij de presentatie van het boek Bolkestein met Den Uyl. Hij prees het vermogen tot onrust stoken bij beide politici.

Eind oktober legde Bolkestein zijn commissariaat bij het farmaceutische bedrijf Merck, Sharp & Dohme neer, dat hem in 1996 in opspraak had gebracht (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 83-84).

In november noemde de liberale leider staatssecretaris D.K.J. Tommel (D66) van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer 'een politiek onbenul', vanwege zijn vice-voorzitterschap van de Vereniging Nederland-DDR in de jaren tachtig (*het Parool*, 15 november 1997). Bolkesteins partijgenoot H.F. Dijkstal, minister van Binnenlandse Zaken, vond deze uitspraak 'jammer'. Tommel reageerde verbaasd en bleef het nut van de vriendschapsvereniging verdedigen. Bolkestein vond voorts dat oud-communisten veel te weinig gevraagd werden rekenschap af te leggen over hun politieke verleden.

verkiezingscampagne

Het hoofdbestuur van de VVD benoemde in april uit zijn midden J.C. van Baalen, directeur van de adviesgroep Public Affairs Consultants, tot campagneleider voor de verkiezingen van de gemeenteraden en de Tweede Kamer in 1998. Van Baalen stond tevens op de groslijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Dit was mogelijk omdat binnen de VVD het campagneleiderschap en het eventueel verwerven van het kamerlidmaatschap 'twee volstrekt gescheiden trajecten zijn', zo verklaarde de VVD in een persbericht op 9 april. De partij ging de verkiezingen in met het campagnethema 'De VVD werkt. Kies voor de toekomst. Stem VVD'.

Op 2 juni hield de VVD in het kader van de komende verkiezingen in de regio Utrecht een landelijke bijeenkomst, waar de onderwerpen 'infrastructuur, cultuur en sport' centraal stonden.

gemeenteraadsverkiezingen

Bij de voorbereiding van de in 1998 te houden gemeenteraadsverkiezingen ontstond in Haarlem een breuk tussen de fractie en de meerderheid van de ledenvergadering. De aanleiding vormde de bestemming van het voormalige Johan Enschede-terrein in de stad. Zes van de zeven zittende raadsleden, waaronder twee wethouders, wilden zich herkiesbaar stellen maar kregen daarvoor onvoldoende steun van de vergadering.

In Amsterdam verraste wethouder E. Peer zijn partij enigszins door af te zien van het lijsttrekkerschap, dat nu toegewezen werd aan de ondernemer H. Groen. Ook in Rotterdam kreeg de VVD een nieuweling als lijsttrekker, W. van der Stek, die tot voor kort niet in de Maasstad, maar in Zeewolde woonachtig was.

In Laren zou de bekende zangeres W. Alberti de lijst duwen, maar na veel publiciteit trok zij zich in november terug.

In april kwam de *Leidraad VVD-gemeenteraden 1998-2002* beschikbaar.

Om jongeren te activeren in de lokale politiek organiseerde de VVD de 'VVD-Gemeente Game', een simulatiespel waarbij 25 teams de opdracht kregen met beperkte middelen een gemeente te besturen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 20 oktober werd de ontwerp-kandidatenlijst bekend gemaakt door de in april 1996 ingestelde commissie Kandidaatstelling Tweede Kamer (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 82). Zoals verwacht voerde Bolkestein de lijst aan, gevolgd door de bewindslieden Dijkstal, mevr. A. Jorritsma-Lebbink (minister van Verkeer en Waterstaat), G. Zalm (minister van Financiën) en mevr. E.G. Terpstra

(staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport). Dijkstal werd wel genoemd als mogelijk opvolger van Bolkestein als politiek leider; zelf verklaarde hij wel het voorzitterschap van de Tweede-Kamerfractie te ambiëren. Zes kamerleden hadden zich niet herkiesbaar laten stellen, waaronder de landbouw-specialist P.M. Blauw, de kleurrijke Limburger J.F.B. van Rey en mevr. S. van Heemskerck Pillis-Duvekot. Ook staatssecretaris J.C. Gmelich Meijling van Defensie ambieerde geen kamerzetel. Nieuwe gezichten waren schaars. Op plaats 24 stond mevr. J. Larive, lid van het Europees Parlement; en op 28 de allochtone kandidaat mevr. P. Remak-Boerenstam, wethouder van de deelgemeente Amsterdam Zuid-Oost. In november leverde zij kritiek op het vreemdelingenbeleid van haar partij, wat haar op een terechtwijzing van de partijtop kwam te staan. In januari zou de definitieve lijst vastgesteld worden.

ontwerpprogramma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 21 oktober presenteerde de VVD haar ontwerpverkiezingsprogramma *Investeren in de toekomst*, geschreven door een commissie onder leiding van de in 1996 als staatssecretaris afgetreden R.L.O. Linschoten (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 15-16 en 82). Enkele hoofdpunten in het program: beperking van de overheids-uitgaven met 12,5 miljard gulden, vooral om de loon- en inkomstenbelasting en het financieringstekort te verlagen; verlaging van het minimumloon voor alleenstaanden met 30% en beperking van de duur van de werkloosheidsuitkering (WW); aanscherping van het integratiebeleid van vreemdelingen en beperking van immigratie; afschaffing van vermogens- en overdrachtsbelasting; en uitbreiding van Schiphol. Het conceptprogramma ontlokte scherpe kritiek van de zijde van CDA en PvdA. Minister Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid noemde het een 'programma van de ééntonniers' (*de Volkskrant*, 22 oktober 1997). Na een fel weerwoord van zijn VVD-staatssecretaris F.H.G. de Grave, trachtte premier Kok - die zelf eerder het programma 'onevenwichtig' had genoemd - de discussie tussen beide bewindslieden te sussen.

Op 14 november behandelde de partijraad in Amersfoort het ontwerpverkiezingsprogramma. Vooral het voorstel voor verlaging van het minimumloon stuitte op kritiek. Minister Dijkstal had al eerder in het jaar gepleit voor handhaving, terwijl Bolkestein en andere fractieleden het helemaal wensten af te schaffen. Linschoten verdedigde de verlaging als een 'ongelooflijk sociale maatregel' vanwege het verwachte positieve effect op werkgelegenheid (*de Volkskrant*, 15 november 1997). In zijn toespraak onthield minister Dijkstal zich van kritiek en kaatste de kritiek van met name PvdA-ers op het program terug.

Een week eerder, op 8 november, was het ontwerpverkiezingsprogramma besproken op de landelijke VVD-Jongerenavond in Amsterdam.

algemene ledenvergadering

Op de jaarlijkse algemene ledenvergadering van de VVD op 23 en 24 mei 1997 in Venlo werd een belangrijke plaats ingeruimd voor de behandeling van het rapport *Vrij en verantwoordelijk. Een liberaal toekomstperspectief*. Deze discussienota, samengesteld door de commissie 'Liberalisme 21ste eeuw' (onder voorzitterschap van de Utrechtse burgemeester I. Opstelten), was eind december 1996 gepresenteerd (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 80-81). In de discussie ging het onder meer over de vraag of de overheid vanuit morele overwegingen de vrijheid van de individuele burger mag beperken. De vergadering stelde het rapport vast; het zou bij de opstelling van het liberale verkiezingsprogramma betrokken worden.

De algemene vergadering herkoos W.K. Hoekzema tot partijvoorzitter. Hij bekleedde deze functie sinds 1994. Bolkestein verweerde zich in zijn rede tot het congres tegen beschuldigingen van populisme en nationalisme. Hij wilde echter niet terugschelden: 'wij moeten ons niet laten afleiden door gerommel in de gewelven' (*de Volkskrant*, 24 mei 1997). Wel handhaafde hij zijn kritiek op de Europese integratie.

De geagendeerde wijziging van de statuten en reglementen werd verschoven naar een volgende algemene vergadering. De daarin voorgestelde opheffing van de verplichting tot het instellen van ondercentrales werd echter wel behandeld. Een voorstel van de kamercentrale Limburg om de ondercentrales te handhaven werd door de vergadering aangenomen.

partijraden

Op de partijraad van 5 april werd de discussienota *Waardevol ouderenbeleid* besproken. Deze nota was opgesteld door de Initiatiefgroep Ouderen van de VVD. Zij poogde hiermee een aanzet te geven voor de discussie binnen de partij over het ouderenbeleid. Op 20 september vergaderde de partijraad in Bussum over de miljoenennota. In Amersfoort besprak de partijraad op 14 november zoals reeds vermeld het ontwerpverkiezingsprogramma.

Cuba-conferentie

Op 19 april vond op initiatief van de VVD in Noordwijk een internationale Cuba-conferentie plaats. Onder voorzitterschap van Bolkestein discussieerden Europese en Amerikaanse politici en Cubaanse oppositieleiders in ballingschap over de situatie op Cuba ten aanzien van mensenrechten, democratie en vrijhandel.

verwante instellingen en publicaties

De Prof.mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, hield in samenwerking met de partijcommissie Wetenschap en Technologiebeleid op 10 maart een symposium met als titel 'Naar een kennisbeleid voor de toekomst'. Op deze bijeenkomst, waar ook deskundigen van D66 en PvdA aanwezig waren, werd de conceptnota *Naar een kennisbeleid voor de toekomst. Paarse contouren voor de periode na 1998* besproken. De Teldersstichting stelde de risico's voor de mensenrechten aan de orde op het symposium 'Mensenrechten in gevaar', dat op 11 november plaats vond. Er werden inleidingen gehouden over onder andere de verhouding tussen mensenrechten en liberalisme en het gevaar van het multiculturalisme voor de mensenrechten. Op 21 november belegde de Teldersstichting samen met het Internationaal Secretariaat van de VVD in de vergaderzaal van de Eerste Kamer een conferentie over de rol van het nationaal belang in een liberale buitenlandse politiek.

Verder gaf de Teldersstichting de bundel *Paars in perspectief. Het typerende en de toekomst van de samenwerking tussen liberalen en sociaal-democraten* uit, onder redactie van P.G.C. van Schie. Hierin werd de duurzaamheid van de paarse samenwerking ter discussie gesteld.

De Organisatie Vrouwen in de VVD publiceerde in januari 1997 een standpuntenbundel, waarin die terreinen werden belicht waarop de positie en de rechten van de vrouw zouden worden veronachtzaamd. De vrouwenorganisatie hield op 14 en 15 februari 1997 haar jaarlijks congres met als thema 'Vrijheid en veiligheid: vanzelfsprekend en duurzaam?'. Op 30 mei trad tijdens de jaarvergadering de voorzitter van de Organisatie Vrouwen in de VVD mevr. T. van der Stroom-van Ewijk af. Zij werd opgevolgd door mevr. W.C.M. van Ark-Hessing. Op 4 oktober stelden de vrouwen de ontwikkelingen in de gezondheidszorg centraal op de themadag 'Zorg, het zal ons een zorg zijn'. In het najaar van 1997 hield de organisatie een enquête onder alle 17.000 vrouwelijke leden van de VVD. De resultaten wilde men gebruiken bij het zoeken naar geschikte kandidaten voor functies binnen de partij. Naar aanleiding van de gehouden enquête meldde een groot aantal vrouwen zich aan als lid van de vrouwenorganisatie, zodat het aantal leden steeg tot 3.700.

De aan de VVD gelieerde Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) hield op 15 en 16 maart haar congres. Minister J.J. Aartsen van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij hield er een pleidooi voor de verkleining van de Tweede Kamer tot honderd zetels. Op 20 en 21 juni kwam de JOVD opnieuw bijeen. Op dit congres pleitte JOVD-voorzitter mevr. C. Scheidel voor een liberaal bondgenootschap tussen D66 en de VVD.

In de zomermaanden ontstond er enige commotie met betrekking tot het hoofdbestuur van de JOVD. Aanleiding was een brief die door een aantal prominente leden aan alle afdelingsbesturen was gestuurd, met de eis dat tijdens

de buitengewone algemene vergadering op 21 september het functioneren van het hoofdbestuur aan de orde zou worden gesteld. Volgens de briefschrijvers zou het hoofdbestuur zich ten opzichte van de vereniging arrogant opstellen. Een andere grief betrof de participatie van de JOVD in internationale koepelorganisaties. Om meer inspraak te krijgen zou het hoofdbestuur een te hoog ledental aan deze organisaties hebben opgegeven. Een derde punt van kritiek gold een financiële beurs voor leden van het hoofdbestuur, waarvan de achterban niets wist. Op de bijeenkomst op 21 september waren sommige leden van mening dat het hoofdbestuur de vergadering meer inspraak had moeten geven in bepaalde besluiten of haar tenminste uitvoeriger had moeten inlichten. Een tegen penningmeester P. van den Berg en bestuurslid R. Bremekamp ingediende motie van wantrouwen werd verworpen, maar de vergadering sprak wel haar afkeuring over hun optreden uit. Op 15 en 16 november congresseerde de JOVD opnieuw. Hier werd het *Politieke Kernpunten Programma* besproken, een 'schaduwverkiezingsprogramma' waarin de standpunten van de JOVD voor de komende vier jaar werden weergegeven.

De VVD-Bestuurdersvereniging organiseerde op 3 oktober de VVD-wethoudersdag. Ter gelegenheid van deze bijeenkomst verscheen de informatiebundel *Loopbaanontwikkeling voor wethouders*. Op 21 en 22 november hield de Bestuurdersvereniging haar vijftigste jaarcongres te Lunteren.

personalia

Op 7 januari werd J. Kamminga genstalleerd tot Commissaris van de Koningin in de Provincie Gelderland. Kamminga volgde daarmee J.C. Terlouw (D66) op, die met pensioen ging (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 83).

Op 11 maart werd F. Korthals Altes gekozen tot voorzitter van de Eerste Kamer. Voor het eerst sinds 1902 zou daarmee deze functie weer door een liberaal uitgeoefend worden. Tijdens de algemene vergadering in mei werd Korthals Altes benoemd tot erelid van de VVD. L. Ginjaar volgde hem op als voorzitter van de Eerste-Kamerfractie.

Op 28 april overleed J. de Wilde. Hij was van 1956 tot 1976 lid van de VVD-fractie in de Eerste Kamer geweest.

Op 2 juni overleed het VVD Tweede-Kamerlid A.A.M.E. van Erp. Hij had sinds 1978 zitting in de Tweede Kamer gehad. Van Erp werd in de fractie opgevolgd door R. Luchtenveld.

In juni moest A.J. Evenhuis in Groningen voor de rechter verschijnen wegens beschuldigingen van fraude en oplichting van de Groninger Kredietbank. Naar aanleiding van deze kwestie was hij in juni 1989 als staatssecretaris van Economische Zaken teruggetreden (zie *Jaarboek 1989 DNPP*, blz. 57). De officier eiste anderhalf jaar celstraf, maar de rechter veroordeelde Evenhuis op 17 juni slechts tot 7.500 gulden boete voor belastingfraude en sprak hem vrij van

oplichting. Het Openbaar Ministerie ging in hoger beroep.
Tijdens het congres van de Liberale Internationale in Oxford van 27 tot en met 30 november werd Bolkestein herkozen als president van de Internationale.